

UNIVERSITY OF TORONTO

A standard linear barcode consisting of vertical black lines of varying widths on a white background.

3 1761 01499758 9

НВАКАТУКА
ГРАМАТИКА

РУСЬКОЇ МОВИ.

УЛОЖИЛИ

СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ І ФЕДІР ГАРТНЕР.

ТРЕТЬЕ НЕРЕРОБЛЕНЕ ВИДАННЯ.

ВІДЕНЬ 1914.

НАКЛАДОМ ВЛАСНИМ.

U.S. LIBRARY

JUN
23
1983

PG
3819

S 53

1914

В В Е Д Е Н Є.

Мова.

Все, що мислимо, можемо віразити і дрігим лідям виявити, видаючи із сеbe рóтом певні звукі. Сей віраз мислив звуками називаємо мовою. Люди, що живуть при купі, виражают звичайно свої мисли однаково, і длятого розуміють себе докладно: але чим далі люди від сеbe і чим менше мають із собою діла, тим частіше подібують взагалі відміни в виражуваню, так що чим раз тяжче, ба і неможливо буває їм порозуміти ся. Відті беруть ся у різних народів різні мови, и. пр. українська, польська, російська, німецька.

Всеж такі мови сусідніх місцевостей або і тобі самоті місцевости часто стоять від сеbe далеко; і воно так длятого, що цілі народи, родини або поодинокі люди живуть поміж чужими народами порозкидувані, и. пр. поміж Українцями Мадяри, Бірменами, Німці, Поляки, Москали, Індійці.

Кожда мова зміняє ся з часом повільно і без перестанку, так що наша власна мова, чим давнішя, тим менше для нас зрозуміла. Давні мови, що німи вже жаден народ не говорить, і котрі задля того вже не зміняють ся, називають ся мертвими, и. пр. латинська, сврійська, церквино-слов'янська.

Осьвіченні народи також і пишуть своєю мовою, і в тій писаний мові приймає ся з часом якась одна установа, чим та мова більше або менше відстуває від звичайної мови. Отей письменна мова сильна цілому народови: відміни народної мови як до обличь називають ся говорами, и. пр. гуцульський, бойківський, лемківський говор.

Українці (Русини), Словяни.

Українського руського народу рахується скільки мільйони душ. З того живеть в Австро-Угорщині 3,819,000; в Росії живе скільки мільйонів, а в інших країнах скільки пів мільйона.

Українська мова є мова слов'янська. До мов слов'янських належать ще: в Галичині—польська; крім того: білоруська, російська (московська), лужицько-сербська, чеська, відтак словінська, сербсько-хорватська і болгарська.

Церковно-слов'янська мова.

Тисяч літ тому з вершком, як зачали вперше по слов'янськи писати; тоді апостоли Слов'ян Кирило і Методій переклали в великоморавській державі (863—885) святі письмо і богослужебні книжки з грекою мовою на слов'янську. Мову ту уважають болгарською і називають задля того староболгарською. Отсюди слов'янську службу Божу приняли також Болгари, Серби і Русь; але кождий із них нарідів змінив звільна по своєму стару слов'янську церковну мову.

Так виробила ся і на Русі свої церковно-слов'янська мова, що ще і тепер заховує ся в церковних книжках. Отсіди церковно-слов'янська мова, хоті вона не українська а лише зукраїнщена, уживалася ся здавна аж у 19-те століття у Русинів (з маліми відмінками) і в письмі.

Письменники українські.

Перші письменники, що почали писати живою і чистою українською мовою, зрозуміло всім Українцям, не лише поодиноким ученим, були на Україні Іван Котляревський († 1838), в Галичині Маркіян Шашкевич († 1843) і кружок його, на Буковині Юрій Федькович († 1888). Найважніші українські письменники с відтак на Україні Григорій Квітка (Основаненко), Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Марко Вовчок (Марія Маркович), Степан Руданський, Олександер Коніський, Михайло Старіцький, Леонід Глібов, Іван Нечуй-Левицький, Пана Мирний, Василь Чайченко (Борис Грінченко), Володимир Самійленко, Михайло Коцюбинський, Агатангел Кримський, Михайло Грушевський; в Галичині Антін Могильницький, Корнило Устиянович, Володимир Барвінський, Володимир Навроцький, Євгений Желеховський, Омелян Огоповський, Омелян Партицький, Іван Франко, Василь Стефанік, Богдан Лепкий; на Буковині Сидір Воробкевич (Данило Млака) і Ольга Кобилянська.

ЧАСТЬ ПЕРША.

ЗВУКИ.

Звуки мовні.

Мóва складáє ся із слів, словá із звúків: и. пр. *Травá ростé* 1. *на нíві*: словá: *травá, ростé, на, нíві*; звúки: *т, р, а, в, а, р, о, с, т, е, н, а, н, и, в, і*.

Звúки мóвні витвóрюють ся через рéжне устáлюване і по-
рúшуваися приладів мóвних. Прилади мóвні с отсí: гортáнка,
в котрíй починає ся гóлос, рот зí всíма своїми ча́стями, з гúбами
(устáми), зубáми, язíком, пíднебéнем, і яма посóвá.

Колí видасмó лише гóлос бóльше або мénьше отвóреним
рóтом, то повстають голосівкí, и. пр. **а, е, о**; а колí прим-
кнуўши або звузíвши рот, вýтворимо в нíм шéлест, то повста-
ють шелестівкí и. пр. **п, т, к, с, х**.

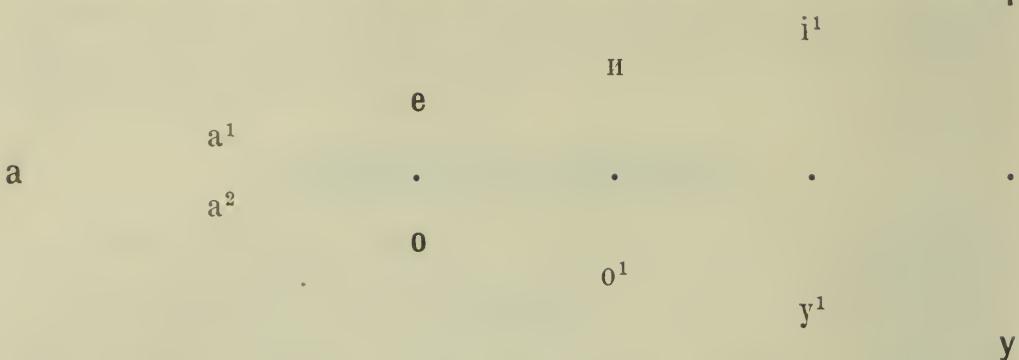
Голосівки.

Змежи голосівок звучíть а найшовнійше, і пайтóньше і най- 2.
вýше, у пайглúхше і пайгрúбше.

А звучáть голосівкí так рéжно через те, що ми рéжно
уставляємо рот, колí через нéго пропускаємо гóлос (гл. 3). Ми
стягаємо сідну щéку розмаіто за нíзько в долíну, робимо устáми
(гúбами) отвíр з розмаітим вýдом і пíдносимо хребéт язíка роз-
маіто за висéко до пíднебéния або стягаємо єго розмаіто за нíзько
в зад до гóрла; порóжне мísце, якé такíм чýном повстає в рóті,
а якé з тóї причини завсíди бувáє розмаіто за велике і з роз-
маітим вýдом, надає голосови розмаіту дзвíнкість, а тóта дзвíн-
кість особливо при **а, і і у** найблíжче вíд сéбе вíдмíни; и не стакий
тонкий звук як **і, е** не такé побvne як **а, о** не такé грúбє як **у**.

Бувáс, що рот ще инакше уставляють, і тодí повстають ще
інші звúки (голосівкí), які чýти в рéжніх окóлицях і у рéжніх
парóдів.

3. В українській мові маємо отсі голосівки:

Голосівкі улобжені тут в такім порядку: чим дальше на право, тим менший отвір рота і тим менше порожнє місце в роті; чим більше в долину, тим нижче положене язика. З переходом від **а** до **і** прибирають усту вид щеліни, з переходом від **а** до **у** вид малого кóла, причім губи заразом трохи подають ся наперед (як при свістаню).

Буквами **і**, **и**, **е**, **а**, **о**, **у** (без чисéл) означали ми в таблиці сі звуки, які в руськім звичайні під сіми знаками розуміють ся, коли вони наголошенні. Коли ж вони не наголошенні, то в вимові не чути їх так ясно і чисто, а місце вимови пересувáється, так що н. пр. **е** часто вже не **е** а **и** (дуже зближене до **и**), **о** вже не **о** а **о¹** або **у¹** (зближене до **у**): *несé* (= майже *нисé*), *менí* (= *минí*), *до дóму* (= *ду дóму*). Перед м і н вимовляють ся голосівкі трохи через ніс.

і¹ означує *i*-звук в двозвуках *ий*, *ей*, *ай*, *ой*, *уй*, т. з. такé *i*, при котрім не підноситься ся язика так високо, як при звичайнім *i*. В українськім виражаютъ сей звук в письмі не зовсім докладно знаком *ї*, котрий однак пірвісно означав не „j“ а „i“; в німецькім, грекікім докладніше такі знаком *i*, н. пр. *Kaiser*, *Leib* ...

a¹ = **a** в двозвуку *ай*, **a²** = **a** в двозвуку *ав*; тамтє наближується трохи до **e**, а се до **o**.

у¹ = **у** в двозвуках *ів*, *ив*, *ев*, *ав*, *ов*, т. з. такому **у**, при котрім не стягається язика так дуже в долину, як при звичайнім **у**. В українськім виражаютъ сей звук в письмі не зовсім докладно знаком *в*, а то з той причини, що в таких словах як *кров*, *працда* перейшли в **у¹**; в німецькій мові стоїть на тім місці **у**, н. пр. *kaufen* ...

4. З однією голосівкою може тісно сполучити ся друга голосівка, як н. пр. *i* із *о* в *ой*, *у* із *о* в *ов*; такі тісні сполучення двох голосівок називаються двозвуками. В таких сполученнях завсіди одна

голосівка вимовляє ся сильнійше і лише та виходить чисто і ясно, а друга ні.

В українській мові маємо двозвуки:

5.

1. такі, де перша голосівка наголошена:

а) *ай*, *еї*, *аї*, *ої*, *уї*, и. пр. *бай*, *кай*, *краї*, *тої*, *куї* ; .

б) *ів*, *ів*, *ів*, *ів*, *ів*, и. пр. *козаїв*, *пив*, *шіїв*, *див*, *пішов*, *буїв* ;

2. такі, де друга голосівка наголошена ; я, є, ю (як їх вимовляємо по *r*), и. пр. *ряд*, *ніре*, *хрікани*.

Шелестівки.

Зноміж шелестівок одні повстають, як заперти рот на якім- 6. небудь місці і потім, видихаючи повітре, прорвати нараз замкнене (шелестівкій прорівні) : *н*, *б*, *т*, *ð*, *к*, *չ*. Замкнене може утворити ся:

1. обома губами: *н*, *б*,

2. кінцем язика за зубами: *т*, *ð*,

3. хребтом язика на піднебіні: *к*, *չ*.

Із цих прорівних шелестівок три витвірлюють ся без голосу, при дрігих трох видаємо заразом і голос:

1. безголосі: *н*, *т*, *կ*,

2. голосові: *բ*, *ð*, *չ*.

Інші шелестівкій повстають, як звуміти (стиснути) рот на якімнебудь місці і через сю тіснину протискати повітре (шелестівкій протиснені): *ֆ*, *թ*, *չ*, *ա*, *շ*, *՛ւ*, *մ*, *ռ*, *՛ւ*, *լ*. Тісніна може утворити ся:

1. спідною губою на верхніх зубах: *ֆ*, *ն*,

2. кінцем язика за зубами: *թ*, *չ*,

3. на ріжних місцях між хребтом язика а піднебінем: *ա*, *՛ւ*, *մ*, *ռ*, *լ*,

4. крайми язика на черепніх зубах або на чільостях: *՛ւ*, *լ*.

І зонди цих шелестівок однією безголосі а другі голосові:

1. безголосі: *ֆ*, *թ*, *մ*, *՛ւ*, *լ*,

2. голосові: *ն*, *չ*, *ա*, *՛ւ*, *մ*, *ռ*. (Про безголосе *մ* гл. 30, 2).

ր є звук дрожачий, т. зи. звук протиснений з перестанками; 8. діркаємо сті кінцем язика за зубами. Він прайдально голосовий (гл. 30, 1).

և і *յ* є звуки поснові, при яких примикаємо рот на ріжні способи, а голос звучить через ніс. (Про безголосе *և* гл. 30, 2.)

ւ є звук придухний, при якому заразом голос звучить.

9. З одніою шелестівкою може тісно сполучити ся дру́га шелестівка, як н. пр. *m* з *s* в *u*, *d* з *ü* в *dy*, *d* з *je* в *dje*; такі тісні сполучення двох шелестівок називаємо двозвуками.

10. Звукі *tv*, *dv*, *sv* (*цv*), *zv*, *lv*, *nv* називаємо мягкими, а то в супротивності до *m*, *d*, *c* (*ü*), *z*, *l*, *n*, що називають ся твердими.

З поміж мягких поєднчими шелестівками є *sv*, *zv*, *lv*; воні витворюють ся подібно як тверді *c*, *z*, *l*, лише що піднісеним хребтом язіка. При *tv*, *dv* і *nv* витворюємо не лише якесь *t*, *d*, *n* піднісеним язіком, але окрім того чути ще за нійми виразно тонесенький звук протиснений (ще тоньший як *ü*); *tv*, *dv*, *nv* є проте властиво двозвукі.

11. Українські шелестівки улобжені на отсій таблиці:

	Через рот										
	зв. прикладів					зв. протиснені					Через ніс
	безголосі	голосові	безголосі	голосові	безголосі	голосові	безголосі	голосові	безголосі	голосові	безголосі
спідною	{	на вірхній губі	.	.	.	.	.	.	.	.	.
губою	}	на вірхніх зубах	.	.	.	.	.	.	.	.	.
кіпцем язіка за зубами	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
випукливим	{	передом язіка — на	.	.	.	.	.	.	.	.	.
вогнутим	}	переді піднебіння	.	.	.	.	.	.	.	.	.
хребтом язіка	{	на вершку піднебіння	.	.	.	.	.	.	.	.	.
		на мягкім піднебінню	.	.	.	.	.	.	.	.	.
крайми язіка	{	на горішніх зубах	.	.	.	.	.	.	.	.	.
		на чéлюстях	.	.	.	.	.	.	.	.	.
рот устáвлений як при голосівках	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.

12. **б**, **в**, **г**, **і**, **д**, **ж**, **з**, **к**, **л**, **м**, **н**, **п**, **р**, **с**, **т**, **ф**, **х**, **ш**, **ль**, **сь**, **зv** (без чисéл) означають в сїй таблиці ті звукі, які сї буки в українськім звичайно представляють.

Українське *г* і *ф* найчастійше з чужого взяті; воні появляють ся майже лише в чужих словах н. пр. *grunt* (польське *grunt*, нім. *Grund*), *fähig* (нім. *Fahne*); гл. зре́штою 30, 6.

м¹, **р¹**, **ль¹**, **л¹** означає безголосе **м**, **р**, **ль**, **л** як в словах *косм*, *осéтр*, *Перемíшил*, *цвикл* (гл. 30, 2).

t^1 , d^1 = такому m , θ , якé вимовляє ся перед $\bar{u}$ (гл. 10); так само k^1 , $g^1 = k$, $x^1 = x$ перед i , $n^1 = n$ перед $\bar{u}$, $n^2 = n$ перед $\bar{u}k$, $n^3 = n$ перед k , и. пр. $m\bar{t}lo$, $\bar{d}\bar{t}w$, $k\bar{t}l$, $x\bar{t}m$, $x\bar{t}d$, $n\bar{t}k$, *малéшкi*, *юртáнка*.

Склади.

Мóжемо кілька звуків за одиним дúхом, відрáзу вýмовити: 13. сї звукі чинять разом одéн склад; *на*, *над*, *от*, *рай*, *дав*, *ро*, *ріс*, *ріст*, *зріст*. Одно слóво мóже складати ся з кількох складів: *жéти*, *rá-дість*, *пe-ре-жéти*, *ю-ло-вá*. І поодинокі голосівкі мóжуть бути складами: *a*, *i*, *a-bí*, *o-kó-lo*, *na-u-j-ka*, *no-a-bí-diti*.

Бувáс такé, що межи двомá голосівкамí, які становлять пíдстáву складів, стóйт аж кілька шелестівóк, и. пр. *мóсту*, *бóстрий*, *жéрфка*. В такім разі тілько шелестівóк пристаé тісно до настúній голосівки, кілько їх в українській мóві мóже стóйти на початку слів, отже: *мá-сту* (як в *стоїти*), *бó-стрий* (як *стрáйко*), *жéрф-ка*. Слóво *пéрвістка* розпадáс ся на складí: *пe-р-віст-ка*, помимо *рáти*, *ткáти*, а *держáти* на *дер-жéти*, помимо *ржа*, *мérзнути* на *мeрз-ну-ти*, помимо *знати*, бо *r*, а так само *l*, и і м завéди лéкше пристаóть до посерéдній голосівки, нíж до настúній шелестівки, а знов наростки *-ка*, *-ко*, *-кiй*, *-нiй*, *-лий*, *-лий*, *-нүти* завéди від ния віддíлюють ся.

Наголос.

В двосклáдних або многосклáдних словáх є все на однім 14. складі нáголос, т. зи. сей склад виговбрюс ся з більшим прýтиком: *бáба*, *трибí*, *шабóй*, *разумни*, *слухати*, *перечитати*, *жéн-щóрок*, *жéштóроками*, *зáндрувати*, *міцаній*.

Лучáс ся, що ѹе і другий склад в словí (хоть ужé не так 15. сильно) наголóшус ся, и. пр. *нáчастíши* (*нá-*), *нáлоктаний* (*нe-*), *шортоокий* (*шорто-*), *шкóжно-словáнський*; а з другого бóку лишаóть ся дéякі словá в плáвній бéсíдї чаóто цíлком без нáголосу через то, що прилúчують ся тісно до других слів, и. пр. *бáба сibí* і *бáба* (*бáба-сibí* і *бáба*), *чрез тéбé* не *бáб* я а *тéбрá* (*чре-тéбé* *нe-бáб-я* *в-тéбрá*).

З якім прýтиком якéсь слóво вимовляє ся, се залéжить від тóго, чи воно важійше, чи мénьше важне (нáголос рéчени). Коли на якімсь слові спочивáс нáголос рéчени, то воно наголóшут ся

сильнійше, а як на́голос рéченя падé на інъше слóво в рéченю, то не так сильно або і зóвсім не наголóшує ся.

Рéжний на́голос мóже надáти одній і тій самій групí звúків рéжне значінé: водí — вóди, боронí — бóрони, іорóд — ѹорóд, до-рóда — дорої, жáлоба — жалóба, дружбá — дрúжба, дружинá — друженá, правýло — прáвило, стáришíй — старишíй, мúка — мuká, прáва — правá, малá — мáла, помочí — помочí, пláчу — плачú — пíзнаю ...

У деяких словáх уживáє ся як до окóлицї рéжний на́голос: вéрба = вербá, кáжу = кáжу, несéте = несéмо = несемó, несучí = несúчи ...

У інъших на́голос взагалí не є постíйний: бýдé, бýлó, Укрáїна ...

Дéякі словá змінюють на́голос при рéжнім ужíваню, н. пр. вíдити менé — ідí від мéне, чекáй на Пётра — на Пётра, съпí-вáють коляду — на коляду, з пáтою вíку — пóки вíку, дóбра нíч — добрáнíч, пáсти на зéмлю — кíнути óземлю, однóго чоловíка, ánї однóго чоловíка — нї óдного чоловíка, наймéньше — що най-меньше, велика шkóda — шkодá що умér, мáло знáний — малó що знáний, лéдви — ледвí чи, хíба — хибá що, хибá (в гадkáх пíтaiйних) ... (Гл. такóж 16.)

Причíна відмíнного наголóшуваня спочивáє, як бáчимо, в тíм, що такé слóво тíсно вýже ся до поперéдного або до настúпного слóва. Порíви. тákже нíкóли (колí), пóночи (нóчи), понáйбíльше (найбíльше), якóсь (яко) ...¹⁾

16. Нáголос в українськíй мóві рухомíй н.пр. головá, голову, головz.

При відмíнюваню бого́та мўжескіх іменників задéржує на́голос на пнї, н. пр. чоловíк, чоловíка, чоловíкови, чоловíче і т. д. Бувáє однáк і так, що на́голос в мибóжинї пересувáється ся на інї з однóго складу на дрúгий близше до кінця слóва, н. пр. лéбедь, лебéдї, злóдїй, злодїй. Є і такí іменники, що в мибóжинї окрім пéршого відмінка мають на́голос на закíнченях, ще бóльше такíх, що в цíлíй мибóжинї наголóшують ся на закíнченях, а знов є і такí іменники, що при відмíнюваню мають завсéди, з вýїмкою 5-го відм. одн., на́голос на закíнченях, нарéштї і такí, що у них на́голос в óдинї падé на закíнчене, а в мибóжинї на пень. Н. пр. зуб, зуби, зубів, зубáм, зубáми, зубáх; Рýсini, Рýсина і т. д., але Рýсini, -iv і т. д.; Петró,

¹⁾ І в грéцькíй мóві так бувáє, що якéсь слóво в пáслéдок тíсної сполóкі з дрúтим наголóшуює ся пíнакше иж звичáйно: ἀνθρωπός τις.

Петрі, але Петре, съпівік, съпівакі... съпівакі, -ів..., але съпівіче; овіс, вівса..., але вівси...

У жéнських іменників пересувáє ся нáголос на пiї хибá в 2-ім вiдм. ми. на встáвлene o або e, и. пр. *нérин, нérіл, събна, съсон*. Є і такі жéнські іменники, що у них нáголос то в бдинї, то в мибжинї падé на закінчeння, и. пр. *звіздá, звіздá..., але звізды, звізд...; книжки, книжки..., але книжкý, книжкó...* Нарéштї нáголос пересkáкує так, що лиш в 4-ім вiдм. оди. і в мибжинї падé на пень, а в інших вiдмінках на закінчeння, и. пр. *кохá, коcí..., але кóсу, кóси..., головá, головí... але голову, голови.* В шелестівкóвій вiдмінї нáголос звичáйно задéржується на пiї, и. пр. *частъ, чаcти...*

В серéднім рóдї бáчимо такі самі явища з нáголосом, и. пр. *тáло, тáла..., зéрна, зéрна..., зéрн, зéрно, кóлеса..., але колéса..., дéрево, дéревá...* Іменники на -ан, -ен, -ин мають нáголос на пiї.

Прикмéтники задéржують нáголос одинаковий або на пiї або на закінчeннях, и. пр. *дóбрíй, дóбропо..., старíй, старопo...*

Тáкже по числíвниках перехóдить звичáйно нáголос іменника, що стоїть зараз такí за імí в 1-ім і 4-ім вiдмінку, із закінчeння на пень, и. пр. *два, три, чотíри, обá пајти, вíтри, дұбы, гáлбы, бóзи, паýти, стóни, дóми, дóми, пóлки, кутáси, рóки, рáзи, бóки, мужí, отóрожжé, ဇáнтарí, дéрева; фí, три, чотíри, обí корóбки, бóшки, буýки, бутáльки...*

Так само при числíвниках у імéн мíр в 2-ім вiдмінку ми. пересувáє ся звичáйно нáголос з нормáльного місця, и. пр. *кóлка рóків, пять нéбіль, нéбіль через дёл, шість скайнт, ійин, мінум, буýок, буýок...*

Прислíвники закінчені на -о а утворені вiд прикмéтників, що мають нáголос на закінчeнню -ий, наголbшують ся на 1-шім складї: і у дéкотрих інших прислíвників нáголос пересувáє ся, и. пр. *олово (головий), шлосна, мяккы, тісно, тіжко... весло весéлий, здорво (здорбивий), теплó (тéпливий)...*

У дéслів держáть ся нáголос звичáйно на одiм складї. лиш в дéсприкмéтнику предметнім пересувáє ся нáголос дуже чáсто на корінній склад. Як дéколи нáголос пересkáкує, то фóрми дéсменника, минúвшини і дéсприслíвника минúвшини держáть ся рáтом, а спóсіб приказовий з дéсприслíвником тенерéшности ідуть за фóрмами тенерéшности. И. пр. *негти, нéс, нéши, але неги, несши, несу...*

Поéзия має наáто ще свою свободу в ставленю нáголосу: и. пр. *Xто бре і си, под ся напи.*

Зміни звукові.

17. Щоби бути зрозумілим, старається кождий вимовляти все так, як чує себе від інших. Кожде молоде покоління вчиться так рідної мови від дорослих. Та не завсіди вшанування удається нам, вимовляти всі звуки цілком докладно: бо деякі звуки або получення звукові трохи тяжкі до вимовлення, так що мимохіті кладено на їх місце подібні та легкі до вимовлення звуки і получення звукові. Навіть не спотикаючися на ніякій замінішій трудності, скорочуємо або упрощуємо неодні слово, особливо слова найзвичайніші, на скілько йно призволяє на себе зрозумілість. Коли ж більшість народу упрощує вимову все на одній лад, то можуть згодом забути стара вимова і через вигідніші нові загальновживані заступити її. В отсім несвідомім старанню, улекшили собі вимову, найбільше зміни звукових беруть свій початок. Так кажемо напр. *прозьба*, *кізьба* (не *просьба*, *косьба*), хотіть сі слова походить від *просити*, *косити*, і кажемо *дні*, *сни* (не *дені*, *соні*), хотіть *день*, *сон*, і кажемо *дванайцять* замість *два-нá-десять* (гл. 40). Такі зміни є ріжнородні, і вони виступають звичайно з великою правильністю, бо основуються на природному устрою наших приладів мовних.

I. Уподібнене шелестівок, випад, вставка.

18. Уже при наведенню голосівок і шелестівок вказали ми на те, як в деяких разах на артикуляцію одного звука впливав інший звук, що виговорюється безпосередньо по нім. Се називаємо уподібненiem звуків. Наприклад, що *к* в *великден* вимовляється як *г*, т. зв. стає голосовим перед голосовим звуком *д*. Так само вимовляється *с* в *кість* м'ягко як *сь*, бо йде за ним м'якé *ть* (але *кости* з твердим *с*), а з в з *жáлю* широко як *же*, бо такого уподібнення вимагає *же*.

Найважійше для нас є те уподібнене, що тверді шелестівки м'ягчаться (якщо вони можуть м'ягчитися), коли стоять безпосередньо перед м'яким шелестівкою. Се діється саме особливо тоді, коли обидві шелестівки належать до того самого складу. Наприклад, *сліпий*, *слід*, *мислю* вимовляються як *съліпий*, *сълід*, *мъслю*. Так само *пáнні* з м'якими *н*, хотіть *пáнна*, *в містї*, *мýсцї*, хотіть *місто*, *мíска*.

В багато разах такі зміни звукові зазнаються як вже і в письмі, напр. *їжджу* (*їздити*), *тхір*, *натхнути* (дух, дихати, здогнити), *масть* (мázати), *лéкий* (*лéкий*, певно лéг-)... .

Вінад шелестівок. Із двох або кількох шелестівок, що 19. ідуть рядом по собі, винадає чисто цілком або в часті одині шелестівка і тим злекшується вимібва. Так маємо діколи

замість <i>рти</i> лише <i>рти</i>	и. пр. <i>вернути</i> (порів. <i>вертати</i>),
" <i>стти</i> " <i>стти</i>	" " <i>п'єрвісний</i> (<i>п'єрвітка</i>), <i>обісний</i> (<i>істинна</i>), <i>пісний</i> (<i>пісн</i>),
" <i>спти</i> " <i>спти</i>	" " <i>списнүти</i> (<i>спискать</i>),
" <i>спти</i> " <i>спти</i>	" " <i>умісний</i> (<i>умишл</i>),
" <i>дти</i> " <i>дти</i>	" " <i>ілянүти</i> (<i>іляйт</i>), <i>кіпнүти</i> (<i>кідати</i>),
" <i>жети</i> " <i>жети</i>	" " <i>тіжня</i> (<i>тіжеднь</i>),
" <i>ни</i> " <i>ни</i>	" " <i>капнүти</i> (<i>— капнити</i>),
" <i>ти</i> " <i>ти</i>	" " <i>пледя</i> (<i>плетіј</i>), <i>меля</i> (<i>метіј</i>),
" <i>ста</i> " <i>ста</i>	" " <i>щасливий</i> (<i>щастье</i>), <i>зашансливий</i> (<i>заясть</i>),
" <i>да</i> " <i>да</i>	" " <i>їла</i> (<i>їдять</i>), <i>веля</i> (<i>весії</i>),
" <i>рої</i> " <i>рої</i>	" " <i>св'єра</i> (<i>св'єрдл</i>),
" <i>зи</i> " <i>зи</i>	" " <i>боязливий</i> (<i>боязнь</i>),
" <i>бз</i> " <i>бз</i>	" " <i>об'єртати</i> (<i>вертати</i>), <i>обчайтати</i> (<i>звичайтти</i>),
" <i>ам</i> " <i>ам</i>	" " <i>жайти</i> (<i>жизн</i>),
" <i>ам</i> (ам)	" " <i>півтора</i> (<i>повторіти</i>),
" <i>рина</i> "	<i>ри</i> " " <i>п'єрший</i> (<i>п'єрвий</i>),
" <i>рик</i> "	<i>рик</i> " " <i>юрака</i> (<i>горюк</i>),
" <i>риц</i> "	<i>ри(ти)</i> " " <i>черія, чечія</i> (<i>чиріш</i>),
" <i>зе</i> "	<i>е</i> " " <i>росіда, росіл</i> (<i>роз-</i>),
" <i>есик</i> "	<i>ек</i> " " <i>руський</i> (<i>Русь</i>),
" <i>ди</i> "	<i>и</i> " " <i>серце</i> (<i>сердечн</i>),
" <i>чек</i> "	<i>ицк</i> " " <i>ім'яниний</i> (<i>Галіччин</i>),
" <i>чет</i> "	<i>ит</i> " " <i>ткакство</i> (<i>ткач</i>).

В обсях останніх разах бачимо, що із *чек*, т. зи. *тичек*, і *чет*, т. зи. *тичет* винадо *и*, а та зліло ся в *и*.

Ще инакше злекшують собі вимібву шелестівкових груп, и. пр. *поптár* (*почтár*), *срóдній* (*сердечн*), *ручиk* (*ручн*), *тицтво* (*тицтво*), *зязtи* (*вязати*).

Вставка шелестівок. Рідко коли вставляється між дві 20. шелестівки ще третя шелестівка:

т межи с і р и. пр. *бетрий* (*бісній*), *п'єтрий* (*пісній*),
стріти (*пріобрітта*),

д межи з і р	н. пр.	зázдрість (зріти), скороздрій (зріти), роздріжати (розріжати),
т " ж і ш	" "	дорожчий (дородий),
" " с і ш	" "	крайчий (красний),
" " з і ш	" "	тизначний (низкий),
" " д і ш	" "	шибідче —шибідше,
" " т і ш	" "	хутче (хутко).

21. Інші давні уподібнення. Звуки *тт* і *дт* заступають ся з давніх давен звуком *ст*, н. пр. *плести* (*племтј*), *клáсти* (*кладтј*), так само *гть* (первісно *гть*) звуком *ч*, н. пр. *нóміч* (*мїч*, *моглá*); *кти* і *гти* (первісно *гтї*) звуком *ч* (гл. 25), н. пр. *сїчі* (*сїк*), *мочі* (*мїч*); *кт* злекпíло ся в *хт* а *кд* в *ід* (первісно *гд*; *х* замість *к* після § 18) а потім в *д* в словах *хто* (*коїо*), *де = іде* (*коїй*, *кудій*).

2. Мягчене.

22. Мягчене се такоже уподібнює і то такé, що тверді шелестівкі рóблать ся подібними до *й* (*я*, *є*, *ї*, *ю = їа*, *їе*, *її*, *їу*), *і* (тепér *и*) або *е*. При вимові твердих шелестівок перед сýми звуками підносимо мимохíть вже такí зараз хребет язíка скíльки могá на сам вершóк пíднебíня, т. зн. як найблизше до тóго мíсця, де артикулюється *й*. Звичайне мíсце артикуляцíї (замкненя або звúженя) твердих шелестівок пересувáється ся такíм чýном па йншe мíсце, тверді шелестівкí змíнюють ся, стають мягкýми. Чýємо виráзно твердé *т* в слóві *сítto*, а мягké в *сítтї*. Так повстає із *т—тъ*, із *ð—ðъ*, із *н—нъ*, із *л—лъ*, із *с—съ*, із *з—зъ*, із *и—иъ*.

Для означення мягкости шелестівок уживáємо знаку *ъ*. Се дíстъ ся не припадкóво, бо *ъ*, що є тепér тíлько знаком мягченя, булó колíсь хоть не дýже виráзною, а все такí подíбною до *і* голосíвкою, що так само становíла склад, як і йншí голосíвкí. Пізнíйше в занíмíло і вýшало, а лишило по собí тíлько слíд, змягчíвши по-перéдну шелестівку, як що вона далá ся змягчíти. Так слóво *мазъ* мáло колíсь два складí: *ма—зъ*, тепér тíлько одéн. Так само *кров* булó двосклáдne: *кро—въ*. Тут однáк в занíмíло без слíду, бо *в* не далó ся змягчíти.

Звуки *б*, *п*, *в*, *ф* і *м* артикулюють ся гúбами (не язíком), протé самí про сéбе не гóдні мягчíти ся, бо мíсця їх артикуляцíї не мóжна пересýнути на пíднебíнے. Але як їм вýпало стáти перед *я*, *є*, *ю* (= *їа*, *їе*, *їу*), тодí у наших прéдкíв принáв ся звичай,

звук *й* піಡиерти звуком *и*, і таким чином зробити його виразнішим і для вимови вигіднішим. Так твердім *ба*, *па*, *фа*, *ма*, відповідають мягкі *бя*, *пя*, *фя*, *мя*, і, пр. *любай*, але *любити*, *любить* . . ., *куплю*, але *купиш*, *купить* . . ., *Римлянин* (*Рим*).

Такé мягчене, де природа шелестівок, як ми тут показали, все ще такі заховується ся, називаємо мягченем першого ступеня. Так відповідають

твeрдім *и*, *л*, *т*, *θ*, *с*, *з*, *и*, *б*, *п*, *в*, *ф*, *м*,
мягкі *иъ*, *ль*, *ть*, *θъ*, *съ*, *зъ*, *иъ*, *блъ*, *пъ*, *въ*, *фъ*, *мъ*.

Мягчене викликує однак діколи ще більші зміни шелестівок. 23. н. пр. *к* перемінюється в *ч*, *т* в *щ*, *х* в *ш* і т. д. Тверді шелестівки змінюють ся тут, як бачимо, не до пізнаю. Шинячі звуки, *и*, *ж* і т. д., які повстали через мягчене, були пірвісно мягкі, а тепер вже ствёрди, бо *ш*, *ж* не артикулюють ся більше хребтом язіка на вершку піднебіння, а передом язіка на переднім піднебінні. Такé мягчене називаємо мягченем другого ступеня. Так відповідають

твeрдім *и*, *θ*, *с*, *з*, *и*, *т*, *θ*, *м*,
мягкі *иъ*, *дж*, *ш*, *ж*, *иъ*, *ш*, *жадж*;

а бувáс і так, що та сама шелестівка в двоїкий спóсіб на другім ступені мягчиться:

твeрді *и*, *θ*, *с*, *з*, *и*, *т*, *θ*, *м*,
мягкі *иъ*, *щъ*, *шъ*, *жъ*, *иъ*, *шъ*, *жаджъ*.

Мягчене шелестівок склало ся в різних часах. Тим пояснюють ся ріжніці в наслідках мягчення. Мягчення другого ступеня походять з найдавніших часів, коли ще всі Словянини жили при купі.

Тверді шелестівки мягчаться ся:

24.

1. перед *и* (гл. 41), н. пр. в 7-ім відм. одн. в дієменинках на *-ти*, в 2-ій особі мн. спóсобу приказового на *-ти*,

2. перед *с*, н. пр. в наростку *-с*, в формах теперішності діяких дієслів, як *пíшеш*, *пíшес* . . . (пíшти гл. 206),

3. перед *ю*, н. пр. в 7-ім відм. одн. перед наростками *-юш*, *-юк*, *-юла* . . .,

4. перед такім *ю*, що повстáло з пірвісного *юн* або *юнъ* (гл. 39), як в 1-ій особі одн. і 3-ій особі мн. діяких дієслів (*пíшю*, *пíшутъ* — *пíшиши*),

5. перед *я*, н. пр. в 1-ім відм. одн. богатъх іменників женського роду, перед наростками *-яши*, *-яши* . . .,

6. перед такім *я*, що повстáло з пірвісного *ен*, *енъ* (гл. 39), н. пр. в 3-ій особі мн. діяких дієслів, в іменниках серед роду на *-е*,

7. перед *и* (первісно *i*, гл. 42), н. пр. у дієслів на *-ити*, перед наростиами *-ия*, *-иха*, *-ик* . . . ,

8. перед *e*, н. пр. в 5-ім відм. одн. мужеських іменників, в фóрмах теперішності деяких дієслів, як *печéши*, *печé...* (*пік*, *пеклій*).

9. перед давніою голосівкою **к**, н. пр. у жéнських іменників шелестівкою відміни, перед наростиами *-ний*, *-ка*, *-ко* . . . , (первісно *-иний*, *-ька*, *-ько* . . .).

Через пáклін, творýти фóрми слів на подобу інъїпих однорéдних форм (анальгія), розширило ся мáгчене нерáz і на такí фóрми, де воно неопráдане. Так говоримо н. пр. *мóжу* (замість *мóгу*), *печú* (замість *пекú*), *печúть*, (замість *пекúть*), бо в бóгато інъїпих фóрмах: *мóжеш*, *мóже*, *мóжемо*, *мóжете* . . . задля настуїного *e* замініло ся *i* на *ж*, *к* на *ч*.

25. Найпérше уляглý мáгченю шелестівкý **к**, **г**, **х**. З них повстали загáльно *и*, *ж*, *ш*, а тíлько перед закінченем відмінковим *-ї* (гл. 41) *иъ*, *зъ*, *съ*. Приклади:

к: *руїї* (*рукá*), *кричиáти* (*крикнути*, гл. 41); *плáчеш* (*плáкати*); *Паньчук* (*Панькó*); *плáчу* (*плáкати*); *предтéча* (пор. *утїкáти*); *вовчá* (*вовк*); *вовчíця* (*вовк*), *руї́ти* (*рукá*); *чоловíчe* (*чоловíк*), *печé* (*пíк*, *пеклá*); *рúчка* (*рукá*).

г: *нозїї* (*ноjá*), *лежáти* (*лїт*, гл. 41); *струїжe* (*струїнáти*); *струїжу* (*струїнáти*); *вельмóжа* (*моjтíй*); *небожáтко* (пор. *убóгий*); *служíти* (*слугá*); *Бóжe* (*Бої*), *мóжe* (*моjчíй*); *нíжка* (*ноjá*), *побóжníй* (*Бої*).

х: *в юсї* (*уxo*); *брéше* (*брехáти*); *брéшутъ* (*брехáти*); *душиá* (*дуx*); *птишиá* (*птах*); *ирíшний* (*иріx*).

ck: *трíсцї* (*трíска*), *трíщáти* (пор. *трíска*, гл. 41); *плéщеш* (*плескáти*); *Танашук* (*Танáско*); *плéщутъ* (*плескáти*); *трíщáть* (*трíщáти*); *вощíна* (*віск*).

kt: *печú* (*пíк*, *пеклá*; *пектíй* гл. 200); *пiu* (*пек-* з наростком *-ти*).

gt: *мочíй* (*мi*, *моглá*; *моjтíй* гл. 200); *нémíч* (*моj-* з наростком *-ти*).

26. У шелестівок **т**, **д**, **с**, **з** і **ц**, бáчимо мáгчене нéршого і дрúгого стúпня. Мáгчене нéршого стúпня є молóдше. Примíри:

т: *платéть* (*платíй*), *в рóтї* (*рот*); *житé* (*жýти*), *плачéний* (*платнýти*); *котóга* (*кiт*); *плачú* (*платнýши*), *стрíти* (*стрíти*); *платáти* (*платнýмо*), *котá* (*кiт*); *чверть* (*чвérти*).

- Д:** судіть (суді), працю (працда); суджений (судіти); іадіка (іадина), сужу (судиш); сіджа (садити); судять (судимо); мідь (міди).
- С:** по іолосі (іолос), просіть (просі); волос (волос), прошений (просіти); вісіла (овес); пропу (пропши); паша (пасті); просята (просимо); чеся (чеси); Руся (Русин).
- З:** на возі (віз), возить (возі); іалуже (іалужа), запрожений (запрозити); вожу (вожиш); ірижай (іризти); тросять (ірошимо); мазь (мазати).
- СТ:** на хресті (хрест), пустіть (пусті); щастє (пор. щастіти); пущений (пустити); віщун (пор. оповістити); півшу (пістити); міщенін (місто); пустята (пустимо); часті (часті).
- ЗД:** бороздіт (борозда), приїздіть (приїзді); іждежений (іздити); тіждежу (іздіши); іздять (іздимо).
- Ц:** в сірій (серце); сірцю; вівчар (вівчі); овечата (овічі); кінчи-ти (конечь), хлопчина (хлопець); хлопче (хлопець).

Шелестівкі **Л**, **Н** мягчать ся лише на *и*, *и.* Так само і р. 27. мягчіло ся колісь на *ръ*, тепер *ръ* загально ствірдо (р), а як і пішеть ся *ря*, *ро*, *ре*, то се вже не означає **мягкого** *р* (гл. 5, 2); і нийшли *р* в візвуку відповідає часом давніому твердому *р* (*брір*, *бітир*), часом давніому **мягкому** *р* (*ръ*, и. пр. *косар*). Цікава річ стала ся згідом в українській мові, що колиши *лъ*, *нъ*, *ръ*, а так само *цъ* ствірдо у нас на *и*, *и*, *и*, *и*. Масмо и. пр. змягчене *и* на *ш*, в прошений (просіти), *и* на *ч* в плачений (платити), але *хвалений* (не *хвалений*), *ранений* (не *ранений*). Масмо и. пр. *ноля*, *земля*, *землю*, *дня*, *день*... з **мягким** *л*, *н*, **масмо** *міря*, *міру*..., але *ноль*, *землею*, *днем*, *дніві*... з **твердим** *л*, *н*, і *міре*, *мірем*. Також і колиши **мягке** *л*, *н*, *ръ*, *и* перед *и* дало у нас *и*, *и*, *ри*, *и*. Як тепер подібуся у нас такі *лъ*, *нъ*, *ръ* (*весіль*, *біжини*, *ніре*), то се новіші твори української мови (з *-иј-*, а *-лі*, *-ні*, *-иї* в закінчениях відмінкових (на *землі*, *комі*, *сірій*, замість *землі*, *комі*, *сірії*) пояснюють ся анальгією (гл. 122). Приклади:

- Л:** на солі (солі), хладить (хладі); весіль (весілі), хвалений (не *хвалений*); віслок (осіл); хміль (хміль); небля (бліо); хоп-літь (хоплий), орля (орля); гіль (гіль).
- Н:** на весні (весні), боронить (борони); писанів (писаний); бороню (борониш); сукня (сукню); боронята (боронимо); зананіко (зані); тінь (тіни).

28. Вісніе покáзано вже, що дíєть ся з шелестівкáми *n*, *b*, *v*, *m*, *ʃ* перед тýми звúками, які загálно потягають за собóю мýгчене посерéдніх шелестівóк. Самó собóю розумíється ся, що мягке *ль*, якé повстáло з *ù*, ствérдло перед *e* так сáмо, як кóжде йи́шне *ль*. Примíри:

- п** : *күплений* (не *куплений*, *купýти*); *сплюх* (*спáти*); *ку́плю* (*ку́пиши*); *кáпля* (*кáпати*); *ку́плять* і *ку́пятъ* (*ку́пимо*).
- б** : *лóблений* (не *люблений*, *любýти*); *люблю* (*лóбши*); *зяблá* (*зáбнуты*); *люблять* і *любятъ* (*любимо*).
- в** : *лóвлений* (не *ловлений*, *ловýти*), *здорóвлé* і *здорóввe* (*здорóвий*); *ловлю* (*лóвти*); *деревляний* і *деревяный* (*дéрево*); *ловлять* і *ловятъ* (*ловимо*).
- м** : *лóмлений* (не *ломлений*, *ломýти*); *ломлю* (*лóмши*); *землá* (пор. *зéмний*); *лóмять* і *лóмятъ* (*лóмимо*).
- ф** : *тráблений*, *тráблю*, *трафлýти*, *тráбляты* (*тráббити*).

29. Із прирóди шелестівóк *n*, *v*, *m* поясняється ся, що мýгчене досягнуло дéколи шелестівки *к*, *г* і *і* на такім мísцї, де між *к*, *г* а - тим звúком, що виклýкус мýгчене, стоять *n*, *v*, *m*. Се бáчимо в словáх *цъвít* (пор. *квít-ка*), *зъвіздá* (пор. польське *gwiazda*). Тут *к*, *г* змягчýло ся в *ць*, *звь*, хоч давнýше писáло ся прóсто *ц*, *з*. Сей спóсіб мýгченя розшириў ся відтák на всї *c*, *з* перед *n*, *v*, *m*, як за нýми стоять такé *i* (ঁ), що спричиняло колýсь мýгчене, і такé *я*, що повстáло з *ен*, *ем*. Длятóго говоримо і пýшемо: *съпíв*, *съвíдок*, *съвít*, *съмíх*, *зъвíр*, *съватíй*, *цъвáшок*..., не *спíв*, *свíдок*, *свít*, *сmíх*, *звír*, *святíй*, *цвáшок*... Пойáспене сéго зáвища лежить в тím, що звúки *n*, *v*, *m* витвóрюють ся, як вже відóмо, поза рóтом, тóж для артикуляцíї яzikóвої стоять *к*, *г*, *і*, *с*, *з*, *и* в тих словáх без- посерéдно перед *i*, *я*.

3. Змíни в вíзвуку.

30. На кíнцí слíв (у вíзвуку) в староукраїнськíй мóві могли стояти самí лише голосíвкí. До голосíвок налéжали тодí тákже ще *ч* (якéсь глухé, невиráзне *o*) і *к* (22). Колí одnáк вже в староукраїнськíй мóві попáла у вíзвук якáсь шелестíвка, то вона мýсїла віdpáсти, и. пр. *яинá* (порів. *яинáта*); із *ен* у вíзвуку рóбilo ся *л* (порів. 39), и. пр. *имлá* (*імá*, *іменá*). Аж пíзнейше, як занíмíло *ч* і *к*, попадáли у вíзвук і шелестíвкí. Одnák голосовí шелестíвкí у вíзвуку не лéгко вýмовити. Протé вýмовляє ся на тím мísцї:

1. *r* по шелестівках без голосу, и. пр. *ві́тр*,
  2. так само *л, ль* і *м* по шелестівках, и. пр. *чілка*, *чили*.
- Перемішило, коси, продіни на лізум,*

3. *б, в, ғ* вимовляють ся так, що заминає розмикатися без голосу піби то *бт*, *фт*, *гк*), и. пр. *гріб*, *під*, *барг*.

4. *і* стається безголосим і вимовляється як тихе *і*, а діколи цілком опускається, и. пр. *мі*, *штир* (*штирий*), *спасібі* (*Бог*).

5. при *з, зь, ж* зараз такий по першому ударі німіс голоса, і воїн шишасть даліше без голосу (піби то *з*, *зь*, *жн*), и. пр. *з*, *князь*, *ніж*,

6. *ю* вимовляється після голосівок як *у*, після шелестівок як тихе *ю*, и. пр. *кру*, *чур*.

7. замінююмо загалом в *у* в ярмах дісслобівних *томі*, *стріла*, *чимі*, *піші*, *капу* . . . , із за чого не вийде ся *томі*, *стріла* і т. д. (наперекір формам *томіла*, *стріла* і т. д.) Ся зміна звукова пояснюється тим, що голос, який товаришає шелестови при вимові звука *л*, в наслідок становиська язика (як при *о* або *у*) дзвенить так як *о* або *у* і до того ще так сильно, що заглушує шелест. В тій самій формі дісслобівний відпадає *л* по *с*, *з*, *б*, *п*, *т*, *к* і *р*, и. пр. *лас*, *ліз*, *гріб*, *адан*, *стри*, *пік*, *штир*, хоті *піша*, *шіла*, *гріша* . . . , а *м*, *ө* звичайно винадається перед *і*, и. пр. *піш*, *піши* (*плему*), *крав*, *край* (*крабу*), але буває і так, що *і* винадається по *ө*: *май*, *майда*.

Коли в ім'яній беєїді прилічується тісно сліво до слова, то не мають сили працювати 1—5 (лише правила про уподібнення).

4. Зміни в назвику.

На початку слів (в назвику) обмінюють ся:

31.

1. *а* із *у*, и. пр. *у же* = *аже*, *ве* = *уе*,
2. *а* із *і*, и. пр. *я шу* (*шік іш*), *а* = *і* (злучник),
3. назвикує *і*, *и*, *а* відпадає цілком в деяких словах, и. пр. *міти* (порів. *наїміти*, *іміти*), *шока* (*шіка*), *грим*, *три* (*ти-арі*).

Таким чином ясно, що приіменники *а* і *у*, так само *і* і *ї* змінилися здебільшого в одній приіменник, и. пр. *я білька*, *у хаті*, *з братом*, *із Іваном*, *їз сестрою*.

Сі зміни в назвику пояснюються тим, що слова в реченні тісно виживають ся в собі. Як із *на-шитми* повстад *наїміти*, із *на-іміти* — *наїміти*, так само із *та-же* — *та-же*, із *я-йду* — *їз-йду*.

5. Голосівки без наголосу.

32. Нинше улéкшенс вимóви спочивáє в тíм, що в складáх без нáголосу чáсто вимовляють ся *e i o* мéньшим отвóром рóта нíж звичáйно і звучáть бíльше як *u i y* (гл. 3), и. пр. *менї* (*минї*), *хбчеш*, *яблоко* (*яблуко*), *толубка*, *до дóму*. Сéго не зазнáчуємо в письмí.

В дéяких разáх одnáк ужé нáвіть пíше ся *y* замíст *o*, и. пр. *дарувáти* (*дарóваний*), *малюváти* (*мальбаний*), *пáрубок* (*робóта*).

33. Визвukóvi безнáголоснí голосíвki занíмíli в дéяких разáх і лишили по собí (як що поперéдна шелестíвka даé ся мягчýти) лишé мягчене яко слíд, и. пр. *повісь* (*повісити*, порíв. *місí*, *місítи*), *глянь* (*глянути*, порíв. *крýкни*, *крýкнути*, *бúбни*, *бúбнити*, бо вíзвук *-кнъ*, *-бнъ* неможлýвий), *учíть ся* (= *учíте ся*) . . . , *вір* (*вірити*, порíв. *вару*, *варýти*), *муч* (*мúчити*, порíв. *учí*, *учítи*), *бав* (*бáвити*, порíв. *лову*, *ловýти*), *чиств* (*чиствити*, порíв. *по-містí*, *помістýти*), *замістъ* (*замісто*), *безмáла* (*безмáла*).

6. Опуст i вставка голосíвок.

34. З дéяких слíв і форм, що дўже чáсто в бéсéдї повертають, і з дéяких слíв, що навázують ся до сусíдного слóва як складá без нáголосу, опускають ся взагалí нáвіть мéньші або бíльші чáсти цíлком (блуст): *щe нíнї* (*єщé*), *щоб* (= *щобу*), *їрши* (= *їрше*), *бíлми* (= *бíльше*), *меньши* (= *мéньше*), *лиши* (= *лишé*), *немá* (= *не ма*), *печíсь* (*замістъ печí ся*).

Навпакí вставляють ся *e i o* в словáх, щоб уможлýвiti їх вимóву (встáвка): *сестéр* (*сестrá*), *сосón* = *сосéн* (*сósна*), *оіонъ* або *оіéнь* (*отió*), *вúзол* (*вúзла*), *відъомъ* (*відъма*). . .

Дéкотре *e* або *o*, що в подíбний спóсіб появляє ся межи двомá шелестíвkáми, лишé на óко встáвne, и. пр. *день* (*дня*), *відорвáти* (*від-рвáти*), *зо мню* (*з мнóю*); бо дíйспо повстáло такé *e* або *o* з дáвних голосíвок *к*, *ч*, котрí лиш тодí замінíли ся в *e*, *o*, колí вýмовлене слíв або форм булóб за тяжкé, а зréштою затратили ся.

При відмíнюваню іменників зявляє ся чáсто в одинóкім вíдмíнку (а то у мýж. в 1-íм вíдм. óди. I-ої і II-ої відмíни, у жéн. в 2-íм вíдм. ми. I-ої і II-ої відмíни) *e* або *o*, котróго в друgих відмíнках немá, и. пр. *нес*, *пса*, *пáрубок*, *пáрубка*, *кравéць*, *кравци́й*, *сóтка*, *сotóк*, *земля*, *земель*. Чи такé *e* або *o* є в тих відмíнках

встáвне, чи в дру́гих відмінках воно ви́пущене, се покáзує докладна істóрія кóждого слóва.

7. Роззів.

Так сáмо як задля вигóди чáсто обмиáсмо стрíчу двох або 35. кíлькох шелестíвóк, так обмиáсмо і безпосерéдину стрíчу двох голосíвóк (рóззів), ставляючи помíж них звук *v*, або *й*, и. пр. *давáти* (*да-а-ти*), *раздавáти* (*та-а-ти*), *даю* (*да-у*, *павúк* (= *паук*)). Але рóззів лишáс ся в словáх як неознáчений, чortobkýj, пообíдати, заадресувáти і т. д., бо обí ча́сти слóва съвíдомо відо-крéмлюють ся, і в чужíх словáх як *oáза*, *тáтер* (але *iдéя*).

Ще і такíм спóсобом омиáс ся рóззів, що обí сусíдні голосíвki лúчать ся в двóзвук, и. пр. *на-учáти* — *навчáти*, *на-їтíй* — *пайтíй*, *читá-и* (первісно *i*) — *читай*.

Такíм самíм спóсобом, як оттут покáзано, омиáс ся стрíчу голосíвóк помíж двомá словáми в рéченю. Вíдси пíшлó, що принáв ся звичáй говорýти, а тákже і писáти и. пр. *вúоль* (*уоль*), *спóнь* (*топнь*), *вúшия* (*ушия*), *вíрлá* (колíсь *вурлá*, *орéл*), *від* = *в*, *істрий* (*естрий*), *орíх* (*орíх*). Так повстáло вже в найдавнійших часáх із назвукóвого *a*, *e* — *я*, *е*, и. пр. *яниá* (*agnus*), *яблóко* (*Apfel*), *в* (*est*).

8. Перезвук іканé.

Україnskíj мóві пíтomoю с такá перемíна голосívók, що в 36. богатýх словáх *e* перехóдить на *ї* (*i*), а *o* на *і* (в нáзвуку на *vi*), скоро склад замикастí ся шелестívkoю. Такá перемína називається перезвук іканé. И. пр. *лід* (*лéду*), *ніc* (*неслá*), *сіл* (*селó*), *міd* (*мéду*), *пíк* (*пеклá*) . . . , *рік* (*рóку*), *мій* (*мой*), *ніc* (*нбса*), *сіль* (*соль*), *піс* (*бес*), *вісцá* (*овéць*), *він* (*вонá*) . . . Як бáчимо, мягчítъ по-перéдину шелестívku такé *i*, що вийшло з *e*, як що та шелестívka мóже мягчítъ ся, а *i* із *o* не мягчítъ. Длятого мáсмо з одногó бóку *ліd*, але *міd*, а з другогó бóку *ніc* (*нбса*), але *ніc* (*нс.і*).

У вíзвуку слóва вистарчás вже однá шелестívka, щобí склад був зáмкнěний, в середній слóва при стрíчі кíлькох шелестívók роздíлюють ся шелестívki межи обá складí так, як покáзано в 13. Тим поясnість ся, чому мáсмо *міст*, а *моста*. Вíдсле поясnість ся із здвоєння шелестívók перед *я*, *ю*, *ї* в дéяких разах; таким чáином повстáv зáмкнěний склад, який спричинív перезвук іканé. Порів. фóрми, ужíвані звичáйно на Україnі *вáгáя*, *тичáя*, *жéттíй*, і т. д.; здвоєні шелестívók відтак дéшуди зникло, але вíкликають

ним вже раз перéзвук лишів ся, як от в словáх значíнє, *сопорінє*, *Знастїнє*, *підірє* і т. д.

В слóві *Бог* утverдýло ся юкане тілько в дéяких, зóвсім народних виráзах: *пáнбі*, *спасíбі*, *помагáйбі*, *прóбі* . . . , але кáжемо і *боi-датрости*, *бодáй*. Звичáйно під впливом цéркви занéдбує ся в сїм слóві юкане.

37. Прáвило юканя не має сїли:

1. над тýми *e i o*, що повстáли із **к** і **ќ** (гл. 34). Їх найчастійше пізнáти по тім, що воїй при відмінюваню вишадають. Н. пр. *сон* (*сну*), *день* (*дня*), *мерти*, *мер* (*мru*), *дéрти*, *дéрма* (*дru*), *швець* (*шевциá*) . . . , *мож*, *горб*, *дощ*, *кóжедий*, *черв*, *смерть* . . . , *вовк*, *пóвний* . . . ,

2. над такýми *e i o*, що тілько встáвлени для улéкшеня вимóви, н. пр. *вíтер* (*вítrу*), *сестréр* (*сестrá*), *воіонь*, *оіéнь* (*воіnіo*), *сосón*, *сосéн* (*сósна*) . . . ,

3. в відмінкóвих закíнченях (6-го відм. одн.) *-em*, *-om*, бо і сї *e, o* повстáли з **к**, **ќ**: *учíтелем*, *пóлем*, *сónцем*, *чоловíком*, *дíлом* . . . ,

4. над такýми *e i o*, що стоять в повнóголосї (гл. 38), н. пр. *пóрох*, *іóлос*, *пéред* . . . ,

5. в чужýх словáх: *арéшт*, *нýмер*, *дóктор*, *сóрок*, *телéфóн* . . . , але вже тáкже *nín* (*нóна*), *níст* (*нóсту*), *шрít* (*шрóту*).

Юкане доконáло ся против прáвила в *кілóк*, *кінéць* (замість *конéць*), *ластівóк*, *камінéць* . . . задля дрúгих відмінків *кілкá*, *кілкóн*, *кінцéм* . . . , де юкане мýсїло доконáти ся.

Так сáмо против прáвила склáло ся юкане в словáх з повнóголосом *порú*, *вóріг* (*вórog*); взíрцéм до тóго могло послужýти *rí*, *обліг*, *батíй*.

За те *o, e* не перезвúчує ся в словáх *запóн*, *істóт*, *приóд*, *сухóт*, *весéр* (2-ий відм. мн.) . . . задля інýх відмінків *запóна*, *запóни* . . .

9. Дeякі давні зміни звукові.

38. Повнóголос. Звичáйно говорить ся у пас *пóрох*, *іóлос*, *пéред*, *іоловá*, *володíти*, *хоронí* Бóже, *зóлото* . . . , але чутi тáкже н. пр. *побíли* йогó на *прах*, *сынівáти* на *бóсмий* *глас*, *предвíчній*, *предвíдїти*, *прочитáти* пáту *лáву*, *владíка*, *власть*, *влáсний*, *храпíй* Бóже, а в пíснях народних уживáється ся попри *зóлото* тáкже і *зlóто*, в цéркvi знов чýсмо *зláто*.

Усі тоті фóрми як *зóлото*, *зóлото* і *зáлóто* зводяться на **зóлoto* (порів. німец. Gold) і пояснюються отейм спóсобом. Вже Прасловянам вимóва *ол* і *ор* перед шелестівкою, а так само *ол* і *ор* перед шелестівкою робíла трúдности, бо вони любíли тоді самі тілько отвéрті, а не замкнені складí. Длятого повстáли сї рíжні фóрми, з яких відтак то одна, то дру́га, то трéта в рíжних слóв'инських мóвах перевáжно приймá ся. В польській мóві (а так само в лужицько-сéрбських мóвах) приймá ся звичáй, говорýти *złoto*, *głowa*, *glos*, *włodać* (попри *władza*, *właśność* і т. п.), *chronić*, *broda* і т. д. — перéставка. В церковнословянськім (а та́же в болгáрськім, словинськім, хорвацько-сéрбськім і чéськім) загáльно приймáли *злато*, *глáсъ*, *владѣти*, *хранити*, *ворада* і т. д. — перéставка з зміною голосівки. В українській (а так само в біло-руській і російській) мóві говорýть *зóлото*, *зóловá*, *зóлос*, *зóлочítи*, *зóрочítи*, *бородí* і т. д., все з двома голосівками намістъ однотї, і се називається си повноголос.

Я, У з носових голосівок. Перед шелестівками замініло 39. ся в давніх часáх, вже у Прасловян, *en*, *em* на *ѧ*, а *on*, *om* на *ѧ* (порів. польське *ę*, *ą*), бо Прасловяни не любíли, як вже звісно, замкнених складів. Із *en* і *em* повстáло в такім разі перед шелестівками, а та́же у вýзвуку носовé *e*, *i*, а із *on*, *om* носовé *o*, *u*. Відтак згáдом носовáтість сих звуків у вимóбі зникла, а лишило ся у нас чисте і ясне *я*, *у* (артикульоване тілько через рот). Так пояснюється я в *проклятий* із *клєн* (порів. *клéну*) + *тий* (*клéтъ*), *рұмтнá* із *пен* (порів. *пену*, *рұмтнá*) + *тий* (*пáтъ*), *вáйтнá* із *вквáтъ* т. зи. *вквáтъ* (порів. *вóльму*), *жéн*, *жéна* із *жáлък* (порів. *жéну*, *жéнii*)..., пuto із *пом* + *то* (*пáтъ*), порів. *помоти*; *утти* із *длъти*, т. зи. *дом* — *ти*, порів. *дму*, *тімата*. У нас бýже с тенéр двойкé *я* (із *и* і *ѧ*), двойкé *у* (із *ѹ* і *ѧ*), і двойкé *ю* (із *ю* і *ѧ*). Рíжніцю поміж двойким я бáчимо ще і сьогóдня, порівнянні *блáгáти*, *пáть*, *мáти* з *блáгъ*, *кáпля*, *зéмля*. В першім разі *я* і *ѧ* і длятого немá встáвного *ѧ*.

Тілько в однім разі, а то в відмінковім закінченю *мягких* пнїв (т. зи. по *j*) *ѧ* замініло ся відтак у нас в *ж* — *г* (§ 6). Се стáло ся в 4-ім відм. мн. мýжеських іменників (*мáснáй*, *корáй*), в 2-ім відм. одн. і в 1-ім і 4-ім відм. мн. жéнських іменників (*жéнáй*, *рóжáй*).

Давні голосівки *ж*, *г*, давні голосівки *ж*, *г* (гл. 22, 30) 40. замінили і вишли, як слово можна було без них вимовити, або перейшли в *и* і *и* (гл. 31). Коли ж якім слові напишо си бáльше

тих голосівок, то лише кожда друга могла віпасти; випадала отже правильно кінцева і третя від кінця, н. пр. *швець*, *шевця* (порів. церковнослов. *шквкъць*, *шквъца*). Хоть в слові *швець* стоїть і тепер на кінці ь, то се ь стоїть тут тільки для означення мягченя, бо як ь випадало, то змягчіло шелестівку перед собою, а змягчену шелестівку відріжнаємо від твердої знаком ь.

В закінченнях прикметників муж. роду, а так само в закінченню 2-го відм. деяких іменників і 6-го відм. одн. жен. іменників шелестівкою відміни подібуюмо -ий, -ию, н. пр. *молодий*, *модий*, *дверий*, *частію*. Се *и* перед *й*, *ю* (*йу*) виводить ся із ь або ь, яке перед *й* мусіло продовжити ся.

41. **Звук ї, і.** Знаємо вже, що в українській мові повстає ї, і із е, о (гл. 36). Маємо однак ще і таке ї, і, що є собі осібною, незмінною голосівкою, н. пр. *тіло*, *сіно*, *цінá*, *віра*, *міра*, *ріка*, *вітер*, *відіти*, *терпіти*, *грамотій*, *бабій*... Се ї або і вийшло з давної голосівки ь. Воно завсіди змягчіло і змягчить попередні шелестівки, як що вона давала ся змягчити; тільки по таких шелестівках, що зовсім не дають ся змягчити, стає ь простили і. Для того *тіло*, але *віра*.

Воно не завсіди вимовляло ся так, як тепер. Через порівнання з іншими слов'янськими мовами доходимо до того, що колись означало ь тільки, що двозвук іє. По *й* і по *ч*, *ж*, які в наслідок змягченя повстали із ь, і, сеї двозвук, коли на нім ще до того спочивав наголос, розширив ся в двозвук іа, і злило ся відтак з *й* і змяким *ч*, *ж*, і так повстали форми *стоїти* (*стой* + *ти*), *кричати* (*крик* + *ти*), *лежати* (*лег* + *ти*), *обичай* (*об-вик* + *ий*), *пеналь* (*пек* + *иль*).

42. **Звук и.** Коли порівняємо слова *дячіха* (*дяк*) і *Туркія* (*Турок*), *богіяня* (*бог*), *дружіна* (*друг*), то бачимо ту ріжніцю, що раз ь, і перед *и* змягчить ся, а другий раз ні. Се походить відси, що в першім разі *и* булό колись і (писало ся и), а в другім разі *и* булó колись ь, перед яким ніколи не змягчили ся шелестівки. Згідом оба сї звуки и і ь злили ся до купи і тепер нема між ними в українській мові підкої ріжніці. У нас однаково звучать *пти*, *пітати*, *сіла*, *посилати*, але в польській і російській мові є ріжніця: *rié*, *pytać*, *siła*, *posyłać* — по російськи: *сила*, *посылать*. Однак по *й* задержало и ще й доси свій давній звук *i*, н. пр. *доїти* (*дой* - *ити*), *країна* (*край* + *ина*), *бойще* (*бой* + *ище*).

43. **Перезвук словотворний.** При творенню іменників з корінів або з дієслів і при творенню дієслів наворотових бачимо пра стару

переміну голосівок. Ся переміна сполучена завсіди з наростиюванням (хоча нарости дікими вже і не відко) і з переиначенням значення. Через те, що вона відбувається при творенню слів, називаємо її перезвук словотворчий. Так бачимо, що стоять супроти собі отсі голосівки:

е—ө : *візти* — *віза* (*віз*); *вісти* — *восвіти*, *водіти*; *жені* (*жінти*) — *розін*, *юнити*; *плести* — *плота*; *мерзнути* — *мороз*.

е—ї (і) : *заплету* — *заплітію*; *замету* — *замітію*; *брехати* — *набріхувати*; *лєтіти* — *літіти*; *чекати* — *очікувати*; Се і (і) було колись **б** (гл. 41).

Після таких взірців такоже: *збери* — *збиряю*.

е—и : *збери* — *збиряю*; *мерти* — *умирати*; *клені* — *проклинилю*; *жичу* (*жениці*) — *обжиняю*; *іреміти* — *іримати*; *мерти* — *розтирати*.

е, і (і)—а : *ірабсті* — *іраблі*; *переліти* — *лази*, *перелазіти*; *сісти*, *село* — *сад*, *садити*; *різати* — *образ*.

Се і (і) було колись **б**.

и—ї (і) : *світіти* — *світло*, *світіти*; *цвісти* — *цвіт*; *ліпнити* — *ліпіти*; *вісіти* — *повісити*; *тікто* — *потіка*; *відіти* — *відати*.

Се і (і) було такоже колись **б**.

и—ой : *біти* — *бію* (*бій*); *віти* — *повію* (*повій*); *піти* — *наній*, *напіювати*; *тіти* — *тій*, *тітіти*.

(о)—и : *зійти* (*зовій*) — *називати*; *дму* — *дімаю*; *наті* — *нанию*; *різти* — *роздрібнати*; *ссати* — *висисати*; *вісихне* — *висихає*; *пішлю*, *посли* (*посол*) — *посиллю*; *спати*, *спу* (*сон*) — *висипати* ся.

Тут *о*, де його відко, є лише заступником давнього звука **ъ**, якé зрештою вийшло, а *и* повстало з *ты* (гл. 40, 42).

(о)—у : *тхір*, *тхінути*, *здохнути* — *дух*, *стухлив*; *стути*, *сухнути* — *сухий*.

Тут *о*, де його покáзується ся, засувається такоже **ъ**.

и—ов : *ріти* — *рів* (*рів*); *кріти* — *покріва*.

Се *и* відповідає давньому *ты* (гл. 42).

и—ав (а) : *сліти* — *слáва*; *кіснути* — *квас*.

І се *и* відповідає такоже давньому *ты*.

о—а : *поміжу* — *помаію*; *скіпти* — *скакати*; *іти* ся — *ітись* ся; *фіоріти* — *фіарити*; *віоплю* — *хапаю*; *мочати* — *мичати*; *котіти* — *кашати*.

я—у : *язати* — *візати*; *тишти* — *тишуй*; *тресті* — *трусе* (землі), *трустити*; *ротітти* — *пуро*.

Сі *я* і *у* були колись посайдими голосівками а і *ж* (гл. 39).

10. Деякі подробиці.

44. Переставка звуків і складів. Рідко коли переставляють звукі і склади в слові, н. пр. *веднідь* (зам. *медвідь*), *намісто* (зам. *монаїсто*), *бондар* (зам. *бόднар*), *колопнї* (зам. *коноплї*).

Милозвучність. Голосівка п'ершого складу часом вирівнюється з голосівкою насту́пного складу: *ба́тій* (*боїатий*), *таря́чий* (*горячий*), *манасті́р* (*монасти́р*).

ЧАСТЬ ДРУГА.

А. СЛОВОТВОРЕНІ.

Части мови і їх поділ.

Всі слова мови гуртують ся після того, що воїн означають, або до чого сліджасть. З боку на се слова розпадають ся на дев'ять гуртів і се є т. зв. часті мови:

1. іменники, се імени осіб або речей, т. зи. такі слова, котрими іменують ся особи або речі;
2. прикметники, що виражают прикмети особи або речі;
3. займенники, що самі не іменують особи або речі, але вказують на них і таким чином стоять замість імен;
4. числівники, що виражают число осіб або речей або сліджасть для інших числових понять;
— сіт чотири часті мови називають ся іменами —
5. дієслова, що виражают чинність або стан якось особи або речі;
6. прислівники, що означають час, місце, ступень, причину, способ і інші обставини, серед яких щось с або д. ся;
7. приіменники, що поставлені перед іменами і перед прислівниками) вказують, в якім стосунку до чогось щось с або д. ся:
8. злучники, що лічать слова або цілі мисли;
9. бкти, що імми властіють не висказувати мислив, а тільки коротко виявляємо чуті.

Н. пр. 1. *В тим дому мешкає* чоловік / жінка; *у них є діти*. Іван і Марійка, *а на* господарстві корови, пес і кури. — 2. *Добрий* *суп* дорожий. — 3. Він і моя *сестра* *хочуть* *до* *своєї* *школи*. — 4. Третій із *тих* *пяти* *домів* *є* *наш* *дім*. — 5. Він *лежить* і *хоче* спати. — 6. Завтра ранінько *будемо* там дуже

дóбре бáвити ся. — 7. Над рíкóю **коло** цéркви вíбудуємо ще перед зimóю шкóлу. — 8. Не їдже нíчою **або** дуже мало, **коли** ти не здорóв. — 9. **Огó! Ба!**¹⁾.

46. Розріжнáємо чотири осібні групи іменників:

1. імена влásні, то є такі імена, що нýми іменується по одній особі або рíчи, н. пр. *Петрó, Василíна, Шашкéвич, Кíїв, Галичинá, Карпáти, Днїстéр, (товáриство) Просьвíta,*

2. імена гатункóві, то є імена, що нýми іменується однáково всяка особа або рíч одного і тóго самóго гатунку, н. пр. *швець, чоловíк, пес, місто, край, горá, рíкá, кíнь, чóбít,*

3. імена збíрні, т. зн. імена, що нýми іменується збір осіб або рíчей, котрі поодиноку не можна назвати тим самýм словом, н. пр. *військо, товná, чередá, ліс, кúпа,*

4. імена матéрій, т. зн. імена таких рíчей, що всяка їх частýна іменується тим самýм словом, н. пр. *зóлото, лід, водá, вóздух.*

Бувáє і такé, що якéсь слово із своєї пérвісної групи переступáє в інýшу групу. Так пр. *пíдкóва, лободá, бóнта, чернéць, когут, кúрка, каплýн,* можуть стáти іменами влásними, а знов імá влásнє *Карст* уживáється тákже як імá гатункóве (*Частýна полуднéвих Альп стáла кárстом*); *Швед, Тýрок* набирає значіння збíрного імá в виráзах *воювати з Швédom, з Тýрком.*

47. Заíменники дíлять ся на сїм груп:

1. заíменники особбóві, що заступають імена осíб: *я, ти, він;*

2. заíменник зворótний заступає імá пíдмету в тíм ráзї, коли вонó в рéченю стаé своїм влásним прéдметом або взагалі попадáє в інýші стосунки до сéбе самóго: *ся,*

3. заíменники присвóйні заступають 2-ий вíдм. імени вlastýтеля: *мíй, твíй, свíй, наш, ваш, свíй (їхнíй),*

4. заíменники указбóві вkáзывають на осíбу або рíч: *твой, сей, такíй...*

¹⁾ В дéяких ráзах пóдїл на чáсти мóви не дасть ся лéгко перевéсти. Так заíменники неозначéці *богáто, всí, дéхто...* можна б уважáти числíвниками. Дéякі прислíвники сполýчують ся з пéвними вíдмíнками, н. пр. *здесéж i попéрек — зdeséж ríký, пíлота...* Так сáмо стаþtъ прислíвники злúчниками, н. пр. *потíм (gl. 245, 1), скóро, а приíменники стаþtъ часом прислíвниками, н. пр. з, зо, із, (зо дсáйцяти корóн = окóло, мéньше бýльше 20 корóп; от сíн вам прислáє щось із тýслíчу книжéк; бýду тим з годáну; тут є зо два кíриçé жýтa; вжсе тóбму є зо дeї нeдíлї).* І перéчку не гóдї называть прóсто прислíвником, бо вонá не вkáзыває на пýjkí такí обстáвниц, серед якíх щось є або дíє ся.

5. займенники питайні, що німи питасмо ся за особою або річию: *хто, що, котрій, чий...*

6. займенники відносні заступають ім'я пізваної вже особи або річи так, щоби до того навязати нову підрядну гáдку: *хто, що, котрій, чий...*

7. займенники неозначені заступають ім'я докладно неозначеної особи або річи: *весь, хтобудь, дехто, хтось, щось...*

Числівники дíлимо на головні, що покáзывають число (кілько є) осіб або річей, і. пр. *один, два, сто, обі*, збірні, що покáзывають, кілько с осіб або річей при купі: *одес, ч'тверо, двійцятеро*, і порядкові, що покáзывають місце якóєсь особи або річи в ряді: *перший, другий, третій і т. д.*

Чинности, подїї або стан можемо, добираючи до тóго відповідне дíсслóво, вýразити так, що воні дохóдять до якóєсь кінця або скýтку, або навáжують ся до тóго дíйтї; дíсслóво, якого в тім разі уживáсмо, називає ся докбнане. Інші дíсслóва не здáтні, вкáзувати на такий конéць або скýток, і називають ся протé недокбнані; воні виражаюти, що означені дíсслóвом чинности подїї або стан в якóєсь одній хвýлї (однім прóтягом) відбувають ся, тривают, або що воні (нáвортами) повторяють ся; після тóго між недокбнаними дíсслóвами розріжюємо прóтягові і нáвортові дíсслóва. Отсí гадкі мають наглáдно показати, що є дíсслóва 1. недокбнані, а) прóтягові, б) нáвортові, а що 2. докбнані:

1. а) **вéсти**, б) **возýти**, 2. **звéсти**: *Де тепер Івáн? Вéж сiно юстýнцем. — Що рóбить наїї Івáн? Возить сiно. — Як звéсти сiно, пiде орати.*

1. а) **летíти**, б) **лїтати**. 2. **полетíти**: *Там летíть куля. — Лiлаки лїтаютъ вечером. — Уважай, бо пiлка полетає у вікн.*

Дéякі дíсслóва призначені немóв на те, щоб йншими дíсслóвам бути на услúги. В буду читати лише читати виражáє чинність, а буду покáзус, що чинність читаю падé в будучисть; такé самé бачимо в читати му. І в читáти би лише читати виражáє чинність, а що йно би (дáвна дíсслóвна фóрма від бути) покáзус, що ся чинність не дíсна, а лише можлива або подумана. Такé дíсслóва називають ся помíчні.

Подібно стоять йншим дíсслóвам на услúгах такé дíсслóва, як *хотіти, можi, мїгти, мáти, стáти, потáти...* В *пoїти* и *плакати* лише плакати означає чинність, а словом *пoїти* за-значaємо близші обставини, коли, як і т. п. чинність плакання почала ся. Такé дíсслóва називають ся способові.

50. Прислівники ділять ся з боку їх значене 1. на прислівники місця, н. пр. *дома*, *ніде*; 2. часу, н. пр. *завтра*, *потім*, *рано*; 3. способу, н. пр. *дарено*, *пішки*; 4. ступня і міри, н. пр. *навіть*, *дуже*, *трохи*, *тільки*; 5. причини, н. пр. *длято*, *отже* і т. д.

Окрім цього бувають одні указові, інші питані, інші знов відносні, а інші парешті неозначені, н. пр. *тут*, *тепер*, *так*, *де*, *коли*, *як*, *десь*, *колись*, *якось* (гл. 172, 174, 176, 180).

Пень і закінчене.

51. Імена і дієслова дають ся відмінювати, т. зв. вони приймають ріжні закінчення, щоб підкреслити ріжні стосунки (гл. 105, 188—193), н. пр. *ученик читає* — *ученики читають*, *учениця читала* — *учениці читали*. Треба проте розріжнати пень і закінчене: *ученик-и*, *чита-є*, *чита-ють*, *читал-и*...

Пень є та частина слова, що є основою всіх його форм¹⁾.

Відкіль беруться після як ці уживані дотворення нових слів, сего учітти наука словотворення; а як відмінні слова про своєм уживані як до потреб відмінюються, се є предметом науки відмінювання.

Слова питомі і чужі.

52. Найбільша частина слів української мови є від непамятних часів її власностю, одієченою з праслов'янської мови (словá питомí), н. пр. *a*, *i*, *na*, *ти*, *три*, *Бог*, *вода*, *ноя*, *спати*, *найти*, *сестра*, *вийти*, *чоловік*, *просити*, *звиніти*, *дарувати*... Деякі слова Українці переймали з інших мов; та все ж в українській мові чужих слів менше ніж в сусідніх мовах.

53. Чужі слова переймуються при різних нагодах; так Українці:
1. приймали обряд від грекої церкви, відсі взялися у нас грекі і церковно-слов'янські слова, н. пр. *амбуля*, *амінь*, *андрій*, *апостол*, *артос*, *Василь*, *владика*, *воскреснути*, *дяк*, *евангеліс*, *спасник*, *катехіт*, *ліпта*, *монастир*, *парафія*, *піт*, *піст*, *скарбона*, *сотовіти*, *спасеніс*, *хрест*, *церква*;

¹⁾ Розріжнати пень і закінчене не так легко; бо ж буває і так, що неодніє закінчене лішче причислити до пня. При практичній науці найлішче утажати за пеньєю частину слова, котра не зміняється. Зрештою буває, що і після відмінювання зміняються, н. пр. *овес* — *сісся*, *сісця* (*сісци-а*) — *овечь*, *дуб-ти* — *ом-у*...

2. урядили свої школи на подобу школ йинших народів і брали все більшу участь у вищій європейській освіті, відсн и. пр. *автор*, *адреса*, *академія*, *аркуш*, *бакалір*, *заява*, *зимівня*, *драма*, *друкувати*, *журнал*, *збиральня*, *квартал*, *класа*, *кресла*, *літній*, *нота*, *нумер*, *портрет*, *проба*, *провокація*, *разгувати*, *смак*, *фасад*, *школяр*:

3. через держави, в котрих живуть, познакомилися із чужими військовими і судовими мовами, відсн и. пр. *адвокат*, *акт*, *арест*, *армія*, *багнет*, *банди*, *бути*, *варта*, *звалити*, *фрази*, *капітан*, *квартала*, *князь*, *компанія*, *кордон*, *король*, *майдувати*, *музика*, *офіціер*, *папіска*, *паріда*, *піжка*, *фортепіано*, *фонд*, *фурдукований*, *шевар*, *шар*, *шибля*, *шріт*, *штампувати*, *штурм*;

4. через всі часи торгували з чужими купцями і купували чужі товари, відсн и. пр. *австріяк*, *астрест*, *академіт*, *акція*, *антіба*, *антіка*, *аршайн*, *атлас*, *бюбіна*, *бандир*, *бербенінія*, *бріль*, *буміна*, *бутоніка*, *бінни*, *біні*, *булки*, *ієрбата*, *заштук*, *стріч*, *сфаб*, *ківі*, *камініра*, *капелік*, *катушка*, *кіса*, *крам*, *краншар*, *кругмаль*, *купіти*, *латерія*, *блі (мра)*, *оліва*, *олій*, *орешн*, *риж*, *міль*, *шок*, *штука*, *фінік*, *шутити*, *шукор*, *чай*;

5. навчалися ріжних ремесел від чужинців, відсн и. пр. *шкірір*, *білонок*, *шрестіт*, *заз*, *зінок*, *холіт*, *хзиме*, *хін*, *хінти*, *хруст*, *хах*, *хамра*, *хорба*, *хінченер*, *хрик*, *хара (авбо)*, *хімар*, *хмаробати*, *хіміци*, *хіламат*, *хвари*, *хрібти*, *хітатіти*, *хірчин...*

Чужі слова в українській мові взяті поперед всього:

54.

1. з польського, и. пр. *міць*, *ціківні*, *обійти*,

2. з церквино-слов'янського, и. пр. *блініка*, *хірбенчукти*, *хомірти*, *хасінів*, *Васілій*,

3. з пім'ецького, и. пр. *кітіти*, *майдувати*, *відтак*

4. з турецького, пр. *шіхніма*, *карій*,

5. з росийського, пр. *юхт*,

6. з італійського, пр. *шіра*,

7. з литовського, пр. *бріль*,

8. з волоського, пр. *румегати*,

9. з грецького, пр. *сірок*,

10. з мадірського, пр. *бербеніні*,

11. з фінського, пр. *хілін*,

Але найбільша частина чужих слів чужі ужбе в тих звонах, з 55. котрих Українці собі їх перенімали. Так лучас си, що чужі слова ввійшли:

з німечького через польське до української мови, н. пр. *брчик*, або

з латинського через польське, н. пр. *áркуш*, *фýндущ*,

з францúського через польське, н. пр. *трибушион*,

з грéцького через німечьке а відси через польське, н. пр. *аптíка*,

з німечького через чéське а відси через польське, н. пр. *едвáб*,

з грéцького через церкóвно-словáнське, н. пр. *áнгел*, *лéпта*,

з італійнського через церкóвно-словáнське, н. пр. *винó*

з євре́йського через грéцьке а відси через церкóвно-словáнське, н. пр. *áмінь*, *скарбóна*,

з латинського через німечьке а відси через церкóвно-словáнське, н. пр. *nín*, *níст*,

з латинського через німечьке, як *адвокáт*, *крéйда*,

з італійнського через відéнське, як *шпазáт*,

з німечького через італійнське, а відси знов через німечьке, як *бáнда* . . .

56. Не чужі, але після чужих взірців утворені є н. пр. отсí словá: *краснопíсь* (каліграфія), *живопíссць* (грец. *ζωγράφος*).

Корінь.

57. Із своїх пítомих, а також із чужих слів творяться нові словá; і між найстáршими українськими словáми є богáто таких, що вже утворені з простійших складових чáстий. Так слово *дарувáти* містить:

1. закінчене *-ти* (як *просути*, *двінутi*, *насти* . . .),

2. *-(в)а-*, що появляє ся перед сим закінченем такоже і в інъших словáх, як *давáти* (*дар*), *брáти* (*беру*), *писáти* (*пíшу*)),

3. *-у-*, котрýм творить ся богáто нових дїеслів з іменників і з інъих слів, як *вірувати* із слова *віра*, *телеграфувáти* із *телеграф*,

4. *-р*, котрýм з дїеслóвного пня *да* (*дáти*) утворений іменник *дар*, як н. пр. також із пня *ти-* (*нýти*) іменник *тир*,

5. *да-*, первісник мови, котрýй ужé не дає ся дáльше розложити, і від котрого пішла ціла отсí родина слів:

да-: дáти, вýдати, від-, до-, на-, по-, про-, роз-, уда́ти, да-ва́ти, ви-, до-, з-, на-, при-, про-, роз-, у-, пороздава́ти, вýдане, додáване, продáвесь, данé, дáток, до-, за-, по-, прида́ток, дáтель, здáтний, дáча, задáча, дáчка, дар, дарити, дарувáти, по-, раз-дарувáти, роздарю́вати, дарбóм, дármo, нада́рмо, дарéмно, дарéм-ний, дармóд, дару́нок, подару́нок . . .

Поєднічий складник **да-**, що є основою всіх цих слів, називає ся кбрінь. Інші кбріні є і. пр.:

ста-: стáти, стáнути, вістati, в-, дi-, зi-, на-, о-, пер-, при-, роз- ся, пов-, позістáти, ставáти, ви-, від-, дi-, зi-, на-, о-, при-, роз- ся, уставáти, стáлій, нестáлій, усталіти, усталене, стан, ненастáнний, становіти, по-, установіти, поустановляти, обстанóва, устанóва, станóвще, останóк, перестáнок, пристань, стáдо, стáдник, став, ставóк, ставóчок, сустáв, зáстав, підстáви, постáва, устáва, стáвка, зáставка, обстáвина, стáвити, вістaviti, до-, по-, пред-, прис-, устáвiti, ставлáти, в-, від-, фо-, уставляти, стáвлене, устáвлене, устáвлюване, стáток, о-, до-, не-достáток, достатóнний, постать, стáйня, стояти, пер-, постó-яти, достóйний, достóйник, достóйство, постóйний, стíйність, стíйло . . .

сед: сéсти (сáду), в-, по-, зéсти ся, сéдáти, о-, посéдáти, посéдане, посéдатель, сéдло, сéдáти, сéдало, селó, сельський, селянин, осéля, поселiti, присéлок, сеbíти, вісéдiti, з-, посéдiti. ви-, засéджувати, сéдúха, сéденъ, сеbíмá, сусéд, сусéдка, сад, садóк, садóчок, садýти, саджáти, пересéджувати, осáда, посéда, досéди, садовáна, садовíк, сéджа . . .

МОГ-: мочí, з-, пер-, по-, спомочí, зне- ся, зане-, рожемотí ся, підмóта, мотóта, може, великомóжа, мóжний, мóжна, мóжність, можливíй, неможливíй, можливість, уможливáти, пóміч, німіч, помічній, німічній, помічníк, помічніця, ви-, фо- ся, з-, пер-, по-, допомáти, знемати, вимáтане, змітане, помідіч . . .

БИ-: бýти, за-, прог-, роз-, убýти, бýть, бýти, бýтва, за-, роз-, убивáти, разбішáка, разбішáтва, бýк, побýк, бýка, бестýй, бойтýше, побойвиче, бойкíй, бýтце, бýк, забýка, разбýнник, убýтство . . .

Кбрінь може заразом бути іншем словом, і. пр. **да-**: дáти, 58. дам, дав, дáний, дай . . ., **ста-**: стáти, став, стáвши . . ., **пас**: пастi, пасу, пас . . .

Та зрештою порів. замітку в 51 (нóтка).

Понайбільше пень слів виводить ся що йно з коріння через додатки та через зміну голосівок, н. пр.:

да:	1. дар-: дар, дари, -ів...	сед-:	1. се(д)л: селό, села, сéлах...
	2. дару-: дару́ю, -ємо, -й...		2. сі́д-: сісти, сів...
	3. дарува-: дарувáти, -áв...		3. сі́дла-: сідлáти, -аé, -ай...
	4. дарун(о)к-: дару́нок, -ику...		4. сусі́д-: сусід, -а, -ови...
	5. подарун(о)к-: подару́- нок, -ику...		5. сусі́д(о)к-: сусідка, сусідок...

Наростки, приставки, зложенé.

59. Нові слова творяться із старих, наколи

1. на старім пнї наростуть ззаду наростки, причім змінюються дéколи корінна голосівка (гл. 43), н. пр. *хлоп* — *хлóпець*, *хлóпчик*, *хлопчíна*, *хлопчíнка*, *хлопчíще*, *хлопчíще*, *хлóпеський*; *бáба* — *бáбка*, *бабúня*, *бабúся*, *бабúсенька*, *бабíще*, *бабíй*, *бáбин*, *бабський*; *лєтíти* — *лїтáти*,

2. до старого пня приставимо зпереду прýставки, н. пр. *стáти*: *в-*, *на-*, *пристáти*, або

3. два старі пнї злóжать ся в один новий, н. пр. *велíкденъ*, *листопáд*¹⁾.

I. Наростки.

60. В українській мóві маємо богáто розмаїтих наростків. Вонí становлять творчу сíлу мóви: а сáме через такí загáльно зрозумíлі додатки ззаду до готових вже слів творимо із сих слів нові слова, що дíстають такíм чином збóсéм інъші, відмíнні від старих слів значіння, але все такí мають з нíми якúсь звязь; відтák слúжать наростки тákже і на те, аbý в понятях, вýражених старими словáми, зазnáчувати рíжні відтíнки і змíни. Приглáнувшi ся з бlíзька словáм утвореним якимнебудь наростком, мóжемо змíркувати, в якім напрямі наросток змінює або відтíнює значінє пéрвісного слова або пня. Одні наростки слúжать на те, аbý з дíес-слóва або дíесслóвного пня утворити іменник, що означає дíланé (битé, додáванe, друкоvane...), або імá дíячá (косáр, жнечí, орач...); інъші знов на те, аbý зазnачити похóджене від кóгось, від чóгось,

¹⁾ З причиною, що найбóльша часть прýставок є собí словáми для сéбе, то про граніцí між приставкованем а зложением слів мóжна рíжно думати; в практицí се не має вагý.

із якось місця (попович = син попа, царевич = син царя, Києвлянин = робом з Києва, Желеговський = робом із Желехова), аби вказати на те, чим щось робить ся (біллю, крилами...), аби означити якось прикмету (мокрий, червоний, волохатий, багатий, іркій...), йинші знають на те, аби погрубити або здрібнити якесь поняття (каменюка, коняка, бідіще, величенній, дуже зний... візок, голубчик, лічко, млинчик, дужечка, батечко, сірофесько, голубонька, Антося, Петруся, церковця, винце, віконце, маленький, малесенький, малісенький...), або аби степенувати прикметників поняття (вищий, лекший, сильніший...) і т. д.

Яке значення має кождий поодинокий наросток, се каже Українцеви живе чуті мови¹⁾.

Деякі наростики українська мова зложила собі згодом із двох ініціально окремих наростиок (-те, -ане, -оване, -очок, -очко, -ечка, -ечко, -енька, -ятко, -арня, -альня, -ович, -аний, -ований...), так що не відчувається вже більше двох різних наростиок і уживає їх мова тенер як поєднаних наростиок для творення нових слів.

Найчастіше уживають ся отсі наростики:

Для творення іменників:

61.

1. Назви діячів. З дієслівних піїв:

- тель: учитель, приятель, писатель...
- ець: женець, швець, кравець, купець...
- ч, -ач: орач, ткач, грач, служич, помайдан...
- ар, -яр: шляр, пекар, токар...
- ак, -як: съпівак, пійт, бійт, різак...
- ун: спистун, бітун, брезгун...
- аль, -аля: коваль, швалья, праля...

¹⁾ В багатьо словах української мови є такі наростики, що живе чуті для них у нас вісім затратилося. Такими наростиоками нові слова вже більше не творяться. Н. пр.:

-ъ, -а, -о: ерім, цеєт, зріб, міл, міріл, філ, піл, біл..., рукіл, кіл, хіл, міл..., чіл, міл, молокіл...; -յ, -я, -е: зіл, піл, піліл, піліліл, душіл, кіліл..., піл, зіліл...; -ѣ: сіл, міл, ріл, міліл...; -гъ, -га, -го: агъ, міръ, ребро...; -тен: імъ, тімъ, вімъ...; -ьта, -ьто: інъма, пінъма, фінъма...; -то: ніжто, зітто, зітіто...; -пъ, -спъ, -зпъ: приставка, пісні, підлісні...; -ьпъ: відпъ, сірпъ, пітпъ...; -ѣ: ніжніе, зітніе, пісні, підлісні...; -да: кріда, кріїда...; -ьба, -ова: крієбі, зітбі, зітві...; -тва: крітві, зітві... і т. д.

Значення слів під час часто змінюється, звідки і наростики не роблять своє ініціальне значення.

2. Нázви осіб після якóїсь прикмéти (з прикмéтників і дíєприкмéтників):

- ик, -иця: ученик, учениця, грішник, грішниця...
- (е)ць, -иця: чернéць, чернýця, слéпéць...
- ак, -як: простáк, голáк, свояк...
- яга: біdnága, dobrága...

3. Нázви робітників після знаряду або прéдмету роботи (з іменників):

- ар, -яр: весlár, столáр, іончár, косáр, вівчár, шкляр, сіdlár...

4. Нázви осіб після приналéжності до краю, народу, стáну (від іменників):

- ин: Рúсин, Боларýн...; -янин (-анин): Римлянýн, Києвлянýн, міщанýн, селянýн...
- ян-: Римляни, міщáни, селяни...
- (е)ць: Австрíєць, Італійянець, Коломíєць...

5. Нázви осіб або звірят після приналéжності до якогось рóду (від іменників):

- ич: панíч, дідич, Кúзьмич...; -овиch, -евиch: попóвич, царéвич, Максимóвич...
- енко: боднарéнко, Кравчéнко, Шевчéнко, Науменко, Основáненко...
- івна: попівна, Поповичівна...
- юк: Павлюк, Данилюк... -чук: міщанчук, Мельничук, Василичук...
- я(т): іусá, курчá, кізя... .
- яtko: курятко, качáтко...

6. Нázви самців (від іменників):

- ак: іусáк, лошáк...

7. Нázви жіноок, самиць (від іменників):

- иця: царíця, вовчíця, лисíця, самíця...
- иня: бойіня, Туркіня, княіня, Німкіня...
- иха: дячíха, ковалíха, Василíха...
- ова, -ева: братовá, королéва, Петровичéва...
- ка: голубка, курка, іуска, Болáрка...

8. Нázви знарядів, прéдметів до якóїсь роботи
(від дíєслів):

- ло, -сло: рáло, мýло, шýло, крилó, рýло, зréбло, бíло, чорнíло,
весло, масло...
- иво: кресíво, пáливо, прýдиво...

9. Нázви мíсця, де щось дíєть ся áбо є (звичáйно
від іменників):

- исько, -ище: бíнисько, -ще, інóще, пожáрище, жéтнисько...
- ня, -зня: робítня, цеóльня, кúгня..., -арня: прачkárня, книáр-
ня..., -альня: спáльня, юдáльня, копáльня, читáльня..., -івня:
возівнá, ледівнá...

10. Здрíблí i песлíві нázви (від іменників):

- к, -ка, -ко ¹⁾: вíзок, іачóк..., тáтко, Гришкó..., рíчка, книж-
ка..., лíчко, бíчко..., -очок, -очка, -очко: листóчок, мінó-
чок..., голóвóчка, ялóдочка..., тíздóчко, дíточкí..., -ечок,
-ечка, -ечко: бережéчок..., бáтечко..., дýшечка..., явчó...,
-ичок: кóничок..., -ичка: водíчка, сестрíчка..., -енъка,
-їнка, -енъко, -ейко: бáтенько..., керничéнъка..., мáтінка,
сérдінъко, -бíкo..., -онъко, -ойко, -онъка: соколóнъко, лісбóкo,
рýбонъка...; -ятко, -яточко: поросáтко, поросáточекo...,
-иченько, -иченька: коничéнъко, травíчéнъка..., -инка: га-
тінка, сорочíнка...
- ик: вóзик, дóщик, кóник..., -чик: ворóбшик, голубчик...
- (e)ць, -я, -це: камінéць, цéрковця, вíкóнце, колїсé...
- ина: бітчика, хатіна...
- уня: бабúня, мамуñя...
- я(т): санчáта, оченýта...
- сь, -ся: Антбсь, Івáсь..., Кáся...
- усь, -уся: Петру́сь, бабúся, Марúся...

11. Збíльшení i грúbi словá (попáйбíльше від іменників):

- исько, -ище: бáннисько, -ище, хлопчíсько, -ище, дíвчище...
- ака, -яка; рубáка, забілка, книжка...

¹⁾ Ti наростки звúчали колíсъ (дóкi ще жáли ъ i ъ як голосíвki): -ъкъ,
-ъка, -ъко, або -ъкъ, -ъка, -ъко. Даятóго то нерáз бáтком змáгчену шелестíвку
перед дáвнім ь, i. пр. рýчки із rukíkы, книжкы із kníjkы, плужкы із plugíkъ.
Голосíвка о в плужбóк, а так сáмо в ручкы, книжкы i т. i. повстáла через ана-
лýбію до візбк, жéнбк...

- юк, -юка:** віслюк, гадюка, каменюка...
- уга, -уга:** злодюга, хапуя, козарлюга...
- ач:** бородач, носач...
- уля:** рогулья, дівулья...
- ло:** балакайло, туржало, мінайло, опудало...

12. Нázви чýнностi, подiїi, стáну i їх добýткiв (звичáйно вiд дiєприкмéтникiв ст. предм.):

- те:** житé, проклятe..., **-ене:** вiзволенe, сотворiнe..., **-ане:** чýтанe, пýсанe..., **-уване, -оване:** вiруванe, друкóванe...
- іт (-оту):** клéкiт, тýпiт, шéпiт...
- ина:** тканýна, бiгanýna..., закладини, оглядини...
- (o)к:** початóк, достáток...
- ун(o)к:** рахýнок, подарýнок...

13. Нázви прикмéт (вiд прикмéтникiв i іменникiв):

- ина:** i любинá, величинá...
- ота, -ета:** висотá, добромá, дорожнéта, сухоти...
- ість (-ости):** старість, молодість, злість..., **-ощі:** хýтроши, ірдоши...
- ство:** боїацтво, братéрство...

14. Нázви збíрнi (вiд іменникiв):

- e:** лiстe, волóсe, камiнe, вesciе, камiнiочiса...
- ина, -изна:** буцина, баранýна, бiлизна...
- ство:** лицáрство, товариство...
- иво:** мясiво, печiво...
- ero:** пáтерo, сéмерo...

15. Нázви поодинóких осíб áбо рíчий пiсля матéрїї áбо прикмéти:

- (o)к:** бiлóк, жсовtóк..., хваликó, забúдько..., дiйка, двiйка...
- ник:** годiнник, курníк...
- ина, -изна:** модiна, горошина, новiзna, Галичинá, хрестiни...
- иня:** пустiня, съятiня...
- иця:** вязníця, съвiтliця, iриця, нóжciцї...
- ух:** кожúх, макúх...

16. Наросткóванe приiменникóвого вýразу для твóреня новýх слiв: пiднебiнe, пiдiрce, безолóв(л)e, понедiлок, нeдолiдок...

Для творення прикметників:

62.

1. Присвійні прикметники (від іменників):

- ів, -овий, -їв, -евий: братів, ковалів, буко́вий, краси́вий . . ., -овний,
-евний: духо́вний, душо́вний . . .
-ин: мамин, бабин, Савчин . . .
-ий: чоловічий, божий, обе́чий, жіночий . . ., -ячий: короби́чий, дити́чий . . .
-ський: ішаре́ський, австрійський, мортве́цький . . .

2. Прикмети після матерії (від іменників):

- яний: деревля́ний, мідяний, капу́стяний, соломя́ний . . .
-овий, -евий: паперóвий, шовко́вий, перлóвий, цино́вий, перкале́вий,
стали́вий . . .
-ний¹⁾: срібний, желе́зний, камінний, пшени́чний . . .

3. Прикмети, взяті від тих речей, які́ у когось або у
чогось є (від іменників):

- атий: крилатий, бородатий, юрбатий . . ., -оватий, -уватий: су-
коватий, пісковатий, винуватий . . .
-итий: сердитий . . ., -овитий: ідовитий, грошовитий . . .
-астий, -ястий: грబенáстий, драбинáстий, підлестий, іраністий . . .
-истий: масістий, капістий, голістий . . .
-авий, -явий: кровавий, бірітій, кущавий . . .
-ивий, -ливий: працівий, злосливий, браслівий, термелівий . . .
-ний: розумний, сильний, молодий . . .

4. Прикмети походження, принадлежності, породи:

- ський: морський, ковальський, латінський . . ., -івський: бать-
ківський . . .
-овий: сороковий, службовий . . .
-акий: такий, однакий, тройкий . . .
-астий: попелястий, бібулястий . . .

5. Прикмети, взяті від того, що з особами або речами має
діяти ся (від дієслів):

- ний: підтій, незабутній, непоганій, доступний . . .
-истий: капістна, запістий, покотистий . . .

¹⁾ Сей наростиок звучить вони́ -иц. Для того бачимо перед дієвим крамаг-
челі: пшеничний (пшениця), молочий (молоко).

6. Прикмети, взяті від того, що особи або речі діють:

-ний, (-альний): відповідальній, огірівальний ...

-истий: заіоністий, задірчистий, танцюристий ...

7. Прикмети, взяті від часу і місця (з прислівників):

-ній (-ний): поспідній ..., **-шний, -шній:** горішиний, теперішній, домашній ...

8. Прикметники з колишніх дієприкметників: п'яній, задоволений, нечіуваний, годованій, скрітний, рослий, стा�лий, бувалий, загорілий, горячий, будущий, помірший, рухомий, съвідомий ...

9. Здрібнілі і несліві прикмети:

-кий¹⁾, -енський, -есенський, -їсінський, -їський: невеличкий, маленький, малесенський, маліський ...

-оватий, -уватий: кругловатий, дурноватий ...

-овитий: слабовитий ...

-явий, -авий: білявий, чорнявий ...

10. Збільшені прикмети:

-енний, -езний: довженній, довжезний ...

11. Степеновані прикмети:

При порівнюваню осіб або речей з огляду на їх прикмети можливі три ступені порівняння: перший ступінь виражає нормальні прикмети, другий ступінь прикмети в більшій мірі, а третій ступінь в найбільшій мірі. Для вираження прикмети в більшій мірі (другий ступінь порівняння) слугує наросток: **-ший, -ї(й)ший, -їщий:** богатіший (богатий), дорожчіший, -ожчий (дорогий), веселіший, -їщий (веселий). Перед наростком **-ший** опускаємо завсіди наростики **-кий, -окий, -екий, рідко колійний.** Отже: близьший, близчий (блізький), висіший (високий), даліший (далекий), красний, кращий (красний), лекший (легкий) ...

Чотири прикметники мають другий ступінь від окремого пnia: добрий, ліпший і лучший (в звичайнім тільки слова значенню), добрийший, добрийший (супротив інших людей); злий, гризлий; злійший, зліїший (лютійший); великий, більший; малій, менший, маліїший, маліїший.

¹⁾ Первоначально -ъкъ або -ъкъ.

Для творення третого ступеня порівнання слугить приставка *най-*, гл. 68.

Для творення дієслів:

Дієслова даються після цього, як вони творяться, поділити 63. на шість класів:

I-а класа, дієслова безнаросткові:

а) з шелестівковим візвуком кірія:

1. *насти*, *нести*, *пекти* = *печі*, *сісти*, *тісти*, *терти*,
жати, *дуть* (гл. 39),

2. *колоти*, *молоти*, *пороти*, *бороти* (гл. 38),

б) з голосівковим візвуком кірія:

знати, *тріти*, *чути*, *піти*, *бýти*, *стáти*;

II-а класа, дієслова з наростком *-ну*:

-ну: *махнути* (*махнú*, *махнúв*), *крíкнуть*, *кýнуть* . . ., *замкнуть* (*замкнúв* = *замок*) . . ., *іаснути* (*іасну*, *іас*), *мерзнуть* . . .;

III-а класа, дієслова з наростком *-ї*:

-ї (-і, -а): а) *біліти* (*білію*, *біліс*), *ржáвіти* . . .,
б) *веліти* (*велю*, *веліть*), *сидіти*, *відіти*, *кричáти* (гл. 41) . . .,
в) *ревіти* (*реву*, *ревé*) . . .,
г) *муркоміти* (*муркомчу*, *муркомче*), *хочіти* . . .;

IV-а класа, дієслова з наростком *-и*:

-и (-ї): *хвалити*, *діліти*, *стрілити*, *доїти* (гл. 42) . . ., (*іміти*, *імéній*);

V-а класа, дієслова з наростком *-а*:

-а (-я): а) *пітамти* (*пітамю*, *пітамс*), *слухати*, *міняти*, *кліняти* ся . . .,
б) 1. *різати* (*ріжу*, *ріже*), *тисáти*, *слáти* . . .,
2. *рвáти* (*рву*, *рвє*), *брáти*, *нáти* . . . (*іраму*),
3. *сїять* (*сїю*, *сїс*), *кувáти*, *давáти* . . .;

VI-а класа, дієслова з наростком *-ува*:

-ува (-юва), **-ова**: *дарувáти* (*даруваний*), *малювати*, *вірувати* (*віруваний*), *напóювати* . . .

Ті наростки дієслобівні додані почасти до корінів, почасти до пнів дієслобівних а почасти до пнів іменних; дієслобова III-ої класи а) і IV-ої класи утворені від пнів іменних, а дієслобова V-ої класи а) і VI-ої класи від пнів іменних і дієслобівних. (Гл. ще 79—93.)

Класа III-а і V-а розпадається ся, як показано, на кілька груп, бо пень і форми теперішності сего вимагають.

Для дієіменника і способу приказового маємо в ніжній бісіді пе сліві форми, утворені наростками іменними; н. пр.:

-к: істки (істи), купатки (купати), пітки (піти), спатки (спати) ...; **-ОНЬК (-ЕНЬК):** істоночки, купатоньки, пітоньки, спатоньки, спатонькати, робитоньки (робити), ходоньки (ходити), люленьки (люляти) ...; люленькай ...; **-ОЧК:** істочки, купаточки, піточки, спаточки, робиточки ...; **-УНЕЧК:** спатунечки ...; **-УСЕНЬК:** ходунечки ...

-ЦЬ: кутії (дієім. і сп. приказ.), хойцї (так само), спатунцї (дієім.), спатунцяй (сп. приказ.) ...

-УСЬ: ходусї (дієім. і сп. приказ.), купусї (так само) ...

Для творення прислівників:

64. Наростки лише прислівників є отсі:

-ма, -ми: вельми, дарма, літма, сидьма, сторима,

-де: де (= где), деінде, онде, осьде,

-уда, -уди: всіда, -ди, ніуда, -ди, кудя, -ді, нікуда, -ди, сюдя, -ді, тудя, -ді,

-гда, -гди, -ді: оніда, онода, -ди, тоїді, тоді, тоді.

65. Прислівники (дієприслівники), приіменники і злучники творяться також з відмінівих форм прикметників, заіменників, іменників і дієслів; такі форми почасти вже інакше не یуживають ся, а дікотрі з них є скорочені. Не рідко затраталися вже цілком ті прикметники, іменники або дієслобова, з котрих утворилася ся сеся чи друга частиця. Приміри:

іменно, інo, що інo, мало, малo щo, місячно, rádo, скáзано, скóро, тákо, тaк, tam, тýхo, тíлько, яко, як ...

влásne, все, всеаж, добре, дýжce, зле, мишé, миш ...

більше, гlубше, давнійше, -їще, дýжче, лїпше, найбільше, найниче, найперше, найчастійше, нíзше, понíзше, перéдше, пéрше, пýще, скóрше ...

читаючи, рвучи, ходячі ...

верхом, венгером, вон, вчера, інеть, юбі, юрі, цуртом, чугаком, даром, облї, долів, обма, домів, жицем, зізом, клусом, межи, між, міттю, місто, мовчики, мовчиком, нáрóком, пебáром, пінї, піш, тредом, піша, пішки, прем, прýміром, ради, раз, разом, рано, ринéнко (раньше), скрізь, страх, тихцем, тому, трóси, трюгі не, ходю, цілком, часом, чвалом ...

бачу, відай, знать, знаї, мої, може, хоти, хоч ...

II. Приставки.

Приставки се переважно прийменники, що як прийменники 66. мають своє осібне значіння. Се своє значіння вибесить воні з собою в сприставковані слово і тим спричиняють в поняттях, виражених сим словом, ріжні відтінки і зміни, особливо вказують на прям чиностям і подіям; тим то сприставковані слугіть також до утворення дієслів доконаних (гл. 93). В деяких разах спричиняє приставка значіншому зміну пірвісного дієслівного поняття, и. пр. *дати* — *продати*, *боронити* — *заборонити*, *бути* — *забути*.

Найбільше приставок слугіть особливо до утворення дієслів 67. з дієслів (гл. 82—93):

В-: *ввертити*, *вкінути*, *вйтти*, *вістти*...; *вклідка*, *вхід*...

ВЗ-, З-, УЗ-, ВОЗ-, ВОС-, ВС-, С-¹⁾: *взяті* = *зійті* (на гору), *взле-тіти* = *злєтти*, *всходіти* = *сходіти*, *взяти* = *узяти*, *воз-любіти* = *злюбіти*, *воскреснути*...; *взріст* = *зрост*, *всход* = *схід*, *узіре*...

ВИ-: *вібрати*, *війтти*, *вікінути*, *вінести*, *віспати ся*, *вибирати*, *виносити*, *висипати ся*, *виходіти*...; *вібір*, *вішода*, *вітід*...

ВІД-, ВІДО-, ВІДІ-, ОД-, ОТ-: *віддати*, *відказати*, *відгодіти*, *відо-рюати*, *відотхнути*, *відійти*, *отварати*...; *відлідок*, *віднона*, *відпис*, *одвіт*, *отвіртий*...

ДО-, ДІ-: *добіти*, *додати*, *дорáти*, *догодіти*, *дійті*, *дізнати ся*, *дістати*...; *обід*, *оддаток*, *одігід*, *доживотний*, *недолідок*...

за-: *забіти*, *засісти*, *здріміти*, *зайти*, *заперти*, *засунти*...; *зігороди*, *запріда*, *заріка*, *затішок*...

З-, ЗО-, ЗІ-, ЗУ-, СО-, СУ-, С-, **ІЗ-, ІС-, ЗН-, СН-** (гл. 31 передпослід уст. і 330): 1. *звязати*, *жирати*, *лєсти*, *тоскати*, *нібрати*, *зійті*

¹⁾ Всі ті приставки повсталі згодом в наслідок впливу звукових змін і одної періодної приставки *къа-* і означають те саме = *на гору*.

ся (з кимсь), зустріти, створити = створити, спéрти (зіпрý), снідати...; звязь, зїзд, зóшит, сóвість, спокíй = супо-кíй, сúмішка, сусід...; 2. збути ся, здохнути, знемочі ся, із-жити...; зневáта, звір (звóру) = ізвíр, іспит...; 3. здéрти, зійтí (на долíну), зірвати, знáти...; спадíстий...; 4. гл. в3-.

на-: набрати, наїсти ся, наймáти, найтí, наставáти...; нáзва, нáпад, напéросток...

над-, наді-: надініти, надіоріти, надзирапти, надійтí...; над-иробок, нáдзір...

об-, о-, обо-, обі: обговоріти, обідати, обісти ся, облизáти, об-чорніти == очорніти, оглядáти, описáти, обовязáти, обійтí, обірвáти...; обід, обряд, озиминá, обовáзок...

пере-: перебігáти, перезимувáти, перемочí, переробіти, пересліти...; перéбіг, перевáга, перéворт, перéступний рíк...

під-, підо-, піді-, под-: підлядáти, підкидáти, підмóвити, під-нестi, підбíйму, підозрівáти, підійтí...; підбородок, підвóда, підірє, підзéмний, підстарший, пóдушка...

по-, пі-, па-: побутi, помázати, поплатíти, посíвіти, попоїсти, попіссáти, пíймáти, пí(ї)тí...; подвíрє, подóба, подóвюва-тий, понедéлок, пóтяжкий, пíльга, пíтьма, пáмороки, пáсерб, пáсинок...

пред-, перед-, передо-: предвýдїти, предплатíти, предчувáти...; прéдвíк, предtéча, предплáта == передплáта, передобідниiй (обід), передбóденъ...

при-: прибічи, привязáти, приговоріти, принáти, принéсти...; прíбíк, привáлий, прíпíркíй, прíземок, прíповідка...

про-: пробýти, пробудíти, продáти, проливáти, промóвити...; прозóрій, прохід...

роз-, розі-: розбýти, розвеселíти, роздáти, розкýнути, розстáти ся, розійтí ся, розірвáти...; рóздíл, роздорóже, рózmír, рóзум...

у-: 1. убивáти, убрáти, угадáти, уйтí, указáти...; убóий, уряд...; 2. == в-.

68. Інýші прýставки не слúжать до утвóрення дíєслíв з дíєслíв:

без-, безо-: безлóда, беззúбíй, безлóтє, бéзмíр, безбóдня...

най-: найбíльший, найбогáтий, найдáльший, найкráсший == най-кráщий, наймéнший, понáйбíльше...

пра-: прабáба, прáдід, прáгіс, прáстарий, прaprádíд...

пре-: предóбрíй, предóвший, преіркíй, премíлій...

III. Зложене.

Найзвичайніше зложене творить ся таким робом, що до одногого імені долується ся зпереду друге або іменний пень, и. пр.:

1. ім'я + ім'я: *азбука, злідень, великдень, століття, сваволя, ..., дванадцять (два, на, десять)...* півтора (*пів, другий*), то брічний...; *хліб-сіль і одін-єдиний* так слабо з собою сполучені, що ще кожночастина для себе відмінюється: *хліба-сіли, однію-єдинимо...*

2. пень іменний + ім'я: *Богородиця, верболіз, водопад, весільда, юрлоріз, дівдерево, животісце, кожемляки, костогріз, курогват, листопад, макітра, макоїн, падоліст, подійд, медвідь (мід, ґости), нічлій, полудень, свинопас, гніжатъ, сноїда, стражопуд, хліборіб, боломільний, очивідний..., юлодіння, дармотд, злобдій, злодюга, злорада, лекодух, лихоліття, лихорадка, острокіл, чорноземля, білохвіст, білоніжий, клішоніжий, рівнозвічний, чорнобрівий, чорнігівський...*

3. Цілі гадкі (особливі си. приказ. із своїм прямим предметом) зливаються в одне ім'я, и. пр. *боліюзов, верніора, дурісувіт, лазерніюкова, палівода, проїдісувіт...*, *нісенгніця* (ні се, ні то), *байдужність, незабудька, любімене, незнаніще* (не знати що)...

4. Звичайне є такоже зложене перечки *не* з іншими словами, и. пр. *ненавидіти, знемочі ся, недочутти, нема...* *неволя, неблія, неуда, нелюб, ненависть, непамять, неслава, неук, нечесть...* *небілай, недужий, незрячий...*

Рідше уживані є йинші зложення, як *верховідити, штогірити, межисусобия...*

І межи частинами є богато зложених слів; найчастіше зростається в одне слово приіменник з принадлежним до себе ім'ям або з прислівником, а деяко зростаються частини або і йинші слова; и. пр. *безліч, взапал, відрazu, відтик, ділято, фоки, фесіть, завбільшкі, завтра, запалом, залюбки, замість, зіраз, зіден, зит, зівтім, мимогідь, -гіть, навіть, настакі, назід, нашово, отіло, північтра, помалу, пожалібільш, проте, спрівій, упірше..., фісс, мабуть, шірз, лівобіч, самолітъ, тоїф, торік..., коміць-кінічм, пібіто, ні-сло-ні-ніло...*

Види дієслів.

Докладніше приглянути ся трέба твореню ріжних видів дієслів (гл. 49). При уживані дієслів трέба уважати завсіди на ріжніцю між докбнаними і недокбнаними, бо майже до кожного недокбнаного дієслова належить докбнане, так що оба себе посиблу доповнюють в ріжних разах уживання. И. пр.

купувáти — купýти: Купíть менї, тáту, капелюх! Купýйте у меné! Я купíв капелюх у Петrá, а пéрше купувáв я все у Михáйла. Він купýє, а прýйде друjий і кўпить.

вертáти — вернýти: Жéниї вертáють о зáходї сónця до дóму, але нíнї вéрнутъ ся рáнньше. Жéниї вернýли нíнї до дóму скóрие; пéрше вертáли аж о зáходї сónця. Чередá вертáє домív.

виставáти — вýстati: Пятьдесáть корóн вýстане тобí на місяць, а менї вистаé лиши на двáйцянь днíв. Все менї 50 К на місяць виставáло, а тепér не вýстало.

сїдáти — сíсти: Петró сїdáv вже два рáзи до стóлу; тепér сїv трéтий раз. Ти тут сїdáши? Я сáду там.

малюváти — намалюváти: Сей óбраз намалюváv Васíль, як малováv нáшу цéркву.

давáти — дáти: Що друjим даéте, то і менї дасытé. Вýйко давáv менї місячно 10 корóн, а сéю місяця дав лиши 5 К. Я даю грóші на книжкý і папír, але на непотрíбne не дам.

гáснути — згáснути: Съвícký гáсли одná по друjíй; наконéць згáсла послíдна, і стáло тéмно.

72. Рíжníця між протягóвими і наворотóвими дíєслóвами (гл. 49) не завсíди вихóдить ясно на вéрха. Причíна лежíть в тíм, що пéрвіні наворотóві (а безприставкóві) дíєслóва почáсти затráтили ся, а почáсти принáли новé, вídmínnе значíнє, в якíм вонí вídták і протягóво уживáють ся; а по друjге протягóвих дíєслíв мóжна тákже ужýти і тодí, колí вlastívo повínnо ся вýразити нáвортne поетóренé. Так н. пр. кáжемо: Вýдши, як нáнька вóзить дитíну в огорóдї? — Сей пáрубок везé що дня дíти до шкóli. — Там лütmáютъ ластíвкý. — Ластíвкý летáть що рóку на полýдне. — Чоjo ти хóдиши моjм пóлем? Не прáвда, кўме, я вáтим пóлем не хóджу; я тудí iдú iнó все до Дроjбíча, щобí дорóти не накладáти, бíльше нíчого.

Із навéдених приклáдів бáчимо, що наворотóвих дíєслíв вóзíти, лütmáти, ходíти ужýто протягóво, т. зн. для вýразу чýнностi, якá однíм прóтягом вídbuváe ся, тривáe; за те протягóвих дíєслíв вézти, летíти, iтí для вýразу чýнностi, якá не однíм прóтягом вídbuváe ся і тривáe, а прáвильними нáвортами повто-рýєть ся.

Возíти, лütmáти, ходíти означáe прóтé не тéлько: вézти, ле-тíти, iтí рíжníми часáми, частíйше, в однíм напрямí, але тákже: вézти, летíти, iтí раз, в однíм часí, в ríжníх напрямах; з дру-

гого бóку вéсти, летéти, ітý означає вправді прáвильно лише: вéсти, летéти, ітý раз, в однім на́прямі, але вéсти, летéти, ітý означає та́кже тóлько що: вéсти, летéти, ітý на́вортно в однім на́прямі і застуває на́вортові дїсслóва возéти, лїтáти, ходíти, колý через дбданнє слів *то дня, що рóку, все і т. н.* зазначимо повторене чиності, або колý на́вортне повторене покáзує ся ужé із самéй звязи. Так сáмо має ся річ з іншими дїсслóвами, що виражають рух, як *нéсти — носíти, вéсти — водéти*.

Інші безприставкові на́вортові дїсслóва прибрають ще 73. іншe відмінне значене; так означає пр. *видáти, чувáти* крім: вýдїти, чути одиб і те самé частійше та́кже: вýдїти, чути раз, але ріжні річи, і в тім значенiu воні та́кже протягові, н. пр.: *Що чувáти?*

Знов інші безприставкові дїсслóва відріжнili би ся, здає 74. ся, від відповідних протягових лише на́голосом, як *кýдати — ки-
дáти, мíгати — магáти, лáпати — лапáти, думáти — думí-
ти*: тим лéкше могла затéрти ся ріжніця, так що раз задéржалася протяговий вид (*кýдати*) а раз на́вортовий (*магáти*) для дво-
якого (протягового і на́вортового) ужитку, а другі вýди забули ся, або обá вýди уживають ся вже без ріжнії значенія і протя-
гово і на́вортово (*лáпáти, думíти*).

Цекотрі з таких затрачених вýдів, особливо на́вортових, живуть ще зреїтою в сприставкованих дїсслóвах, н. пр. до *бáти, дýмати, дýхати, звáти, кýдати, мáзти, пáдати, пíзнати, сá-
пать, сувáти, тýпти* маємо *-бáти, -дýмати..., порів.* та́кже *бáйт, відáйт* (гл. 210).

Навідворот маємо до *тримáти*: *-трíмати* (гл. 90).

Це інші на́вортові стáли прóсто протяговими з тóї при- 75. чини, бо відповідні протягові затратили ся або уживають ся лише в особливішім значенiu: так дїсслóво *читáти* було, здає ся, пéр-
вісно на́вортовим (дбки побіч нéго жіло протягове чисти), а тепéр мусить *читáти* сповідти службу протягового дїсслóва; так сáмо *міняти* (порів. *мінáти* ся).

Лиш дуже малé число на́вортових дїсслóв задля свóго зна- 76. чия не лéгко даєть ся ужити протягово, як *буя́ти, моя́ти, пасíти*, колý на́тамість протягові дїсслóва всé без вýїмки мóжуть застувати обговореним ужé способом відповідні на́вортові.

Щоби представити якúсь чиності цéлком ясно як на́вортову, уживáсмо перáз на́віть такого (поетичного) способу, що стá-

вимо перед сприставкованим дієслобом недоконаним щé дієслóво протягóве: *вітер віс-повівáє*; *все питáє-випýтує*.

77. Тíлько колí побіч сéбе є два дієслова недоконаних, що означають ту самú чинність або той самий стан, але так, що однó дієслобо є пéрвісно протягóве а дру́ге пéрвісно наворотóве, мóжна сказáти, що і тепéр ще однó уживає ся перевáжно протягóво, а дру́ге перевáжно наворотóво, н. пр. *бíти* — *бýти*, *чýти* — *чувáти* (гл. 93, 15—24, 66—74).

Наросткованé і приставкованé.

78. Богáто безприставкóвих дíєслíв, особливо ж дíєслоба безнаросткóві, є вже через значíнє самóго кóріня недоконаними (протягóвими), як н. пр. *бýти*, *жýти*, *настí*, *ростí*, *лїзти*, *гáснути*, *мérзнутi*, *пáхнуть* і д. т., або доконаними, як н. пр. *дáти*, *стáти*, *сíсти*, *лячí*, *махнуть*, *кýнути*, *тýпнуть*, *свýснути* і т. д. (Заввáжити трéба, що *бýти*, *будь*, *був*... належить так сáмо до протягóвого є як і до доконаного *бýде*).

79. У всíх інýших дíєслóвах означає ся вид дíєслоба що йно через наростки. Так мóжна лéгко переконáти ся, що дíєслоба безприставкóві з наростком *-a* (V-а клáса, гл. 63) є загалóм недоконанí; і так дíєслоба на *-áти*, *-áю*, утворені з імéн, були пéрвісно протягóві, а утворені з дíєслíв наворотóві; тепéр мóжна їх загалóм назвáти лиш прóсто недоконаними. Тáкже і безприставкóві дíєслоба III-ої клáси є без вýїмки недоконанí, і то започи-
нóві, наскíлько вонí утворені з прикметникóвих пнíв, н. пр. *стá-
ріти* ся (старíй), *сíвіти* (сíвій), *марніти* (марній), *жсвітти* (жбвтий). Мíж дíєслбами IV-ої клáси є лиш 15 доконаних (при-
мíри гл. 93, 9—12). В II-ій клáсї є майжé тíлько сáмо ($\frac{3}{8}$) недо-
конаних що і доконаних; а то дíєслоба вýведені від пнíв дíєслóв-
них є доконанí; дíєслоба вýведені від кóрінїв є недоконанí або
доконанí як до значíння самóго кóріня.

80. Особливо ж для сíли наростка *-ува* (VI-а клáса) заховáло ся в мóві живé почутé і зрозумíнє: наростком *-ува* твórimo що раз новí дíєслóба, і то

1. недоконанí на *-увáти* з імéн і з чужíх пнíв як *дарувáти* (дар), *малювати* (нім. malen), *телеграфувáти* (телегráф), гл. 93, 34,

2. сприставкованí дíєслоба недоконанí на безнáголосне *-увати* з дíєслíв, як *напóювати* (напóїти), гл. 93, 54—63, 68—74, 76, 86.

Лишé вýїмкóво подíбують ся безприставкóві наворотóві дíє-
слоба сéї клáси: *рóблювати*, *хóджувати*.

Наросткóване слúжить, як бáчимо, не тілько до тóго, щоб 81. творити дїеслóва взагалí, але тákже, щоб для однóго і тóго самóго дїеслóвного понятí утворити відповíдні собí рíжні вýди дїеслóва: *дáти — давати, лишати — лишати* ... гл. 93 А.

Про перемíну голосівóк у дїеслів V-ої і VI-ої клáси утворених з дїеслів гл. 43.

Ще йншim способом твореня нових дїеслів в живéй мóві є 82. приставкóване. Колí додамо приставку до дїеслóва недокбнаного, то воно стає докбнаним; бож приставка вкáзує, де глядіти кінця або скúтку чинностi, подíї або стáну: *печі — спечі, ржáвіти — заржáвіти, читáти — прочитáти* (гл. 93, 25—34). В дéяких разáх приставка наділáє дїеслóво значно відмíнним, або нáвіть цéлком новýм значенiem: *нести — вінести, мочí — помочí*.

Дїеслóва докбнані остають притíм очивíдно докбнаними: *дáти — продáти, вернúти — обернúти, стрíлити — заст्रíлити*.

До дїеслóва мóжна пристáвити тákже двí або бéльше приставок; на вид дїеслóва має се такíй самýй вилив як поєднíче приставкóване, и. пр. *збирáти — позбирáти, роздавáти — по-роздавáти*.

Нáголос поєднíчих дїеслів задéржує ся, колí воно приставкóують ся; лише дїеслóва докбнані з приставкою *ви-* мають завсéди нáголос на приставцї *ви-*.

Дéколи луčáє ся, що немá тих протягóвих, з котрýх через приставкóване нíбито утворíли ся новí докбнані дїеслóва; бо або поєднíче дїеслóво затратило ся, або мóже вже відрáзу утворíло ся такí докбнане дїеслóво приставкóване. Н. пр. I. кл. *повéсти, з-, занемочí, рознемочí ся — II. з-, привéкнути, повéснутi, за-, примкнúти, замóвкнутi, заснúти — III. а) осиротíти — IV. повéсити, в-, надкусýти, полюбítи, з-, примјести, до-, па-, сповéдіти, вýпорожнити, вýхопити ся, в-, скопýти — V. а) за-, о-, стрíлати* (гл. 74).

Вже значíнє покáзує, що *полюбítи* утворене не із *любítи* приставкою *по-*, як *побачити, побійтi*. Во хто побачить, той бáчив, і хто побілить, той білýв; але хто полюбить, той не любíв. *Полюбítи* віднóбенть ся так до любíй, з котрóго повстáло відрáзу через приставкóване і наросткóване, як *полюбítи* до любóкій. Так само *осиротíти* утворене не із *сиротíти*, а із *сиротá*.

Приставку мóжна опустіти в *сказáти, поціломi, впíсити, сподобáти ся*, а тодí дїеслóва *казáти* (приказáти), *цілити* (трáфити), *пáсти, подобáти ся* є докбнані.

87. Такé дїеслóво, що зачерез прýставку набráло ся ще і значно відмíнного значіння (гл. 82), мусить відтак доповнити ся новим дїеслóвом недокónаним; бо поєдýнче дїеслóво не може ужé служити за віdpovíдne недокónане. В такім разі а тákже ще і тодí, коли́ поєдýнче дїеслóво є вже самó собóю докónане, твóримо до сприставкóваних дїеслíв докónаних (н. пр. *помочí*, *провíрити*, *розкýнути*) наростками V-oї або VI-oї кляси віdpovídní нові дїеслóва недокónані (*помагáти*, *проводíвати*, *розкидáти*, *розкýдувати*). Такі сприставкóвані а недокónані дїеслóва, утворені наростком VI-oї кляси (як *розкýдувати*), є перевáжно наворотóвими, наколи́ попри них подíбують ся ще дїеслóва недокónані утворені наростком V-oї кляси (*розкидáти*).
88. Дéколи побíч такíх сприставкóваних дїеслíв недокónаних V-oї кляси (як пр. *повертáти*, *забувáти*), утворених для допóvnenia дїеслíв докónаних (*повернúти*, *забúти*) зóвсім прáвильно че-рез наростkóванe, подíбують ся ще і поєдýнчи дїеслóва V-oї кляси, вýведені із тóго самóго кóріння (*вертáти*, *бувáти*), що завсíди є недокónані, а почáсти ще і перевáжно наворотóві (*бувáти*). На óко моглóб протé видаváти ся, бýцім то дїеслóва такí як *забувáти*, *повертáти* не утворíли ся із *забúти*, *повернúти* через на-ростkóванe, а із *бувáти*, *вертáти* через приставkóванe. Що так не є, маємо на се ясний дóказ не лише в ríжním значíнju сих дїеслíв, але тákже ще і в tím, що дїеслóва *забувáти*, *повертáти* є недокónані, а мусílib прéцінь бýти докónані, коли́б повстáли із сприставkóваня (*за + бувáти*, *по + вертáти*).
- Такі зóвсім прáвильні твóri послужíli віdtak vzírцéм, що завсíди тодí, коли́ є готóvі поєdýnchi дїeslóva недokónaní, новí nedokónaní дїeslóva, потрíbní для допóvnenja дїeslív докónaniх, твórимо так, що до тих готóvих уже поєdýnchih i nedokónaniх дїeslív dodaémo лише прýставku. N. pr. do *уступíти* маємо *уступáти*, a не *уступляти*, tak сámo do *відлєtíti* *відлїtáти*, a не *відлїcháти*, do *вýloжíti* *вýкладáти*, не *вýloжáти*, do *вýйти* *вýходíти*, a nýák inákше (gl. 93, 47, 49, 50, 64, 65, 69).
89. В дїeslóvax *ввійтí*, *зустрíти*, *зустрíчáти* постáвлена однá i ta samá прýставka два rázi; se похóдít vídsi, що для péršoї прýставki затrátilo ся чутé. Drúge z v *розвýти* поясníe ся tim, що vídnośne дїeslóvo *вzúти* uважáe ся v národí zlóženim iз *v-zý-ти* (замість *vz-ути*).
90. Tak сámo як побích недokónanого дїeslóva *тримáти* з nágo-losom na narostku маємо докónaní дїeslóva як *затрíмати* з ná-

голосом на коріннім складі (гл. 74), так утворилися також через сприставковане побіч недоконаних дієслів *одержати*, *сподіти*, *стоїти* дієслова доконані з на́голосом на складі коріннім *до-*, *за-*, *одержати*, *за-*, *побудити*, *пере-*, *постоїти*.

Аналогічно до на́голосу *кідати* — *роздідати* наголошувамо також *їздити* — *наф-*, *пере-*, *приїздити*.

В деяких разах приставка належить до імені, що від неї відведене дієслово через саме наростковане або через приставковане і наростковане, и. пр. *розуміти* (розвум), *способити* (спосіб). *обідати* (обід), *подібати ся* (подібба), *усьміхати ся* (усьміх), *дотепувати* (дтеп), *збиткувати ся* (збитки), *образувати* (образ), *порядкувати* (порядок), *потребувати* (потреба) . . . , *зобразіти*, *зображеніти* (образ), *принадобіти*, *притодобіти* (подібба), *призвичайти*, *призвичаювати* (звичай), *зи-*, *успокоїти*, *за-*, *успокіювати* (спокій).

Дієслово (взяте з чужого) *обіцяти*, *обітати* уживається так доконано як і недоконано.

Від дієслова *лежати* походить сприставковане дієслово доконане *належати* (собі щось), *залежати ся*; зате вже по на́голосі і по значенню можна пізнати, що дієслова *належати*, *приналежати* і *залежати* не склалися через звичайне приставковане.

Так само, а навіть ще виразніше можна се бачити в творенні дієслів *зівніти*, *надійти*, *непідійти*, *найдти ся*, *надобити ся*, *заходити ся*.

Наростковане і приставковане слугить часто лише на те, щоб більше наглядно виразити многоту підметів, які кождий з осібна чинність доконують, або многоту предметів, на яких все з осібна чинність доконує ся, але також і без огляду на се, лиши просто для виразу многоти підметів або предметів; так кажемо: *чекаю*, *най ляжут спати!* але: *чекаю*, *най полягають спати!* Отже

в більшій між	а в міжній рідше	поліасмо	ніж ляжемо
ляжем		поліасме	ляжете
ляже		поліагають	ляжуть

(зате очільно: *най тато ляжуть спати*). Так само:

• <i>він оживає</i>	але:	<i>всі поживляли</i>
<i>він падає ся</i>		<i>всі попадали ся</i> .

Відтак:

<i>поганіти сільчку</i>	але:	<i>поганічують сільчкі</i>
<i>вигоріти гаряч</i>		<i>вигоріють гаряч</i> .

І. пр.: *Парубки вже тягнуть свою службу: ще до вічного вістакут, пошибричують ся, поприбиряють ся, посідають сілі та парти*

сідлані копики, та гайду зустрічати сторонське парубоство. — Жидів з оковитими горілками позаповідає вам аж з Вижніці, а музіку заповість аж з самої Глінниці. — Парубкі в съміх, аж панотець потропона мусіли з вітмаря крізь віконце пальцем намахувати, щоби ми тихо були.

ПЕРЕГЛЯД.

93. Сей перегляд діеслів покажує, як через наростковане і приставковане творяться рівнозначні відповіді собі діеслова ріжних видів:

I. Безприставкові діеслови

A) через наростковане

а) достарчаютъ відповідні собі доконані і недоконані:

Докон.

Недок.

1. I. кл. лячі, сісти	V. кл. а) лягати, сідати
2. I. кл. стріти (стрінути)	V. кл. а) стрічати
3. I. кл. дати, стати (стáнути)	V. кл. б) давати, ставати
4. II. кл. дунути	I. кл. дути
5. II. кл. крикнути	III. кл. б) кричати
6. II. кл. вернути, кіпнути, пчіхнути	V. кл. а) вертати, кідати, пчіхати
7. II. кл. стрінути (стріти)	V. кл. а) стрічати
8. II. кл. плюнути, скóкнути	V. кл. б) плювати, скакати
9. IV. кл. простіти, стрілити	V. кл. а) прощасти, стріляти
10. IV. кл. пустіти	V. кл. а) пускати
11. IV. кл. скочити	V. кл. б) скакати
12. IV. кл. купити	VI. кл. купувати
13. I. кл. няти (віру)	—
14. II. кл. глянути	—

б) достарчаютъ відповідні собі протягові і паворотові:

Прот.

Навор.

15. I. кл. бути (є), чути	V. кл. а) бувати, чувати
16. I. кл. бічи, пасті	V. кл. а) бігати, падати
17. I. кл. літи	V. кл. б) літати
18. I. кл. везти, вести, нести	IV. кл. возити, водити, носяти
19. I. кл. іти	IV. кл. ходити
20. III. кл. б) вийти, летіти	V. кл. а) видати, літати
21. IV. кл. мовити, ставити	V. кл. а) мовляти, ставляти
22. IV. кл. ломити	V. кл. а) ламати (ломати)
23. V. кл. б) гнати	IV. кл. гонити
24. V. кл. б) іхати	IV. кл. іздити

Б) через приставковане

достарчаютъ відповідні собі доконані:

Недок.	Докон.
25. I. кл. бічи, дёрти, ёсти, ітý, класти, печі, чути	побічи, подерти, зести, наестися, пійті, покласти (положити), спечі, почуті
26. I. кл. (братьи)	взять
27. II. кл. гаснути, гинуть, гнути	згаснути, згінугти, зігнути
28. III. кл. а) ржавіти, розуміти	заржавіти, порозуміти
29. III. кл. б) горіти, хотіти	зоріти, хотіти
30. IV. кл. варити, мастити, мірити, носити, платити, просити, робити, хвалити	зварити, помастити, зміріти, поносити, заплатити, попросити, зробити, похвалити
31. I. кл. (класти)	положити
32. V. кл. а) обідати, орати, питати, читати	пообідати, зорати, за-, спитати, прочитати
33. V. кл. б) юхати, казати	поюхати, сказати
34. VI. кл. дарувати, малювати	подарувати, намалювати
35. VI. кл. а) вішати, кусати	IV. кл. повісити, вкусяти

(Нема відповідних доконаних :)

Недок.	Докон.
36. I. кл. знати, съмти	—
37. II. кл. тхиуть	—
38. III. кл. б) вісіти, воліти, мусіти, спіти	—
39. IV. кл. заходить ся	—
40. V. кл. а) мати, наїдити ся	—
41. VI. кл. вірувати, потребувати	—

II. Сприставковані дієслова

А) через наростковане

а) достарчаютъ відновідні собі доконані і недоконані:

Докон.	Недок.
42. I. кл. зав-, умерти, вій-, до- по-, з-, пере-, підпо-, по-, спо- мочи, вийти (= вийти), під-, з-, за-, па-, об-, пере-, під-, по-, при-, про-, уйти (= віді-, зді-, за-, обі-, піді-, пі-, уйти), вішчи, до-, при- печі	V. кл. а) зав-, умирати, ни-, до- по-, з-, пере-, підпо-, по-, спо- магати, ви-, підо-, зді-, за-, на-, обі-, пере-, підо-, пі-, при-, про-, уимати (= ви-, від-, з-, за-, об-, під-, по-, унимати), ни-, до-, пришікати

Докон.

43. I. кл. вýдати, в-, від-, до-, на-, пере-, по-, при-, про-, роз-, уда́ти
44. II. кл. з-, привýкнути, за-, примкýти, заснýти, відо-
тхнýти
45. III. кл. а) зуміти ся
46. III. кл. б) дого́ріти, віспати
ся, за-, приспáти
47. III. кл. б) в-, від-, (в)з-, над-
лєтіти
48. IV. кл. вýбачити, догонýти
49. IV. кл. вýступити, від-, за-, об-, пере-, по-, роз-, уступити
50. IV. кл. вýложити, в-, від-, з-, за-, на-, пере-, при-, роз-, уложити (= -клáсти)
51. V. кл. а) вýграти, прогráти
52. V. кл. б) вýбрati, відi-, дi-, за-, зi-, на-, обi-, пере-, при-, розi-, убрáти, вýссати
53. V. кл. б) вýгнати, відi-, дi-, за-, розíгнáти, вýлляти (вý-
лити), за-, зi-, пiдi-, пролляти
54. I. кл. вýкути, о-, пiдкути
(-кувати)
55. I. кл. за-, пере-, проколóти
перемолоти
56. II. кл. сплюнути
57. III. кл. б) промовчáти, вýси-
дїти
58. IV. кл. призвичáти, напоїти,
осолодíти
59. IV. кл. закусýти, перескó-
чити
60. V. кл. а) від-, навідати, до-
відати ся
61. V. кл. б) вýзбирати, набрехáти
62. VI. кл. роздарувáти
63. IV. кл. вýкупити, на-, скupítи
64. I. кл. вýнести, в-, від-, до-,
з-, на-, об-, пiд-, при-, уноéти
65. I. кл. вýйти, вýнайти, вi-,
відi-, за-, зi-, зна-, надi-, обi-,
пере-, пiд-, при-, уйтý, розiй-
тý ся, пiтý (від кóгось)

Недок.

- V. кл. б) ви-, в-, від-, до-, на-,
пере-, по-, при-, про-, роз-,
удавáти
- V. кл. а) з-, привикáти, за-, при-
микáти, заспáти, відхиáти
- V. кл. а) зумівáти ся
- V. кл. а) догарáти, висиплáти
ся, за-, присиплáти
- V. кл. а) в-, від-, (в)з-, надлї-
тати
- V. кл. а) вибачáти, доганýти
- V. кл. а) ви-, від-, за-, об-, пере-,
по-, роз-, уступáти
- V. кл. а) ви-, в-, від-, с-, за-,
на-, пере-, при-, роз-, укла-
дати
- V. кл. б) ви-, програвáти
- V. кл. а) ви-, від-, до-, за-, з-,
на-, об-, пере-, при-, роз-, уби-
рати, висисáти
- V. кл. а) ви-, від-, до-, за-, роз-
ганýти, ви-, за-, з-, пiд-, про-
ливáти
- VI. кл. ви-, о-, пiдкóвувати
- VI. кл. за-, пере-, прокóлювати,
перемéловати
- VI. кл. спльóвувати
- VI. кл. промóвчувати, висéджу-
вати
- VI. кл. призвичáювати, напóю-
вати, осолóджувати
- VI. кл. закусuvати, пересkáку-
вати
- VI. кл. від-, навідувати, довіду-
вати ся
- VI. кл. визbýрувати, набріхuvати
- VI.² кл. роздарóвувати
- VI.² кл. ви-, на-, скupóвувати
- IV. кл. ви-, в-, від-, до-, з-, на-,
об-, пiд-, при-, уноéти
- IV. кл. ви-, вина-, в-, від-, за-,
с-, зна-, над-, об-, пере-, пiд-,
при-, уходíти, розходíти ся,
походíти (від кóгось)

б) достарчаютъ відповідні собі доконані, протягові
і наворотові:

Докон.	Прот.	Навор.
66. I. кл. прове́сти	IV. кл. проводи́ти	V. кл. а) проводжáти
67. V. кл. б) вийхати, від-, за-, над-, пере-, приїхати	IV. кл. ви-, від-, за-, над-, пере-, приїз- дити	V. кл. а) ви-, від-, за-, над-, пере-, приїж- джати
68. I. кл. перенéсти	IV. кл. переноси́ти	VI. кл. переношувати
69. I. кл. ді-, обійтý	IV. кл. до-, обходи́ти	VI. кл. до-, обхóджу- вати
70. II. кл. опро-, роз- кінути	V. кл. а) опро-, роз-, кида́ти	VI. кл. опро-, розкýду- вати
71. III. кл. б) привý- дти ся	V. кл. а) привиджáти ся	VI. кл. привýджувати ся
72. IV. кл. запрося́ти, вýробити, від-, за-, об-, пере-, пíд-, роз- робити	V. кл. а) запраша́ти, ви-, від-, за-, об-, пере-, пíд-, розроб- ляти	VI. кл. запрóшувати, ви-, від-, за-, об-, пере-, пíд-, розрóблю- вати
73. IV. кл. застуپити	V. кл. а) заступа́ти	VI. кл. застúпувати
74. V. кл. б) по-, роз- сіяти	V. кл. а) по-, розсипа́ти	VI. кл. по-, розсíйну- вати

(Немá відповідних доконаних :)

Докон.	Недок.
75.	V. кл. б) здава́ти ся
76.	VI. кл. покóлювати, викрýку- вати, наслýхувати, остоюю- вати, не похóчувати, очíкувати

(Немá відповідних недоконаних :)

Докон.	Недок.
77. I. кл. подіти	—
78. II. кл. новýснути	—
79. III. кл. а) осиротіти	—
80. III. кл. б) окричáти, замовчáти	—
81. IV. кл. поплатити, застрілити	—
82. VI. кл. за-, роземакувáти	—

Б) через приставкованé

достарчаютъ відповідні собі доконані:

Недок.	Докон.
83. IV. кл. вивозити, зносить	попинозити, позносить
84. V. кл. а) збирáти, розкида́ти, замикáти, спáда́ти, насéда́ти	позвибрáти і вýбирати, порозки- да́ти, позамикáти, поспáда́ти, по- насéда́ти

Недок.	Докон.
85. V. кл. б) роздава́ти	пороздава́ти
86. VI. кл. ви́збíрувати, на́брíху- вати, розкíдувати, ви́плáчу- вати	повизбíрувати, понабрíхувати, порозкíдувати, повинилáчувати
87. До <i>водíти, возíти, посíти, ходíти</i> маємо доконані дієслова (без наворотового змíслу) <i>повéсти, повéзти, понéсти, пíти</i> .	

Б. ПРО ЗНАЧІНЄ СЛІВ.

94. Саміми звуками, які складають ся на якесь слово, тай порядком, в якім ті звуки по собі наступають, ще не установлене значінє того слова; ми розуміємо слово аж тоді зовсім добре і набезпечно, як воно висказане в реченню (гадці). Із слів: *nára*, *косá*, *луг*, *дубíна*, *хвíля*, *мíна*, *гостíнець*, як їх вискажемо саміх про себе, не може слухач докладно розпізнасти, що властиво ми маємо на думці.

95. Двозначність деяких слів походить часто відси, що два зовсім різні слова лиш припадково мають одинаковий вид, н. пр.:

nára — вóдна, пáра черевíків;
хвíля — часý, хвíля на водї;
мíна — вýраз лиця, підзéмний пíдкóп;
луг — сїнóжать, золá;
безгíшиний — без грíхá, без грóший;
бідá — нýжда, двоколéсний вíз;
лýчко — здрібнілі слова від лицé і лíко;
лíк — рахýпок, лїкарство;
лютуváти — бляхár лютýе, вóріг лютýе;
ляк — перéполох, ляк до печáтаня;
пас — пóяс, пашпóрт;
náша — корм для худóби, турéцький пáша;
пилíти — порóшити, рíзати пýлкою;
скупíти — накунийти, бýти скupýм;

96. З того самого пия, при пóмочи тих саміх словотворчих засобів — приставковання і наростковання — можна утворити слова,

що хоч однаково звучати, то все такі ріжніть ся між собою значенням, бо нарід творів їх при ріжніх нагодах і надає їм зовсім інший зміст, н. пр. *юстинець* — бита дороба, подарунок; *дубина* — дубове дерево, оден дуб, дубовий ліс.

Вкінці однієї і те саме слово зміняє своє значення, прибираючи ріжні відтінки як до обставин, ситуацій, серед яких сго ужито, н. пр. *чоловік* може означати раз людину взагалі, другий раз мужа, *жінка*: жінщину взагалі і замужню жінку, *старець*, *дід*: старого чоловіка і жебрака. Так *серце* означає насамперед частину тіла, відтак чутє (чоловік без серця), далі тільки, що гнів (*чоловік сердитий*), а нарешті тільки, що прихильність (*серце сплатити до когось*).

Нерідко мова звужує пірвісне значення слова, обмежуючи сго 98. уживання на поодинокі випадки, т. зи. спеціалізуючи сго. Так н. пр. слово *злобій* означає колись загальною лиходія, тепер тим ім'ям називають лише того, що краде. Буває однак, що такого слова уживають ще і в давнім сго значенню, н. пр.:

баба — стара жінка, мама мами;
селянин — мешканець села, рільник;
ромада — збір людей, селоб чи місто;
замовити — обсталювати, зачарувати;
літо — пора роботи, рокі;
зима — пора роботи, у Гуцулів: сніг;
місце — на землі, посада;
Москва — Великорос, жовнір.

Навпакі значення якбось слова часом ширшає, н. пр. *чеч-99. костем, хліборобом, рільником* називають чоловіка, що взагалі займається рільником господарством, хоч пірвісно значення тих слів не буде таке широке.

Часто називаємо предмети іменами тих речей, з якими їх 100. порівнююмо, і таким чином слово набирає ся нового значення. Так говоримо про *зуби* машинного колеса, про *зуби* часнику. Таким способом слово *баба* могло дістати значення великої дівчини, так *шуба* краска взята від *шуби*, так з часом ту частину коси, що у неї була немов *пята*, стали звати *пятою*, так значить *відповісти* — комусь давати відповідь, чомусь, до чогось стосувати ся і т. д.

101. З другого боку бувáє, що однó і те самé в ріжних випáдках, в ріжних часáх, в ріжних стóронах названо ріжними словáми. Так уживáємо на перемíну слів:

*щáстє, дóля, талáн ;
лїд, крýпа ;
пес, собáка, стóрож ;
скрýти, затайти ;
інївнýй, сердýтый, лихýй, недобrий, лóтий ;
віdpovísti, віdkazáti, віdmóviti, віddáti ;
скóро, хýтко, швýдко, бórzо.*

102. Словá, що означають те самé, або приблíжно те самé, називають **сионімами**. Кáжемо: „приблíжно те самé“, бо такí словá по більшíй части не завсíди рівновáрtní і не все мóжна однó слóво покlásti зámість другого. Так кáжемо: *Дурнóму дастъ Бог щáстя та не дастъ рóзуму*, але; *Як не дав Бог талану з мálку, то и не бýде до остáнку*. У прислівях та пóговíрках не мóжна зміняти синонімів, не мóжна класти однóго слóва зámість другого, хоч би нáвіть головна, оснóвна гáдка не потерпíла чéрез те нíякої змíни.

103. Чáсто у синонімних словáх бáчимо пéвне степенóване так, що однó слóво здаётъ ся сильнійшим, нíж дру́ге, н. пр. у словáх :

*переробýти, перемінýти, переинáчити ;
тлїти, горíти, жарíти ся, палахкомїти ;
вдáча, здібність, спосíбність, хист, талáн ;
завсíди, все, без перестáнку, безперерíвно, без утýну.*

Нерáз з ріжníцею що до сýли лúчить ся ще й ріжníця що до якости, н. пр. :

*волохáтий, кудлáтий, кучерáвий ;
скрýти, затайти, сковáти ;
старýй, дідýзний, дávnýй ;
робóта, прáця, труд ;
нémíчинýй, недýжíй, slabýй, хóрий.*

В такíх разáх нáростки та прýставки подають найріжнійші вídtínnki значíням такíх слів, н. пр. :

*дáти, вíдати, подáти ;
головá, голóвónька, голóвóчка ;
душá, дýшenька, дýшечка ;
бáтько, бáтенько, бáтечко ;
довгий, довжéзний, довжéнний.*

Синоїмні словá відріжнáють ся від сéбе нерáз тákже і тим, 104. що в пéвних випáдках мóжна ужýти лиш одного з них і то як-
рáз тóго, а не йищого, и. пр.:

y.mér — *здох*;

волóссе — *шерсть*;

кáрий — *чóрний*;

тру́ди — *нérса*;

нáдїяти ся (чогось дóбrogо) — *боáти ся* (щоб якéсь лíхо
не стáло ся).

В яких рéжних-прeréжних значéннях уживáють ся поодинокі
словá, се покázує словár. Як у чужíх мóвах, так і у своíй рéдній
мóві трéба все як найстаранійше добирáти пайvідовіднійших слів
для вýраженя тóго, що дўмаємо

ЧАСТЬ ТРЕТА.

ВІДМІНЮВАНЄ.

А. Відміноване імен.

105. Іменники, прикметники, заіменники і числівники прибирають ріжні закінчення, щоби для означення ріжних стосунків (чоловіка до чоловіка, чоловіка до якоїсь річи, річи до річи, річи до чоловіка) достарчiti сiм ріжних форм, якими всi можливi стосунки вичерпують ся. Сi форми називаємо вiдмiнками. I так:

Пéрший вiдмiнок найчастiйше дає вiдповiдь на пýтане „хто?“ або „що?“; н. пр. *Брат читáє. Хто читáє? Брат. Тут лежíть хлiб. Що лежíть?* Хлiб. Сей вiдмiнок є такá фóрма, котрою взагалi називаємо особи, річи, прикмети (*nominativus*); н. пр. *Як ти називáєш ся? — Грицько Українець. Як тебе звуть? — Премiудрий Соломон. Мáємо чотири пори рóку: весна, лiто, осiнь, зима.*

Дrúгий на пýтане „чий?“ або „кого?“, „чого?“; н. пр. *Се дiм бráта. Чий дiм? Бráта.*

Тréтий на пýтане „кому?“, „чому?“; н. пр. *Дай книжку бráтовi. Кому? Бráтовi.*

Четвéртий на пýтане „кого?“ або „що?“; н. пр. *Я бáчив бráта. Кою? Бráта. Брат їстi хлiб. Що їстi? Хлiб.*

Пáтий, коли кого кличено або взвиваємо; н. пр. *Читáй, мiй бráте!*

Шéстий на пýтане „ким?“ або „чим?“; н. пр. *Я задоволенiй бráтом. Ким? Бráтом. Пожéм краємо хлiб. Чим? Ножéм.*

Сéмий, лише по приіменниках, на пýтане „в кiм?“, „в чiм?“, „на кiм?“, „при чiм?“ i т. д.; н. пр. *Сестра живе при бráтi на селi. При кiм? При бráтi. Де? На селi.*

106. Ale фóрми вiдмiнкiв рiжнятъ ся пiсля числá; вiдрiжнiємо:

1. бднину, коли виражаємо стосунок лише одноГ особи або річи, н. пр. *Корóва пасé ся в лiсi.*

2. ми́жину, коли́ говоримо про мно́го осіб або річей; и. пр. *Корóви пасуть ся в лісáх*. Для деяких іменників маємо ще осібні фóрми для

3. двійнї; и. пр. *Дві корóви пасé ся в лесi*. Але ті фóрми уживають ся також і тоді, коли́ говоримо про 3 або 4 особи або річи. Та уживається двійні, що в старій мові було правильне і до-конéчне, тепер вже не є доконéчне; можна замість нїї уживати також ми́жини.

Декотрі фóрми множиннї означали пе́рвісно богато чàстий 107. яко́сь річи, але тепер означають саму цілú річ; проте́ нема у таких іменників однини (іменники без однини), и. пр. *траблъ, ножицї, дверi, сáни, Чернівцї*. Декотрі іменники не уживають ся за-для свого значення в ми́жинї (іменники без ми́жини), и. пр. *Христóс, вирий, ржa, жи́довá, зрозумілість, лубе, пíре*.

Відрізняємо даліше три рóди:

108.

1. рід мýжеський, и. пр. *брат, стiл,*
2. рід жéнський, и. пр. *сестра, стiна,*
3. рід серéдний, и. пр. *дитя, вікно.*

Прикметники, найбільша часть заіменників і деякі числівни-ки мають для всіх трох рóдів осібні закінчення, и. пр. *мiй добrий брат, моj добra сестра, моj добре дитя.*

Якого котрій іменник рóду, се можна пізнати вже 109. з закінчення пе́ршого відмінка однини:

1. Іменники на твердú шелестівку окрім шипачих, ~~пáнъ~~, і на -и с мýжеські, и. пр. *бiб, рiв, Boi, шпарáс, мiд, образ, чусак, стóлик, волосок, орéл, сором, барáн, серп, вéчер, яр (яруга), пiс, чобit, телегráф, мол, коi, пáлець, край.*

Лишé слова *брóков, крóков, мóрков, чéрков, любóв, хоругvóв*, (= бру́ква, кробка..., цéрква, любá, хоругvá), відтак круг зтар, твар, яр (веснá), не народне слово *скорб* і чужé (польське) слово ~~мiс~~ ~~жéнськ~~

2. Іменники на мягку шелестівку окрім ~~ш~~ і на шипачі -ж, -и, -ч, -иц с почáсти мýжеські а почáсти жéнські: мýжеські особ-ливо всi тi, що означають мýжеські істоти і місяцї, и. пр. *муж, кiш, меч, дощ, морвáдль, князь, мiль (мотýль), шónь, лесось, зять, сéрпень*, але жéнські и. пр. *молодiж, мiши, рiч, приорiц, чiлiдь, мазь, мiль (мiлина), тiнь, Русь, кiстi, побужнiсть*.

3. Іменники на -а, -я, -i, -и с жéнські, як *рiба, малюка, земля, пáнi, мáти*; лишé імена мýжеських істот на -a, -я, як

стáроста, тéсля, є мýжесъкі, а лишé тí, що після -а, -я відкýнули т або н, як качá (качата), телá (телята), імá (іменá), є серéдні.

4. Іменники на -о, -е, -и́є серéдні, н. пр. селó, пóле, житé, пýсанé; лишé тí, що означають мýжесъкі істóти або рíки, як тáто, Днíпрó, і тí закíнченí на -ко, -енъко, -ейко, -онъко, -ойко, -ечко, що утворéні з мýжесъкіх іменників, як стрíйко, каменéнько, городéйко, домонъко, лїсóйко, дáдечко, є мýжесъкі.

5. Іменники на -ище, -исъко, -ина і -ака, що означають живí істóти, або задéржують рíд, який їм після їх закíнченя приналéжить ся, або стаоть ся після свóго значíня то мýжесъкими, то жéнскими іменниками, н. пр. добrый (добре) хлопчище, -исъко; паску́дна, -удне дївчище, -исъко; прискóчив мов котище мурíй; вийшла бабище старáя; старíй, -ра собáка. Однак запримітýти трéба, що то лишé в 1-ім вíдм. природний рíд перемагає і що не мóжна сказáти пр. старої бабища, паску́дної дївчища, лиш старої бабища ...

6. Іменники невíдмíнні, як амлúя, амíнь, є понáйбільше рóду серéдного.

I. ІМЕННИКИ.

110. Українська мóва дýже богáта на фóрми іменників помýмо тóго, що дáвниiй зáсіб форм зменьшив ся, бо згóдом дéякі осíbní фóрми вийшли з ужýтку, то знов через приподоблюванé до інъших форм (сíлу анальгíї) змініли ся і затратили ся. Так пр. зóвсíм вийшли з ужýтку дéякі фóрми для двíйнí, н. пр. закíнченé для 3-го і 6-го вíдм. -ма, якé тепéр ще лиш в дéяких словáх уживáеть ся, однак зóвсíм не для означéння двíйнí, а мнóжини: очýма, дверýма (колиcь сí словá уживáли ся лишé в двíйнí). Так сáмо осíbní колиcь закíнченя для 3-, 6- і 7-го вíдм. мн. (-омъ, -къмъ, -къмъ; -ы, -къми, -къми; -къхъ, -къхъ, -къхъ) майже зóвсíм затратили ся і через приподоблюванé до закíнченъ жéнского рóду вýрівнали ся, так що тепéр totí вíдмíнки кíнчáть ся загáльно на -ам, -ами, -ах.

111. Серед великої рíжнорóдности вíдмíнюваня іменників доба- чаєм однак пéвний лад і вýроблені прáвила. I так відрáзу кидáє ся нам в óчи, що іменники одного і тóго самóго рóду мають понáйбільше 1) осíbní, так bi сказáти родовí, а тím то i характеристíчні закíнченя для поодиноких вíдмíнків. На пр. 1-ий вíдм. пан, рýба, селó — пани (панóве), рýби, сéла; 3-ий вíдм. від лис (бúзько), рýба, кýрятко — лýсови (бúзькови), рýbi, кýрятку;

5-ий відм. від *вітер*, *звіздá*, *море* — *вітер*, *звіздó*, *морé*: 6-ий відм. від *дух*, *душá* — *дúхом*, *душéю*; 2-ий відм. від *мак*, *лáха* — *мáку*, *лáха* і т. д. Окрім того бачимо, що українська мова ви-творила згбдом 2) для іменників кожноого роду все осібні родові пра́вила; и. пр. 4-ий відм. від *лис* (*кóлос*), *ріба* (*косá*), *телáтко* (*шило*) — *лíса* (*кóлос*), *рýбу* (*косу*), *телáтко* (*шило*); *судiя*, *сестrí* — *судiїv*, *сестri*; *Павló*, *дитя́тко* — *Павlá*, *дитя́тко* (л. 112—116, 124—127, 135). Як великий вилив має рід на відміну іменників, доказом того є форма *Гамалéм* („Не злодії з Гамалéм їдуть мóвчики сáло“ *Шевч.*) від *Гамалéя*; доказом того є і те, що нáвіть мўжеські іменники на -a, -я, хоть взагалі відмінюють ся так як іменники жéнські, все такий підчииють ся загальному пра́вилу, важному для іменників мўжеського роду, і мають 4-ий відм. ми-рівний 2-му (*владíкі*, *сестrí* — *владíк*, *сестri*), і що у мўжеських іменників з прикметникóвим віглядом так само 4-ий відм. рівний 2-му. Так сполучила тісно в одні родовіми закінченнями і родовіми пра́вилями сама мова іменники, що колись своєю відміною значно від себе ріжилися¹⁾), і з тобі причини річ зрозуміла, що для потреб відмінювання рід становить підставу до побdлу іменників на три осібні групи.

1. Рід мужеський.

В мўжеськім роді трéба відріжити після значнія тройкі 112. іменники:

1. імена для розумних істот, и. пр. *Бог*, *áнел*, *чоловíк*, *наї-мит*..., а так само імена для таких істот, що в поéзії представляють їх особами, и. пр. *поклíками Вітра і Морóза*,

2. імена звірят, дерéв, ігróв, моиéт, и. пр. *віл*, *рак*, *щерéк*, *дуб*, *дурáк* (гра в карти), *козáк* (тáнець), *тарóк*, *рубéль*...,

3. імена інших рíчíй, и. пр. *терéн*, *нáрід*, *пролíд*, *футíт*, *стíл*...

Що до тих трох рóзрядів трéба отсé собі затýмити:

113.

1. у мўжеських 1-ого рóзряду 4-ий відм. в бдинні і мибжині рівний з 2-им, и. пр. *Бóта*, *Бóтів*, *учítеля*, *учителіv*, *Котлярéвсько*, *Котлярéвськи*; се пра́вило обійтися в мибжині та́же мўжеські імен-

¹⁾ Давніше гуртували ся іменники після пітьв до купи, і, як до звуку пія, інáкше відмінювали ся. А буал піт отті: 1. мўжеські і серéті -я, -я; 2. мўжеські -я (з короткого y); 3. жéнські -а; 4. мўжеські і жéнські -я (з короткого i); 5. жéнські -ы (з довгого y); 6. мўжеські, жéнські і серéті з шестітікóвим візовуком: -и, -я, -e, -t. Для порівнання і щоби бачити, як подобається до течéр тих відмін мінила ся, подаємо тут вірці сих давніх відмін:

ники закінчені на *-а*, *-я*; н. пр. *владік*, *козармої*; в однині мають воні в 4-ім відм. своєю звичайну форму: *владіку*, *вельможу* . . .

1.	2.	3.	4.		
пророкъ	село	сънъ	гость		
пророка	села	съноу	гости		
пророкоу	селоу	сънови	гости		
пророкъ (-ка)	село	сънъ	гость		
пророче	село	съноу	гости		
пророкълък (-омъ)	селомък	сънъмък	гостъмък (-ю, -ию)		
пророцък	селѣк	съноу	гости		
пророка	селѣк	сънты	гости		
пророкоу	селоу	съноу	гостию		
пророкома	селома	сънъмъма	гостъмъма		
пророци	села	сънове	гостнє		
пророкъ	сель	съновъ	гостни		
пророкомъ	селомъ	сънъмъ	гостъмъ		
пророкы	села	сънты	гости		
пророци	села	съноке	гостнє		
пророкы	селя	сънъмни	гостъмни		
пророцъхъ	селѣхъ	сънъхъ	гостъхъ		
5.		6.			
церкъ	камы (камень)	имя (-ia)	мати	слово	тela (-ia)
церкъве	камене	имене	матере	словесе	телате
церкъви	камени	имени	матерн	словесн	телатн
церкъвъ	камень	имя (-ia)	матерь	слово	тela
церкъ	камы	имя (-ia)	мати	слово	тela
церкъвъкъж (-ю)	каменъмъ	именъмъ	матеръкъж (-ю)	словесъмъ	телатъмъ
церкъве	камени (-e)	имени (-e)	матери (-e)	словесн (-e)	телати (-e)
церкъви	камени	имени	матерн	словесн	тela
церкъвоу	каменоу	именоу	матероу	словесоу	телатоу
церкъвама	каменъмла	именъмла	матеръмла	словесъмла	телатъмла
церкъви	камене	имена	матере	словеса	тela
церкъвъ	каменъ	именъ	матерь	словесъ	тela
церкъвамъ	каменъмъ	именъмъ	матеръмъ	словесъмъ	телатъмъ
церкъви	камени	имена	матерн	словеса	тela
церкъвами	каменъы (-мни)	именъы	матеръми	словесъы	тela
церкъвахъ	каменъхъ	именъхъ	матеръхъ	словесъхъ	тela

Як тверді пнїї п'ершої і третої групи, так само відмінювали ся і мягкі, т. зи. ті пнїї, що перед пнїевим візвуком *-ъ*, *-о*, *-а* мали мягкий звук (*j*) і кінчилі ся мужеські па *-и*, *-лъ*, *-лъ*, *-ръ*, *-чъ*, *-жъ*, *-шъ*, *-цъ*; середні па *-е*, *-лъ*, *-пъ*, *-ръ*, *-чъ*, *-жъ*, *-шъ*, *-цъ*; а женські па *-и*, *-лъ*, *-ша*, *-ри*, *-ча*, *-жа*, *-ша*, *-ца*. Ріжніця на око лиши та, що після давногого звукового правила по мягких звуках мусіло замінити ся *ъ* па *к*, *о* па *е*, *ѣ* па такé и, що мягчило попередній звук; а звукови єы відповідало я. Н. пр. *кран* (первісно читало ся з двома складами, а по и не писало ся *к*), *оучителъ*, *мечъ*, 7-ий відм. одн. *кран* *оучителъ*, *мечъ*, 4-ий відм. мн. *країлъ*, *оучителіа*, *мечамъ*; *поле*, *сърдъце*, *ложе*; *доушн* (3-ий і 7-ий відм. одн.), *доушн*. — Що у нас відтак стáло ся з *лъ*, *пъ*, *ръ*, *лъ*, *пъ*, *ръ*, ци гл. 27; що з *ы*, гл. 42, а що з *я*, гл. 39.

2. в 2-ім розряді 4-ий відм. в однині рівний з 2-им, а в множині з 1-им, и. пр. *вола́й, вола́ї*;

3. в 3-ім розряді 1-ий і 4-ий відм. все собі рівні, и. пр. *тéрén — тéрнý, стíл — столý, день — днý*.

В декотрих зворотах по приіменниках рівнається такоже у 114. мужеських іменників 1-ого розряду 4-ий відм. 1-ому, и. пр. *офи́ку замуж фáти, пíті замуж, в щéті ітý, пострóчи ся в монахи, в чéрні, ітý ме же лóди*.

Відм. 5-ий рівнається в множині завсіди 1-ому; в однині 115. має він осібну форму, але часом застувається 1-ий відмінок. Зрештою в 5-ім відм. бди. уживався дуже радо форма здрібніла, и. пр. *садóчку* (садóк), *ворóбчику* (воробéць). Розуміється сама собою, що у імені істоти неживих рідко коли найдеся причина до творення 5-ого відм. При стрічі двох 5-их відм. звичайно кажемо лише и. пр. *пáне дирéктор, пáне мáйстер . . . , а не пáне дирéктore . . . , але такоже і пáне начáльнику . . .*

Двійний уживався рідко коли. Вона заховалася лише для 116. 1-ого і 4-ого відм. і кінчиться на *-a (-я)*, а то з на́голосом як в 2-ім відм. бди., и. пр. *вúса, два сýна, два кутий, три злóбя, чти́ри братá*.

У іменників мужеських маємо 2 відмінні:

До I-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. оди. 117. кінчаться на тверду шелестівку (з ві́мкою шипі́чих, ч, же, ш, ю) і на **о**. Та відміна називається коротко відміна тверда.

До II-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. оди. кінчаться на мягку шелестівку, на такé *r*, що будь колись мягке (*р* гл. 27), а окрім того на *ü*, шипі́чі *ч, же, ш, ю* і на **ъ**: відміна мягка.

Іменники мужеські, закінчені в 1-ім відм. оди. на *-a, -я*, відмінюють ся майже так само як жіночі; а іменники мужеські з прикметникобім виглядом відмінюють ся як прикметники.

I-а відміна (тверда).

118.

Одніна.	Множина.
1. сусéд	сусéди
2. сусéда	сусéдів
3. сусéдови	сусéдам
4. сусéда	сусéдів
5. сусéде	сусéди
6. сусéдом	сусéдами
7. сусéдї	сусéдах

119.

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одп. кінчить ся на: *n*, *b*, *v*, *m*, *f*, *t*, *d*, *c*, *z*, *u*, *l*, *n*, *r*, *k*, *i*, *s*, *x* і на *o*¹⁾.

Як 1-ий відм. одн. кінчить ся шелестівкою, то його пень мусить часто звучати інакше, як в інших відмінках, бо 1) нераз мусить наступити перезвук ікане (ніс — носа, віз — воза, віл — вола, спін — спота, рід — роди, -у, піст — посту, віск — віску; Київ — Кієва, нопіл — нопелу, папір — паперу, лід — леду, мід — меду, гл. 36); 2) часто в посліднім складі появляється дійсно або лише на боко вставлене *o*, *e* (віул — вула, свекор — свекра, цукор — цукру, сивідок — сивідка, вівторок — вівторка, горицок — горицка, млинок — млинка, молоток — молотка, голосочек — голосочка, -у, замок — замку, мозок — мозку, заробок — зарібку, початок — початку; міністер — міністра, майстер — майстра, осіл — осля, орел — вірля, овес — вівса, коміл — кітля, рожен — ріжня, хосен — хісна, лев — льва, пес — пса, вітер — вітра, -у, юцет — ючту, терен — терну, гл. 34); 3) деякі шелестівкі відпадають четвер — четвері, горицок — горицка, свердел — сверла, гл. 19 і 30, 4).

Відм. 2-ий одн. кінчить ся почасти на *-a*, почасти на *-y*, а почасти на *-a* або *-y*. Іменники, що у них 4-ий відм. одн. рівнається 2-му, мають в 2-ім відм. одн. завсіди лише закінчене *-a*, отже: ангела, брода, Даніла, опікуна, евангеліста, ілюба, хлібороба, вітчима, жівніра, граба, дуба, цапа, когута, вола, пса, бузька, рака, урядника, хлопчика, вуйка, парубка, слимака, щупака, франка (монета), візка (гра)... Закінчене *-u* має багато іменників, що означають якусь річ, н. пр. винограду, суду, уряду, матеріялу, скарбу, дару, дроту, плоду, росолу, трому, окропу, нопелу, паперу, театр, грайду, діму, склену, горіху, пороху, дому, леду, меду, саду, скіду, хворосту, ставу, моку, соку, шовку, барвінку, рінку, будинку, маєтку, пісочку, подарунку, знаку, даху, довіу, шляху, піску..., або чинність, стан, прикмету і т. п., н. пр. діляду, морозу, нападу, підїлу, піхорону, впливу, заміру, посту, поклону, ходу,

¹⁾ Іменники сеї відміни кінчилися колись на глуху голосівку ъ (чи на о і на коротке у), дуже мало на глуху голосівку ь (чи на коротке і): скісьдъ, сънъ, голубъ. Прибули іменники но -о, що були пірвісно середні, але задля свого значення перейшли з обсягом до сеї мужеської відміни (мінайло), або що з інших причин після даних взірців приняли в українській мові закінчене на -о (Петръ, Дніпръ).

збóру, спóсобу, харáктеру, фóбофу, рóзуму, ряду, часу, сну, зіпаху, крíку, рýху, сóпуху, достáтку, порядку, ранку, смýтку, ратýнку, сьмíху, смаку, стражу, початку... У дéяких іменників уживають ся без рíжніці оба закінчення, и. пр. оторóда, оторóду, сýра, -у, пáróда, -у, мóста, -у, вíтра, -у, грíхá, -у, закóна, -у, горбóчка, -у, прázничи, -у, вéргá, -у, садká, -у...¹⁾

Відм. З-ий оди. кінчить ся прáвильно на -ови (на Україні -ові). Окрім тóго подíбується ся дéколи, особливо під впливом цéркви, закінчене -у, и. пр. Бóгу, дúху (нобіч Бóзови, дúхови). Однак закінченю -ови протíвлять ся іменники з ненаголóшеним наростком -ов, -ів, і довші слова, закінчені на ненаголóшене -ов, и. пр. Кráкову, Кíсву, болíолову. Тáкже і тóв має З-ий відм. тíзву²⁾.

Відм. 4-ий оди. не має свóго пíтомого закінченя; про прáвила, вáжні для сéго відміника, гл. 112—114³⁾.

Відм. 5-ий має закінчене -e або -у. Перед -e шелестівкí к, т, х мягчáть ся на ч, ж, ї (гл. 23, 24, 25), и. пр. чолóвичe, козáче, мýчениче = мýченику, Бóжe, вбрóжe, грíше, съпíвáче = съпíвáку, але якraз дíятóго, щоби оминути таку змíну пiя, прийáв ся у іменників на -к, -i, -x 5-ий відм. рáдше на -у, и. пр. кóнику, бýзку, ўченику, грíшику, зráднику, забúдьку, хлóпчику, бáточку, бáтечку, листóчку, пастúху, лéноку, шляху... Іменники з юньшим вíзвуком мають -e, и. пр. Данíле, Михáйle, юлубe, мáйстre, пáне, Дíлpre, пcc, пárode, цвíte, Христe, съvíte... але тáту, фídu (= фíde), форóй сýну, однак Сýне Бóжий⁴⁾.

Відм. 6-ий оди. має без вíїмки закінчене -om⁵⁾.

¹⁾ Закінчене 2-го відм. -у взяте від іменників, що їх неч кoлісъ кінчíв ся корóтким у (ж). Воно, як бáчимо, дуже розширилося і обмежíло значно ужíток закінчення -a у коїшніх інів па o. Лиш до імéн, що означають розумні істóти, звíрата, деревá, гри і монéти, воно прýстуна не має. Сíла сéго нового прáвила такá велика, що навіть слóво сънк (гл. пòтку до 111) зусíло сéму прáвилу пíддати ся.

²⁾ Прáвильне тепér в 3-ім відм. закінчене -ови пайте від давніх інів з корóтким у у вíзвуку. Воно, ябжна скáзати, збвсíм вýперло закінчене у, ужíване кoлісъ у інів з корóтким o у вíзвуку, як бáльше характеристичне закінчене для сéго відміника. Звук і в -ові пойснюється ся аналóбією до рýbi.

³⁾ Відм. 2-го замість 4-го стáли вже дуже давні, особливо при іменах осіб, уживаюти. Однак що йно прóтягом цéлих віків вýтворило ся прáвило, якé тепér має сíлу.

⁴⁾ Закінчене -у приймáло ся від інів з вíзвуком на корóтке у.

⁵⁾ Се закінчене вийходить ся із -емк (інів з вíзвуком на корóтке у), якé вже в найдавнійших часéх у нас збвсíм вýтиснуло закінчене -омк (інів з вíзвуком на корóтке o). Се вýдко із того, що o не перезвýчує ся на i, гл. 37.

В 7-ім відм. одн. маємо два закінчення: *-ї (-i)* і *-у*. Перед *-ї* мягчать ся шелестівкі, а *к*, *и*, *х*, переходить на *ць*, *зы*, *сь* (гл. 23, 24, 25), н. пр. *о чоловіцї*, *на язіцї*, *в рóцї*, *при бóцї*, *о Бóцї*, *в плóцї*, *в лóцї*, *на бéрэцї*, *в орісї*, *в потóцї* = *потóку*, *в горóсї*, *в капелюсї* = *капелюху*, *в кожеусї* = *кожеуху*, *на ланцусї* = *ланууху*, *в берлóбї* = *берлóбу*, *на кóждім кróцї* = *крóку*, але якраз для того, щоби оминути таку зміну пnia, принявся у іменників на *-к*, *-и*, *-х* 7-ий відм. рáдше на *-у*, н. пр. *на кóшику*, *в вóзiku*, *в кóшику*, *на стóлику*, *о юченику*, *на хрéстику*, *о грýшнику*, *при огорóднику*, *о полкóвнику*, *о прáведнику*, *при урýднику*, *на кíньчику*, *в кúльчику*, *на пáльчику*, *на стíльчику*, *в горíшку*, *в напéрстку*, *в пе́гумиску*, *на посторóнку*, *на язíчку*, *на листóчку*, *о вóяку*, *на пауку*, *в вíтраку*, *в сéраку*, *на патикu*, *в ручникu*, *в капищку*, *в вінку*, *на вершкu*, *на волоску*, *на горбку*, *в горишку*, *на кíлку*, *в мішку*, *на образку*, *в рядку*, *в стручку*, *в черепкu*, *на шнуркu*, *на горбóчку*, *на прáзнику*, *на верху*, *в садку*, *на ставку*, *в сóку*, *в шóвку*, *в зáмку*, *на гáнку*, *в мóзку*, *на рýнку*, *в будýнку*, *в порáдку*, *в смýтку*, *в пíсочку*, *в рахýнку*, *на ярмарку*, *в снїй*, *по знаку*, *на даху*, *по смаку*, *на исляху*, *на початку*, *в холодку*... Іменники з іншим вíзвуком мають прáвильно *-ї (-i)*, н. пр. *в дзéбї*, *в нóсї*, *у Львóвї*, *в зúбї*, *в рóтї*, *на юрбї*, *в жéлобї*, *на вóзї*, *на хрестї*, *в млинї*, *на Днíпрї*, *в рукаві*, *в хлїві*, *на хвостї*, *в животї*, *на рíжнї*, *в чóботї*, *в огорбї*, *на обíдї*, *в повíтї*, *на мóстї*, *в грóбї*, *в лéсї*, *в сýвітї*, *на столї*, *на морозї*, *при пóдїї*, *на пóхоронї*, *в судї*, *в тéкстї*, *в Рýмї*, *в пóтї*, *в росóї*, *в пóтелї*, *на панéрі*, *в бýтї*, *в тестамéнтї*, *в харáктерї*, *в рáзї*, *по юлосї*, *на часї*, *в снї...*, але на лéдї і на леду, на мéдї і на меду, *в стéпі* і *на стeпу*.

Замість 7-го відм. одн. стоїть однак часто 3-ий, особливо у іменників закінчених на *-о*, н. пр. *при Олексáндрови*, *при пáрохови*, *при пáнови*, *при бráтови*, *о бýзикови*, *при Шевчéнкови*, *на волоскови*, *при бáтькови*, *Грицькóви*..., а так лише *при тáтови*, *дéдови*.¹⁾

Відм. 1-ий, 4-ий і 5-ий мн. мають одно закінчене *-и*; про застúпство 4-го відм. 2-им гл. 113, 1. 2.

З вíїмкою поéзії закінчене *-ове* принялося лише в слóві *пан*: *панóве побіч пани*.

У деяких слів подíбується побіч прáвильного закінчення закінчене *-а* для вýразу узагáльненя, н. пр. *лéса*, *сýвіта*, *голосá*, *оче-*

¹⁾ Закінчене *-у* приймáлося від пнїв з вíзвуком на корóтке *у*.

рета, акта (пісьма), декрета, тестамента. Окрім того затягнити трέба форму братя побіч братії¹).

Відм. 2-ий ми. кінчить ся правильно на -ів. Замість цого подібусє ся у тих іменників, що лише в однині, для виразу індивідуалізації, приирають наростиок -ин, давна форма без -ів, и. пр. селян (селянин), міщан (міщанин), Галичан (Галичанин)..., але такоже Боларів побіч Болар (Боларин), поянів побіч поян (поянин)..., а лише Сербів (Сербин), Арабів (Арабин). Русин замережує наростиок -ин в множині і для того і 2-ий відм. звучить Русинів. І від слова чобіт є 2-ий відм. ми. лише чобіт. Такоже і інші іменники можуть без сего закінчення обйтися, коли із звязі з попереднім словом досить ясно, що мається на думці 2-ий відм. іменника, и. пр. п'ять, шість раз. ю, арийн..., пара чевірок..., до сусід, з яничар²).

В 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. приялі ся загально закінчення -ам, -ами, -ах. Однак слово чобіт звучить в сих відмінках: чоботам = чоботям, чобітамі, чоботах = чоботях, а від слова брат уживається побіч братам, -ами, -ах такоже братям, -ями, -ях³.

Коли ось так осьвідомимося з великою ріжниоробностю у 120. відмінюванню твердих м'ужеських іменників, то бачимо, що ся відміна сама від себе розпадається — після того, чи іменники мають в 2-ім відм. одн. зак. -а, чи -у, в 5-ім відм. одн. -е, чи -у, а в 7-ім відм. одн. -ї, чи -у — на отсі підвідміні:

A	B	V	G	D
сусіда	розвуму	козака	кіника	домбіньку
сусіде	розвуме	козаче	кінику	домбіньку
сусідї	розвумі	козаку	кінику	домбіньку

Однак і тим піділ на підвідміні ще не вичерпаний, бо досить часто у одного і того самого іменника подібуються ся, як ми бачили, якраз в сих відмінках побічні форми.

¹⁾ Закінчене -а — вже в 4-го відм. ми. Давнє зак. 1-го відм. и, що перед ним ясною якістю ся зелестівки к, г, х на и, э, с, чуті ще хибл алиш і перекі, и. пр. ученици. Тендер важко ученикі, т. ж.: колишній 4-ий відм. ученикі став 1-им відм. — Закінчене -е — вже від піші вийзуком на коротке у, а закінчене -а від середніх іменників.

²⁾ Закінчене -ів (-овъ) вже від піші вийзуком на коротке у. Закінчене піші з вийзуком на коротке о було ж так як в 1-ім, а також і в 3-ім відм. одн.), і для того більше виразне і характеристичне -ів перемогло.

³⁾ Про давні закінчення в сих підвідмінках га. 110.

121.

ІІ-а відміна (мягка).

Одніна.	Множина.
1. бленъ	бленї
2. бленя	бленїв
3. бленеви	бленям
4. бленя	бленї
5. бленю	бленї
6. бленем	бленями
7. бленї	бленях

Замітки до поодиноких відмінків.

122. Відм. 1-ий одн. кінчить ся на мягку шелестівку *-ть*, *-двь*, *-сь*, *-звь*, *-иць*, *-ль*, *-нвь*, на *-й*, *-р*, *-ч*, *-ж*, *-ш*, *-щ* і на *-во*¹⁾.

Як 1-ий відм. одн. кінчить ся шелестівкою, то пень слова мусить часто змінити ся і звучати інакше, ніж в інших відмінках, бо 1) нераз мусить настути перезвук іканє (івізь — івіздя, міль — міля, слій — слоя, петь — юстя, рій — роя, мозіль — мозоля, кіш — кошá, ніж — ножá, кінь — коня, трошá, біль — болю, лій — лóю, кукіль — кукóлю, напій — напóю, покій — покóю, спокій — спокóю, гній — інóю; медвідь — медвéдя, Андрій — Андрéя, трéбінь — трéбеня, стрéмінь — стрéменя, ремінь — ремéню, хміль — хмéлю, ячмінь — ячméню, гл. 36); 2) часто в посліднім складі появляється ся дійсно або лише на боку вставлена *о*, *е* (вúдоль — вúля, вíхоть — вíхтя, нáхоть — нáття, лóкоть — лíктя, дбáоть — дбáю, оіонь, оіéнь — оіню; дурень — дурня, дйшель — дйшиля, штéмель — штéмля, сїченъ — сїчня, сїжень — сїжня, гостінечъ — гостінця, пáлецъ — пáльця, кóвцъ — кóйця, хлóпецъ — хлóпця, Нїмецъ — Нїмця, корéцъ — кíриця, конéцъ — кінця, муравéль — муравля, корабéль — корабля, щебéль — щебля, кравéцъ — кравця, вдовéцъ — вдівця, швецъ — шевця, жнечъ — жненця, ровéцъ — рівця, отéцъ — отця, вітця, день — дня, пéрецъ — пérцю, тáнецъ — тáнцию, кáшель — кáшлю, смáлецъ — смáльцию, терпéцъ — терпцию..., гл. 34); 3) деколи шелестівкі випадають (тýжденъ — тýжня, чернéцъ — черця, ченцъ, гл. 19).

1) Ся відміна зложила ся із колішніх иїв з візвуком *ю* і з м'ежеських іїв з візвуком на глуху голосівку *к*, гл. 22, 40. В переважній часті укр. мови мягке колись ру ствердло (порів. мóре, косарéм, косарí) і для того не треба писати косárь і т. п., помимо того, що говоримо і пішемо косарý, лýцарю.

Відм. 2-ий оди. кінчить ся почасти на -я, рідше на -ю, по ч, ж, ш, щ на -а, -у: учителья, місяця, колодязя, нечя, приятеля, Антбя, Юрія, словія, аркуша, керманича, ліцаря, лебедя, кімнія, коріння, забдія, ісподаря, заяця, мужса, сторожса, цісаря, бідича, Федьковича, Шашкевича, пісаря, короля, князя, матилі, Івася, бідуся, пестя, ключа, мечя, обручя, хруща, панича, колача, ткача, купиня, кобзаря, школляря..., але крохмалю, клею, олію, звичаю, обичаю, урожаю, масляжу, шю, чайну, балю, жалю, киселю, шипатлю, коровяю, краю, рапю, борщу, фошу, отченашу, плачу, фуняю і дуняя. Порів. 119. — Господь має 2-ий відм. ісподи¹⁾.

Відм. 3-ий оди. кінчить ся правильно на -еви, -еви (на Україні -еві, -еві): учительеви, добродієви. Но ч, ж, ш, щ подібуються ся деколи — такоже після анальгії твердої відміни -еви, и. пр. товáришеви. Лише Господь має 3-ий відм. Господу побіч Господеви. Про зак. -еви супроти -еви твердої відміни гл. 111 нітку.

Відм. 5-ий оди. кінчить ся на -ю (у), лише слова на -евъ, оскілько у них уживається 5-ий відм., кінчать ся на -че, бтже: добробію, товáришу, ліцарю, учителью, кіню, Антбю, іштию, зятию, місяцю, паничу, краю..., але хлопче, молобче, шéвче, бtче. Слово Господь має 5-ий відм. Господи²⁾.

В 6-ім відм. оди. є правильно закінчене -ем, -ем: приятелем, краєм. Но ч, ж, ш, щ подібуються ся деколи такоже після анальгії твердої відміни -ом, и. пр. товáришом, поїжчом, аркушом. Від слова Господь — Господом.

В 7-ім відм. оди. приялося в письменній мові закінчене твердої відміни -ї (-i), -їв (-iа), -ям (-am), -ями (-ami), -ях (-ax) відповідають докладно закінченням твердої відміни. Лише в 2-ім відм. маємо в трох словах форми закінчені на -ий: іштий, кіний, ірший. (Про такі форми як нити ся жéив,

Закінчення відмінкові в міжній -ї (-i), -їв (-iа), -ям (-am), -ями (-ami), -ях (-ax) відповідають докладно закінченням твердої відміни. Лише в 2-ім відм. маємо в трох словах форми закінчені на -ий: іштий, кіний, ірший. (Про такі форми як нити ся жéив,

¹⁾ Про зак. -я, -ю порів. нітку 1 на стр. 67.

²⁾ В формі Господи бачимо даний 5-ий відм. нітко з візвуком на к.

³⁾ Форми ца кояй, в осні, в шипатли і т. і. розширені ся вправді після звукових закінів здесін правильно із даних форм (гл. нітку до 111, пор. 27), але в письменній мові змінило не принадається.

локоть, день гл. 119, стр. 69). В 6-ім відм. мають два іменники осібну форму: *кіньми*, *трішими*¹⁾.

123. І *мягка* відміна, приглянувшись ся її зблізька, розпадається на дві підвідміні, коли не зважати на ще дієкі побічні і осібні форми.

А	Б
Відм. 2-ий одн. -я (-a)	-ю (-y)

2. Рід женський.

124. Відм. 5-ий одн. рідко коли заступається 1-им.
125. Відм. 7-ий одн. є все рівний 3-ому, так само 5-ий і 4-ий мн. рівні 1-ому.

126. В 2-ім відм. мн. втискається чим раз більше закінчене м'язеских іменників на *-ів* (*-їв*), а то особливо в отсіх разах:

1. Коли у форми 2-ого відм. мн., добутої після взірця *сила* — *си*, гдебів вимовити шелестівок посунених у візвук, або тяжко булоб ізза потрібного перезвуку розпізнати пень, то хватаемося у женських іменників закінчення *-ів* (*-їв*), н. пр. *тітлів*, *студнів* . . . , *осів*, *полів* . . .

2. Коли йнші відмінки множини іменника женського роду (особливо іменника двоскладного) мають наголос на закінченю, то звичайно вирівнююмо з ними 2-ий відм., прикладаючи до нього закінчене *-ів* (*-їв*) з наголосом, н. пр. *бабів*, *хатів*, *паннів*, *стайнів* . . .

Але і без тих причин подібується ся чим раз частіше закінчене *-ів* (*-їв*), особливо на Україні замість *-ий*; н. пр. *користів*, *костів*, *новістів*, *ночів*, *річів*. У іменників м'язеского роду на *-а*, *-я* аналогічне закінчене *-ів* (*-їв*) є звичайне і зрозуміле.

127. Відм. 4-ий мн. заступається ся подекуди у імені живих істот 2-им. Се діється ся правильно у іменників м'язеского роду, на *-а*, *-я*, н. пр. *калік*, *владик* (*-іків*), *розбішак* (*-аків*), *волоціог* (*-ів*), *пяніць* (*-їв*).

128. У іменників женських маємо 3 відмінні.

До I-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчаться на *-а* (з виїмкою закінчених на *-ча*, *-жа*, *-ша*, *-ща*). Ся відміна називається коротко відміна тверда.

До II-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчаться на *-я*, а окрім того на *-ча*, *-жа*, *-ша*, *-ща* (гл. 23): відміна мягка.

¹⁾ Закінчене *-ї* відповідає давному *ѧ*, гл. 39; закінчене *-ий* і *-ми* взяті від *иїв* з візвуком на *ѧ*.

До III-ої відміни належать ті іменники женські, що в 1-ім відм. одн. кінчать ся на мягку шелестівку, а окрім того на *r*, *v* і на шинячі *ч*, *ж*, *ш*, *щ*. Ся відміна з бгляду на шелестівковий візвук 1-го відм. називається коротко відміна шелестівкова.

Іменники женські з прикметником виглядом відмінюють ся як прикметники.

Після I-ої і II-ої відміни женських іменників відмінюють ся також мужеські іменники на *-а*, *-я*.

I-а відміна (тверда).

129.

Одина	Двійня	Множина
1. сила	силі	сили
2. силы	—	сил
3. силі	—	сілам
4. силу	сілі	сіли
5. сило	—	сіли
6. силою	—	сілами
7. силі	—	сілах

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одн. кінчить ся на *-а*, але побіч церква, морква, 130. хоругва, пишуть дікими церков, морков, хоругов.¹⁾

В 3-ім і 7-ім відм. одн. і в 1-ім і 4-ім відм. двійні закінчено -ї мягчить попередну шелестівку; *к*, *т*, *х* переходять на *ч*, *тч*, *сь* (гл. 23, 24, 25), и. пр. лопатї, тромадї, моїлї, причілї, класї, березї...; аптіцї, науцї, пасіцї, смергї, жінцї, байцї, тречї, доноцї, книжцї, колісцї, місцї, підушицї, стежцї, хустцї..., заслужї, прислазї, скарзї, змодлї, уважї, вазї..., вільцї, стрілцї, мусї, пазузї, паштосї, дячісї, скекрүзї... В чужих словах *х* переходить на філь: філзї (*фіса*).

Форми двійні уживання ся досить правильно.

В 2-ім відм. мн. мусить певн часо звучати інакше, як в інших відмінках, бо 1. нераз мусить настути перезвук ікас (шкіл — школа, яід — яода, робіт — робота, осіб — особа, підків — підкова, пії — попі, підлії — підліса, споділа — споділа, кіз

¹⁾ Відміна давних пів на *-а*, як бачимо, може інчого не змінити ся. До неї пристає ще такоже найже всі пів на *-ы*, а форми, як церков (1-ий і 4-ий відм.), се останки сїї осібної відміни.

козá, пчóл — пчолá, ір — іорá, стin — стонá, свобóд — свободá, кіс — косá, діб — добá, кіп — копá . . . , сліз — слезá . . . , нáвіть против прáвила, а після анальбóї: борід — бородá, борін — боронá, борізд — бороздá, сторін — сторонá, дорій — дорóга . . . , беріз — берéза, черід — чередá, гл. 36, 37); 2. чáсто в послíднім складí появлáється ся дíйсно áбо лишé на óко встáвлene o, e (вíгадок — вíгадка, обíцянок — обíцянка, пóюолосок — пóюолоска, русáлок — русáлка, зіróчок — зірочка, уздéчок — уздéчка, жéнóк — жéнка, бáйóк — бáйка, трíсóк — трíска, бочóк — бóчка, ґрушóк — ґрушка, булóк — бúлка, гадóк — гáдка, дівóк — дíвка, дійóк — дíйка, дíрóк — дíрка, заїадóк — зáгадка, качóк — кáчка, книжóк — книжка, коновóк — конóвка, лавóк — лáвка, ластівóк — лáстівка, ляльóк — лáлька, писанóк — пýсанка, подушóк — пóдушка, пяvók — пáвка, хустók — хýстка, сорочók — сорóчка, ялівók — ялівка, книжочók — книжочка, шóл — шáл, лусók — лусá, соsón, сосéн — сósна . . . , перéл — нéрла, ковдér — кóвдра, сестéр — сестrá, мítéл — мítлá, кориéм — кориáм, гл. 34); 3. в однім разí шелестíвка, що в йных вíдмінках мýсїла вýпасти, перед встáвленим o появляється ся: дощók = дошók — дóшка.

131.

ІІ-а вíдміна (мягка).

	Однина	Множина
1.	царýця	царýцї
2.	царýцї	царýць
3.	царýцї	царýцям
4.	царýцю	царýцї
5.	царýце	царýцї
6.	царýцею	царýцями
7.	царýцї	царýцях

Замітки до поодиноких відмінків.

132. Відм. 1-ий одн. кінчýть ся на -я, -ча, -жса, -ша, -ща, лиш побіч пáня уживáється ся тákже в 1-ім і 5-ім відм. фóрма пáнї.

Відм. 2-ий, 3-ий і 7-ий одн., а так сáмо 1-ий, 4-ий і 5-ий ми. своéю фóрмою завсíди собí рíвні.¹⁾

¹⁾ В 3-ім і 7-ім відм. одн. приняло ся в письменній мóві закíнчене твердобí відміннї -ї (-i). Фóрми на землý, с жéмéни і т. п. розвинулися впраvдí із давніх форм (гл. пóтку до 111, пор. 27) збвсíм прáвильно, áле в письменній мóві загáльно не приняло ся.

Відм. 5-ий одн. кінчить ся у деяких здрібних іменників на -ю: *дóню, бабýню, Кáсю, бáбýю, пани́чию* . . .

В 2-ім відм. мн. мало в сїй відміні бувас такіх змін, які ми бачили в твердій відміні: 1. яблінь — яблоня, зір — зоря; 2. кухóнь — кухня, сукóнь — сукня, брехóнь — брехня; чапéль — чапля, картобéль — картобля, конопéль — конопля, капéль — капля, вишéнь — вишня, черешéнь — черешня, пісéнь — пісня, шабéль — шабля, овéць — вівця, земéль — земля: за те далéко частіше уживáється тут форма на -ів: лóшійв — лóшня, мýшійв — мýшля, стáйів — стáйня, касарéйв — касárня, лістарéйв — лістáрия.

Іменник *свиня* має в 2-ім відм. мн. *свиній*, а в 6-ім відм. *свиньми*.

III-а відміна (шелестівкова).

133.

	Однина	Множина
1.	часть	части
2.	часті	частий
3.	часті	частям
4.	часть	часті
5.	часте	часті
6.	частію, частю	частями
7.	часті	частях

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одн. кінчить ся на м'якку шелестівку -ти, -ти, 134. -сь, -сь, -ль, -ль, на ширічі -ч, -ж, -ш, -ш, одніє слово на -р (*твар*), а два на -в (*кров, любов* = *любá*). Осібняком стоїть слово *мати*.¹⁾

В 1-ім відм. одн. бачимо перéзвук ікане: *кість* — *кóстни*, *лóсль* — *лóсльни*, *сáм* — *сáмни*, *нóчи* — *нóчни*, *пíвніч* — *пíвнічни*, *пóмочи* — *пóмочни*, *злóстя* — *злóстни*, *мудрóсті* — *мудрóстни*, *пáкість* — *пáкістни*, *пáлмість* — *пáлмістни*, *стáрість* — *стáрістни*, *щáрість* — *щáрістни* . . . ; *кутіль* — *кутіли*, *осéнь* — *осéнни*, *пóстийль* — *пóстийли*, *студéй* — *студéйни*, *бáжі* — *бáжни*, *пíс* — *пíсни*. Перéзвук ікане появляється таїже в 6-ім відм..

¹⁾ В сїй відміні бачимо дієві жéнські виї на -к, що їх рідніна досить часто зберегла ся, лише в 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. мн. перенесла відміність жéнських виїв на -а. Слово *лóбж* позначало колись до виї на -а, а *мати* ще й досі зберегав почасти свою дієву шелестівкову відміну.

коли́ хто уживає коротшого закінчення **-ю**: сілую, сілю, нічю, віртістю ... / ~~хобю, хобю ді~~, /

Відм. 5-ий, як се само собою ясно, дуже рідко в цій відмінії уживається ся, от хиба *Русе, смірте.*¹⁾ ~~Суди,~~

В 6-ім відм. одн. слова *кров і любов* звучать крою, люблю, або ~~также крою, люблю~~.

В відм. 2-ім, 3-ім, 7-ім одн. і в 1-ім, 4-ім, 5-ім мн. уживають, особливо по шипачих шелестівках, закінчення **-и**: *річі, нічі, пічі, підорожі, міші, пріори*.

В 6-ім відм. мн. слово *трудь*, яке зрештою уживається більше в множині, має форму *трудьми*. ~~а Кістки?~~

Тріхи інакше відмінюють ся слово *мати*: *мати, матери, матері, матір, мати, матерю, матері*; в множині се слово дуже рідко коли уживається ся ~~матері~~ або матері, ~~матері~~ матерів.

3. Рід середній.

135. Відм. 4-ий і 5-ий у ~~всіх~~ числах рівні 1-ому.

136. У іменників середніх маємо 3 відміні.

До I-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчаться на **-о**. Ся відміна називається ся коротко відміна тверда.

До II-ої відміни належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчаться на **-е, -є**: відміна мягка.

До III-ої відміни належать іменники середні, закінчені в 1-ім відм. одн. на такé **-я (-а)**, що повстало із *ен* або *ент* (гл. 30 і 39). В інших відмінках появляється повна форма *иия* із шелестівковим візвуком; з боку на се та відміна називається ся коротко відміна шелестівкова.

Іменники середні з прикметниківим виглядом відмінюють ся як прикметники.

137.

I-а відміна (тверда).

Одніна	Двійня	Множина
1. 4. 5. тіло	тілї	тіла
2. тіла		тіл
3. тілу		тілам
6. тілом		тілами
7. тілї		тілах

¹⁾ Закінчене **-е** поєспується з анальгією до мягких жіночих іменників.

Замітки до поодиноких відмінків.

В 3-ім відм. одн. уживáється вже тákже дéколи закíчене 138. мýжеських іменників ~~-ові~~: лáхови = лáху, фітýткови, містови . . .

В 7-ім відм. одн., в 1-ім ~~і 4-ім відм. двíйнї закíченес~~
~~-ї~~ мягчить попереднú шелестівку; к. ж. переходить на *и*, съ (gl. 23, 24, 25), и. пр. бýї (óко), ѹсї (ухо), яблouї (яблоко), молочuї (молочко), лісї = лісу, але якраз для того, щоби оминути таку зміну пия, принявся у іменників на -ко, -го, особливо з попереднúю шелестівкою, в 7-ім відм. рáдше закíчене ~~3-го~~ відм.: по прíзвиšку, в вíску, на лíжку, в єшку, по яблouку, в містошку, на сердечку, на плачку.

В 2-ім відм. ми. досить рíдко подíбуться ся перéзвук ~~іканс~~: слів — слово, фíбр — фобра, колїс — колесо, гіл, сел — селі; а тákже против прáвила після анальгії фоліт — долото. За те частійше стрічáємо встáвлene o, e: волокон — волоки, вікон — вікно, ясчóк — ясчóк, куряток — курятко, ліжок — ліжко, яблouchok — яблouchko, теляток — телятко, зéрняток — зéрнятко; корóмисло — корóмисло, зéрні — зéрно, крісéл — крісло, стебéл — стебло, весéл — весло, неревесéл — неревесло, ведéр — ведро, ребéр — ребро, шатéр — шатро, єїдéл — єїдо, ремесéл — ремесло, чисéл — число. Зрéштою і ~~сюди~~ втискається вже закíчене мýжеських іменників -ів, а сприяють ~~сюму~~ ті самі обстáвици, що у іменників жéньських, и. пр. блáцтвів, болотів, фíвів, бáнив, гéдів, пáсмів.

В 6-ім відм. ми. подíбуться ся до крíлами побічна фóрма крильмí.

До сéї відмінн належать ще тákже слова чудо, нéбо, óко, єхо¹), а відмінюють ся вонí так:

чудо, чуди . . . ми. { чудо, чудо, чудом . . .

нéбо, нéба . . . ми. { нéба, нéб . . . ,

óко (в голові), óка, -у . . . , ми. очи = очі, очам, очам, очами = очами, очах . . . ;

у́хо (в голові), { ухо, ух, єхам, єхами, єхах,

у́хи, -у . . . ми. { уши, уши, єшам, єшина = єшина, єших .

¹⁾ Ст. слова назéжалі вонí до шелестівкових пий в вітмúком на с. Про се сувідтати ще такі фóрми як нéбес, чудес і т. д. Фóрми ~~іни~~ = бі, єши . . . в дáвна двíйнá, якá допомігла ся фóрмами юти з міжжини: юдї, єши, очам, єшиам, очах, єшиах, а тákже побічнýми фóрмами до очама, єшина = очами, єшиами.

139.

ІІ-а відміна (мягка).

Однина

Множина

1. 4. 5. поле	оповіданє	полі	оповіданя
2. поля	оповіданя	піль	оповідань
3. полю	оповіданю	полім	оповіданям
6. полем	оповіданем	полáми	оповіданями
7. полї, -ю	оповіданю, -ї	полáх	оповіданях

Замітки до поодиноких відмінків.

140. Відм. 1-ий одн. кінчить ся на ~~a~~ ^а ~~и~~ ^и. Іменники закінчені на -е і діякі на -че, -же, -ше утворені або від дієприкметників або від імен (іменники збірні), або від імен в сполучці з приіменником, н. пр. пíсанє, поясненє, житé, знанé, убранé, значінє, панóванє..., волóсє, камінє, зілє, колóсє, лістє, насінє, щáстє, пíрє, збіжє, клóче..., піднебінє, підірє, піddáше, пору́че... У всіх цих іменників подібуємо, особливо на Україні, в 1-ім відм. одн. замість -e (-e) закінчене -я (-a) після анальогії 1-го відм. іменників янá, лошá і т. д. Перед сим -я (-a) здвоюють ся ще тάкже поєднічі шелестівкі *m, d, c, z, l, n, i, ж, и*, н. пр. життя, безвіддя, колóсся, насіння, зілля, клóча, збіжжя, піddáшиа... Се я (-a) за-дéржуеть ся зам. -e (-e) і в закінченню 6-го відм. ям (-am). Від іменників, утворених сим наростком, відріжнáють ся інші іменники, як *поле*, *вóле*, *мóре*, *йóре*, *вічé*, *попу́дne* і іменники на -це і -ище, як *сónце*, *сéрце*, *яйцé*, *місце*, *крильцé*, *деревицé*..., *топорище*, *сокróвище*, *бати́ще*, *бóїще*.¹⁾

В 7-ім відм. одн. приняло ся закінчене твердої відміни -i²⁾, та досить часто заступається 7-ий відм. З-им (-io).

В 2-ім відм. мн. стрічáємо лише в однім слові перезвук іканє (*píль* — *пóле*), правильно встановлене *e* в словах закінчених на -це: *крилéць* — *крильцé*, *яéць* — *яйцé*, *деревéць* — *деревицé*, *веретéнecь* — *веретéнце*..., однак *місце* — *місце*, *серци*, *сердéць* — *сéрце*, а від слова *сónце*, що в множині дуже рідко коли уживáється, можна сказати *сонць* або *сónцїв*. Закінчене -iv (-iv) і тут вже приймається ся, н. пр. *крильцїв*, *мóрів*, *прислівів* (прислівів), *обійтїв* (обійтsté).

Слово *плечé* відмінюється в множині: *плéчи* (*плéчи*), *плечій*, *плечáм*, *плечíма*, *плечáх*.

¹⁾ Наросток -e був пірвіспо -je, тим і пояснюють ся здвоєні шелестівки; закінчене -e походить від -je. Про *ле*, *не*, *ре*, *це* із *лe*, *нe*, *рe*, *чe* гл. 27.

²⁾ Форми *на поли*, *в сéрци* і т. п. розвинулися вправdі після звукових за-кóнів зовсім правильно із давніх форм (Гл. початку до 111, пор. 27), але в письменній мові витискають їх чим раз більше з уживання павéденої вище форми анальготичні.

III-а відміна (шелестівкова).

	Однина	Множина
1.	ягні́	ягні́та
2.	ягні́ти	ягні́т
3.	ягні́ти, -йті	ягні́там
6.	ягні́м	ягні́тами
7.	ягні́ти, -йті	ягні́тах

141.

Замітки до поодиноких відміників.

Відм. 1-ий бди. кінчить ся на такé -я (-а), що повстало із 142. ен або ент (гл. 39), н. пр. юрнá, іусé, фитá, збаниá, поросá, телá, качá... В інших відміниках появляє ся побіна форма пия з шелестівкóвим візвуком.

Відм. 6-ий бди. творить ся ~~вже~~ з 1-ого відм.: -ям (-ам) замість -ятем (-атем), -енем.

Переходять звільна до інших відмін:

імá { імá, імю, імáм, мн. імá, імén, імáм...,
іменi, -ї, -нем, іменi, іменам...,
сíмá, сíмá, сíмю, мн. сíмá, сíмén, сíмам...,
тíмá, тíмá, -ю, -ям, -ю, мн. тíмá, -ю...

4. Іменники без однини.

Відміни іменників без бдини не відріжують ся інчим від 143. наведених відмін звичайних іменників в мибжині:

вáзи (вáзів, -ам...), Брóди, óтруби, пáчоги, схóди, шарабáри, обжáнки, стрáпки, окулárri, штанá, крупá, рíжскý...

родítelí (родítelív, -ам...), щíпíцí... дрíжде, пáпí, рóши, лісоцí, сváтоцí, хýтроцí..., мацíцí, клíпí...

граблí (граблív і граблív), Чертíвцí (Чертовíцí і Чертíвцív).

уродíny (уродíн, -анам...), Бережáни, іменáни, хрестíни, су-хóти...; **хорóми** (хорíм); **пóминки** (пóминок), зáлочки....
вíжкý, телéжкý, біточкí...

нóжицí (нóжицív, -иям...), мяснíцí... спóднí (спóднiv)... вíї (вíї = вíїv, пíям), помíї...

люди (людáи, людáм, людъмí, людък).

гúси (гусíй, гусéм, гусьмí, гусéк), дíти, курти (курмí), сáни, сíни.

двéрі = дверí (фверíа, фвérям, фвermí = фвérтма, фвérях = фвérх);

крíжкí (крíжéв = крíжкí, крíжам, -ами, -ак);

віла (вил, вілам), ноженята, оченята, рученята, санчата . . ., дровá (дров, дровá.и), устá, воротá (воріт, воротам = -ям, воротами = ворітьмі), жорна (жорен = жорнів), ясла, ясна . . ., щудла (щудлів).

5. Іменники невідмінні.

144. Не відмінюють ся: али́уя, амінь, любі́мене, незабудь, не-
знаті́шо, пів . . ., на́зви букв і деякі чужі імена власні (гл. 147).

145. Лиші в одній формі відмінковій уживають ся: часóк (на часóк), ілюбінь, драла (дати драла), рóбои (таким рóбом), відома (без мого відома), впíну (без впíну), горнéць (відм. 1-ий і 4-ий), обиняків (без обиняків), перекір (на перекір) . . .

Гл. такоже 65: сон, живцéм, зíзом, мóвчи, піши . . .

6. Чужі імена власні.

146. Чужі (не слов'янські) імена власні, котріх закінчене має руський вид або є зрущене, відмінюємо на руський лад, и. пр.:

Цéзар, Цéзара, -ови . . ., Байрон, Брікнер, Бурбон, Вольтер, Гомéр, Дон-Кішо́т, Зевс, Опіш, Расін, Свіфт, Сократ, Щеперон, Шекспір, Шіллер, Шту́арт . . .

Пешт, з Пéшту, в Пéшті . . .

Лéсінг, Лéсінга, -ови, -а, -у . . .

Грац, з Гráцу, в Гráцу . . .

Корнéль, Корнéля, -еви . . ., Версíль, Гéзель (Гéзля), Лéвій (Лéвія, -еви), Версíлій, Овідій . . .

Петрárка, Петrárki, -ци . . .

Дімá, Дімá, Дімí . . .

Тоскáна, Тоскани, -ї . . ., Теміда . . .

Троя, Трої . . .

Бретáнь, Бретáни . . .

Марóкко, Марóкка, -у . . .

Атéни, з Атéн . . .

147. Імена власні, котрі задля своєго віду не надають ся до жадної відміни відповідної для їх роду, або відмінюємо після такої відміни, до якої можна найлішше їх пристосувати, и. пр.:

Христóс, Христá, -ови . . .

Додé, Додéма, -ови . . ., Беранжé, Беранжéра, -ови . . .

нужна при замін

Манцоні, Манцонія, -еви . . . Бокачіо, Бокачія, -еви . . . Г'єте, Г'єтою, -ому . . . Данте, Дантога або Данта . . . або зовсім не відмінююмо, н. пр.:

Анжу, Сарду . . .

II. ПРИКМЕТНИКИ.

Прикметники мають в однині три роди; в множині не 148. відріжнаємо родів.

Відм. 4-ий бди. і мн. рівнає ся в м'ужеськім роді 149. коли також і в жіночськім, гл. 127) 2-ому або 1-ому після тих самих правил, що подані для іменників (гл. 113).

Відм. 5-ий рівнає ся 1-ому. 150.

Замість 7-ого відм. в однині м'ужеського і середнього роду 151. може стояти також 3-ий.

У прикметників відріжнаємо 2 відміні: 152.

До I-ої відміни належать ті прикметники, що в 1-ім відм. одн. кінчаться на *-ий*, *-а*, *-е*, *-и*, *-ина*, *-ине*, *-ів*, *-ова*, *-ове*, *-ів*, *-ова*, *-ове*. Ся відміна називається коротко відміна тверда.

До II-ої відміни належать ті прикметники, що в 1-ім відм. одн. кінчаться на *-ий*, *-я*, *-е*: відміна мягка.

Сюді належать також іменники всіх трох родів з прикметниківим виглядом.

I-а відміна (тверда).

	Муж.	Жен.	Серед.	Множ.	153.
1.	добрій	добра	добрє	добрі	
2.	доброго	доброї	доброго	добріх	
3.	доброму	добрій	доброму	добрим	
4.	добрій, -ого	добру	добрє	добрі, -их	
6.	добрим	добрю	добрим	добрими	
7.	добрім	добрій	добрім	добріх	

Замітки.

Побіч *добра*, *добру*, *добрє*, *добрі* є також новіші форми 154. *добрал*, *добрало*, *добрале*, *добралі*.¹⁾

¹⁾ Теперішня прикметникова відміна із давніої зараженої відміни прикметників, де до іменників форм прикметника прилучувалися форми займенника *и*, *и*, *и*, що в тій тісній сподії мав значення родівника, н. пр. *добрало*, *добралому* . . . Відно його ще ширше в новіших формах *добрал*, *добрало*. Згодом із заражених форм постали одностаний архи таким способом, що із форм займенників зробилися закінчення, які, як все йшові закінчення, додаються вже не до відмінкової форми прикметника, а до нього.

В поéзії прикмéтники, навéдені 157, 1. 2. мóжуть уживáти ся невíдмíнно, н. пр. *сив* дубróва, *мóлод* головóчку, в зéисн мурáвонцї, *сив* соколáта.

ІІ-а відміна (мягка).

	Муж.	Жен.	Серед.	Множ.
155.	1. 5. барáній	барáня	барáнє	барáнї
	2. барáнього	барáньої	барáнього	барáнїх
	3. барáньому	барáній	барáньому	барáнїм
	4. барáній, -нього	барáнию	барáнє	барáнї, -їх
	6. барáнїм	барáньою	барáнїм	барáнїми
	7. барáнїм	барáній	барáнїм	барáнїх

Замітки.

156. Побіч *барáня*, *барáню*, *барáнє*, *барáнї* є тákже новнійші фóрми *барáняя*, *барáнюю*, *барáнєс*, *барáнїї*.¹⁾

Сюdí належать такі прикмéтники, як *гусíй*, *песíй*, *сánій*, *господній*, *їхній*, а тákже прикмéтники на *-ній*, *-шній*, утворені від такіх імéн і частиць, що означають місце або час, н. пр. *вérхній*, *спіdníй*, *вечíрній* . . ., *горíшній*, *долíшній*, *теперíшній* . . ., одnáк сї посліднї прикмéтники на *-ній*, *-шній* чáсто мають фóрми після твердої відмíни: *-ний*, *-шний*.

Останки іменникової відміни.

157. Крім властíвої прикметникової відмíни маємо ще останки іменникової відмíни прикмéтників:

1. відм. 1-ий óдн. мýж. рóду дéкотрих прикмéтників як *бáбин*, *брáтів*, *жáден* . . .;

2. той самíй відмінок дéкотрих інъих прикмéтників, що мають попри тім тákже прикметниковоу фóрму, як: *боáт*, *богáтий*; *велíк*, *-кий*; *вýнен*, *вýнній*; *виновáт*, *-тий*; *вóрон*, *ворóний*; *всяк*, *-кий*; *толóден*, *толóдний*; *господень*, *господній*; *ютóв*, *-вий*; *дíвен*, *дýвний*; *дрíбен*, *дрíбній*; *жив*, *живий*; *здорóв*, *-вий*; *зéлен*, *зелéний*; *лáскав*, *-áвий*; *мóлод*, *молодýй*; *нéмощен*, *нémічний*; *пóвен*, *пóвний*; *сывíдім*, *сывíдомий*; *сив*, *сýвий*; *стар*, *старýй*; *щаслив*, *-вий*; *йáсен*, *йáсний* . . .;

1) Тéперíшнї фóрми *-нього*, *-ньому*, *-ньої*, *-нього* звучáли колíсь *-него*, *-нему*, *-ней*, *-нем*. Аналýзія твердіх прикмéтників перемогла: як *дóбрый*, *-рого*, так *сýній*, *сýного*.

3. уживається лише в 1-ім відм. і лише присудково (в значенню часу минувшого) дісприкметник на *-в*, *-ла*, *-ло*, мн. *-ли*, як *чита́в*, *чита́ла*, *чита́ло*, *чита́ли*, *пішо́в*, *пішо́ли* (гл. 30, 7) . . . порів. зре́штою *умерлий*, *умерлий* . . ., що перейшли вже зовсім до прикметників:

4. прикметники присудкові (уживаються лише в 1-ім відм.): *варт*, *вірта*, *-о*, *-і*, *і́ден*, *і́дна*, *-о*, *-і*, *позінен*, *позінна*, *-о*, *-і*, *рад*, *рада*, *-о*, *-і*, *спасéн*, *щертéн*;

5. прикметники середнього роду на *-о*, що уживаються як прислівники і невідмінні присудки, побіч котрих почасти є а почасти нема́ правильних прикметникових форм, и. пр. *боніто* (миого), богатий (не бідний); *відно*, відний; *вільно*, -ний; *вілько*, вохкий; *шарно*, -ний; *далко*, -кий; *міло* (не миого), малій (не великий); *мяко*, мягкий; *мокро*, -ний; *нескáзано*, -ний; *позволено*, -ний; *рідко*, рідкий; *скáзано* (-ний); *студено*, -ний; *тімно*, -ний; *тіньло*, -ний; *тіжко*, тяжкий; *холодно*, холідний; *чорно*, -ний; *ясно*, -ний . . .; *відко*, фіно, мію, повінно, чисто, чутно . . .;

6. поодинокі форми, як: *з чиста*, *з пільна*, *з шільда*, *з осібни*, *за мілоду* (*з мілоду*), *помáду*, *по руськи*, *по німецьки*, *по майстéрськи* . . . Сюді належить такоже форма *велінї-* в *по велінї*. В поезії подібуються ще такоже інші такі форми, и. пр. *вдо-віні сіна*, *пшенична ліба*.

I у іменників з прикметниковим виглядом є форми іменників. 158. Так м'ужеські імена власні на *-ов*, *-ів*, *-їв* відмінюються и. пр. :

Глібов. *Глібова*, *-у*, *-им*, *-і*; *-и*, *-ах* . . .

Костомáрів. *Костомáрови*, *-у*, *-им*, *-і*; *-и*, *-ах* . . .

Женські іменники особові на *-іна*, *-їна* мають побіч звичайних прикметникових форм такоже і форми іменників: *шаріна*, *шаріни*, *шарінї*, *шаріну*, *шаріно* . . ., а в мн. *шаріни*, *-ин* (*-ині*), *-им* . . .

У середніх іменників з прикметниковим виглядом подібуються ще такоже такі іменників форми, як *з Іако* (*Іако*), *з Кінка* (*Кінке*).

III. ЗАІМЕННИКИ.

Займенники уживаються ще почасти іменниково, и. пр. я, 159. *тіло*, почасти прикметниково, и. пр. *той*, *ти*, *те*, *такий*, *така*, *такé*; і багато частинець павізує їх своїм значенням до займенників, и. пр. *де*, *коли*, *там*, *тут*, *так*.

160. Заіменник особовий вказує або на особу, котра говорить (пέрша особа: я), або на особу, до котрої говорить ся (друга особа: ти); і заіменник він можна уважати за заіменник особовий, оскілько він служить до означення тобі особи, про котру говорить ся (третя особа). *Ми* означає: я і ти, я і ви, або: я і він, я і вона, я і воні; ви означає: ти і ти, ти і ви, ти і він, ти і вона, ти і воні.
161. Заіменник зворотний (*себé, ся*) не розріжняє родів, так само як і заіменник особовий для 1-ої і 2-ої особи. Сей заіменник служить також для означення взаїмності (т. зн. виражає: один одного, один другого, один однú, один одному і т. д.), н. пр.: *Обидва політикують ся, подарунками обслідають ся, а нішком один на одного чіпають.*
162. Заіменник присвóйний для 3-ої особи (*свій*) не належить до заіменника він, але до заіменника зворотного (*себé*), і проте не можна вýразити рóду посідáтеля. *Брат забув свою книжку, так само: Сестра забула свою книжку.* (В німéцькій мові виражає ся рід посідáтеля: sein Buch, ihr Buch). До мнóжини вонí, їх утворíлося ся іхнíй.
163. Заіменники зворотний і присвóйний в 3-ій особі уживáють ся для всіх трох осíб; вонí вказують на пíдмет. Н. пр.: борónю ся, борónши ся, купíть собі книжку, маємо ножі з собóю, дивí ся в свою книжку, дивіться ся в свої книжки.
164. Заіменники укаzóві, питáйні, відносні і неозначені є неособові. У заіменника *хто* немá рóду жéнського, нї мнóжини.
165. Вíдм. 4-ий óдн. і ми. прикметникóвих заіменників рівнає ся в мýжескім рóді (дéколи такоже в жéнськім, гл. 127) 2-ому або 1-ому після тих самíх прáвил, що пóдані для іменників (гл. 113).
166. Замість 7-ого вíдм. óдн. мýж. і серéд. рóду заіменників прикметникóвих може стояти такоже 3-ий (гл. 151).

I. Заіменники особові.

167.	я	ти	він	вона (она)	вонó (оно)
	менé	тебé	єго, його	еї (її)	єго, його
	менí	тобí	ємý, йомý	її, еї (її)	ємý, йомý
	менé	тебé	єго, його	еї (її)	єго, його
	я	ти	—	—	—
	миóю	тобóю	ним	нéю	ним

мені	тобі	нім	ній	нім
ми	ви		воній	
нас	вас		їх	
пам	вам		їм	
нас	вас		їх	
ми	ви		—	
нами	вами		німи	
нас	vas		них	

На Україні уживані та́кже замість *ним*, *німи*, *них* форм *їм*, *їми*, *їх*¹.

По приєменниках кáжемо звичайно:
ніто (*нібó*), *німу* (*нібóму*), *нії*, *ній* = *нї*, *нїї* (*но*), *ніг*, *ним*, *них* замість:

єй, *єму*, *єї*, *єї* (*її*), *єї*, *їх*, *їм*, *їх*;

але очевидно лише і. пр.: *до єй бáтька* (до бáтька єго), *не по їх* (по гáдцї нéї) *булá ся пáра*.

2. Займенник зворотний.

Відм. 1-ого немá.
себé, *собí*, *себé*, *собíю*, *собí*.

168.

Коли 4-ий відм. *себí* опирається на попереднє слово, кáжемо замість нéго *ся*. До дієслова можна замість *ся* долучити лише *сь*: *Як ся мáєш?* *Добре лáюсь*.

3. Займенники присвойні.

мíй	моí	моí	моí
мóго (мóєго, мойóго)	моí, моíї	мóго (мóєго, мойóго)	моíх
мóму (мóєму, мойóму)	моíй	мóму (мóєму, мойóму)	моíм
мíй, мóго	моíо	моí	моí, моíх
мíй	моí	моí	моí
моíм	моíю	моíм	моíми
моíм	моíй	моíм	моíх

169.

наш	наша	наше	наші
нашого	нашої	нашого	наших
нашому	нашій	нашому	нашим
наш, нашого	нашу	наше	наші, наших

¹) Форми *їбо*, *їбó* пішли після аналóгії *тво*, *твоу*.

²) Уживані деокуди форми *мойо*, *мойому*, *мойоу*... вояснюють ся в аналóгії до відмінні прикметників.

наш	наша	наше	наші
нашим	нашою	нашим	нашими
нашім	нашій	нашім	наших

Так сáмо відмíнює ся *ваш*¹⁾; інший відмíнюється як прикмéтники.

4. Займенники указові.

170. Про займенник указовий *він*, що уживáє ся лише іменниково, гл. 167:

той	та	то, те	ті
того	того	того	тих
тому	тому	тому	тим
той, того	ту	то, те	ті, тих
—	—	—	—
тим	того	тим	тими
тім	тому	тім	тих

Побіч *та*, *ту*, *то*, *ті* є такоже новіші (анальгічні до прикмéтників) фóрми *тая*, *тую*, *тёа*, *тїи*.

На Україні уживáють замість *тобї*, *тому* форм *тібї*, *тію*.

Так сáмо творять *тамтобї*, *тамтую*, *тамтому*, *оттобї*, *-а*, *-б*, *том*, *тома*, *томо* і *тамтому*, *тамтотую*, *тамтотому* дрýгі відмíнки: *тамтобїо*, *тамтобїї*, *тамтобїому*...; зрештою оба займенники *том* і *тамтому* уживáють ся майже лише в 1-ім. відм. і в мнóжинї.

сей	ся	се	сї
сéгó	сéї	сéгó	сих
сéму	сíї	сéму	сим
сей, сéгó	сю	се	сї, сих
—	—	—	—
сим	сéю	сим	сýми
сїм	сíї	сїм	сих

Фóрми *субо*, *субу*, *цибо* і т. д. замість *сéо*, *сéму* є анальгічні до *тобї*, *тому*; замість *сéї*, *сéю* пíшуть на Україні *цібї*, *цію*.

Так сáмо відмíнює ся займенник *отсéй*, *отся*, *отсé* (*цей*, *я*, *це*); займенник *ссес*, *ссеся*, *ссесé*, мн. *ссесї*, уживáє ся майже тілько в 1-ім відм. і в мнóжинї.

171. Такий, оттакий, сякий відмíнюють ся так як прикмéтники; так сáмо і *самий*, інó що в 1-ім відм. бdn. мýж. і серéд. рóду частійше кáжемо *сам*, *само* а в мнóжинї побіч *самі* тáкже *сами*.

Тілько, *стíлько* не відмíнює ся і уживáє ся тáкже як прислівник; лише в 6-ім відм. кáже ся тáкже *тількомá*.

¹⁾ Фóрми *нашого*, *нашому*, *нашої*, *сашого*, *сашому*... вже з давна пíд впливом анальгічного (дóброго) вýтиснули старші фóрми *нашего*, *нашему*...

З займенниками узбвими віжуть ся певідмінні частиниї 172. (прислівники): *от* (н. ір. *от* відіши, хлібець *от*, лавка *от*), *чтъ*, *то* (для того *то* чоловіка, не так *то* хутко діло робить ся), *съ*, *отсé* (пбідо ти *отсé* прийшо?"), *тут*, *там*, *онтам*, *сюдá*, *сюдá*, *відсі*, *відти*, *відтам*, *тодá*, *тодí*, *тепér*, *потім*, *тим*, *тілько*, *аки*, *так*, *сяк*, *оттак*, *само*, *саме*, *самнігам*, *то(у)да*, *-ди* . . .

5. Займенники питайні.

173.

ХТО	кого	кому́	кого	—	ким	кім
ЩО	чого	чому́	що (чого)	—	чим	чім

Котрый (*котрой*), який відмінюють ся так як прислівники. а *чи* оттак:

ЧИЙ, *чий*, *чиб*, *чибо*, *чибї*, *чибо*, *чибо*, *чиїа* . . . , *ми*. *чи*, *чих* . . .

Цзо за, *кілько*, *скілько* не відмінюють ся; але каже ся таже: *кількома*, *скількома*.

З займенниками питайними віжуть ся невідмінні частиниї 174. (прислівники): *де*, *кудá*, *-ди*, *відки*, *колá*, *фóки*, *чому*, *чом*, *чи*, *як*.

6. Займенники відносні.

Займенники відносні *хто*, *що*, *котрый* (*котрой*), *який*, *чи* 175. відмінюють ся так само як рівнозвучні питайні. Замість *котрый* уживася рідше *то* невідмінно для всіх робів, чисел і відмінків. і то для 1-ого відм. *то* самб, а для дрігих відмінків, коли сбго вимагає виразність, з додатком до *то* відповідної форми займенника *він*:

<i>то</i> = <i>котрый</i> , <i>-й</i> , <i>-ї</i> , <i>-і</i> ,	<i>то</i> або <i>то</i> <i>нáми</i> = <i>котрими</i> ,
<i>то</i> або <i>то</i> <i>він</i> = <i>котріо</i> ,	<i>то</i> або <i>то</i> <i>в них</i> (або <i>де</i>)
<i>то</i> або <i>то</i> <i>він</i> = <i>котрїй</i> ,	= <i>в котріх</i> . . .

З займенниками відносними віжуть ся невідмінні частиниї 176. (прислівники): *де*, *кудá*, *-ди*, *відки*, *колá*, *фóки*, *чому*, *чим*, *як*, *кілько*, *пóша*.

7. Займенники неозначені.

177.

весь	вся	все	всі
всéго	всéї	всéго	всїх
всéму	всїй	всéму	всїм
весь, всéго	всю	все	всї, всїх
—	—	—	—
пóя	пóєю	пóм	пóми, пóмá
всїм	всїй	всїм	всїх

Форми *всю́ті*, *всю́мі* і т. д. замість *всє́*, *всéмі* є анальгічні: замість *всї*, *всéю* пішуть на Україні *усіє́*, *усіє́ю*.

• 178. Другі займенники відмінюють ся після взірців ужé дейнде піданих,

як *дóбрíй*: *всілякíй*, *всýкíй* (всяк гл. 157, 2), *дру́гíй*, *инáкíй*, *нýши́й*, *кóждíй*, *кóжníй*, *нýкíй*, *котрíй* — *котрíй*, *якíй* — *якíй*, *котрíйсь*, *якíйсь* (котрóюсь, якóюсь, котрómусь, якóмусь..., замість *якíхсь* кáже ся тáжє *якíхось*),

як *бáбíн*: *жáден*, *жáдна*, *жáдne*.

як займенники *той*, *хто*, *чий*: *той* — *той*, *хто* — *хто*, *хтось*, *щось*, *чийсь*; одíн (*якíйсь*), гл. 182.

179. Хтобúдь, хтонéбúдь, котрійбúдь, -нéбúдь, якійбúдь, -нéбúдь, дéхто, дéщо, дéкотрій, дéякíй, нїхтó, нїшó (нїчó,нич), нїкíй, нїчíй відмінюють ся тáжє так сáмо, як поєдýнчі словá *хто*, *що*, *котрíй* і т. д.: *коюбúдь*, *коюнéбúдь*, *котрабúдь*, *якінéбúдь*, *дéкім*, *нїкóю*, *нїчóму*, *нїчíя*...

180. З займенниками неознáченими вáжутъ ся невідмінні чáстицí (прислівники): *де* — *де*, *десь*, *кудíсь*, *колíсь*, *якóсь*, *відкісъ*, *дебúдь*, *денéбúдь*, *якбúдь*, *якнéбúдь*, *денéде*, *десынéдесъ*, *дéкуда*, *-ди*, *дéколи*, *нїдé*, *нїкóли*, *нїяк*, *все*, *зáвсíди*, *зáвжди*, *всю́да*, *-ди*, *тíподí*.

Займенники і прислівники неознáчені, утворені через дóдане на кінцí *-сь*, мóжуть дéколи без тóго *-сь* обійтí ся, н. пр.: як *хто* прийде, мóжє *хто* прийде, рíдко колí.

181. Кíлька має в дру́гих відмінках: *кількóх*, *-óм*, *кілька*, *кількомá*, *кількóх*; так сáмо: *дéкілька*.

Богáто, *дóсítъ*, *кількóро*, *мáло*, *мно́го* є прислівники і невідмінні іменá; але тáжє уживáють ся форми *богатýх*, *-ýм*, *-ýмá*.

Однí і неодíн відмінюють ся так як головнýй числівник одíн (гл. 182).

IV. ЧИСЛІВНИКИ.

I. ЧИСЛІВНИКИ ГОЛОВНІ.

182. **одíн** = *одéн*, *однá*, *-ó*, *-óю*, *-óї...*, мн. *однí*, *-úх...*

Так сáмо: *двáйця́ть* *одíн*, *трíйця́ть* *одíн*, *сто* *одíн...*

два	двí	дві, два	три	чети́ри
двох	двох	двох	трох	четирóх
двом	двом	двом	тром	четирóм
два, двох	дві	дві, два	три, трох	чети́ри, четирóх
—	—	—	—	—
двомá	двомá	двомá	тромá	четир(о)má
двох	двох	двох	трох	четирóх

Побіч форм *трох*, *тром*, подíбують ся тáжє форми *трюх*, *трюм*.

Так само: *двайцять два*, *двайцять три*, *сто чотири* . . .

Нять, *шість*, *сім*, *вісім*, *дев'ять*, *десять*, *одинадцять*, *дванадцять*, *тринадцять*, *чотирнадцять*, *пятнадцять*, *шістнадцять*, *сімнадцять*, *вісімнадцять*, *дев'ятнадцять*, *(кільканадцять)*, *двадцять*: *двадцять пять* . . ., *трідцять*, *дев'ятнадцять*, *сімнадцять*, *шістнадцять*, *пятнадцять*, *четирнадцять*, *тридцять пять* . . ., *пятнадцять*, *шістнадцять*, *сімнадцять*, *вісімнадцять*, *дев'ятнадцять*, *(кілька-десять)*, *сто пять* . . ., *двісті пять* . . . є по-найбільше невідмінні, а наїдо по займенниках і приіменниках, бо ті ужé достаточно вказують відмінок. Але тákже і відмінюють ся (особливо коли стоять самі, без іменника) так:

пять	шість	сім	вісім
п'яті, -ьох	шесті, шістьох	семі, сімох	осімні, -ьох
п'яті, -ьом	шесті, шістьом	семі, сімом	осімні, -ьом
пять	шість	сім	вісім
—	—	—	—
п'ятнá	шістнá	сімнá, семомá	вісімнá, осімномá
п'яті, -ьох	шесті, шістьох	семі, сімох	осімні, -ьох
	сімнайцять		
	сімнайцяті, -ьох		
	сімнайцяті, -ьом		
	сімнайцять		
	—		
	сімнайцятьнá		
	сімнайцяті, -ьох		

Числові вирази *двайцять без двох* (замість *вісімнадцять*), *двайцять без однією*, *трідцять без двох* і т. д. уживáються лише в 1-ім і 4-ім відм., и. пр.: *Одін за вісімнадцять*, *другий без двох* за *двайцять*.

Сорок, *дев'ятнадцять* (= дев'ятьдесяте) мають 2-ий відм. *сороць*, *дев'ятнадцять*, хоть по бóльшій часті не відмінюються.

Так само *ста*, *двісті*, *трісті*, *чотиристі*, *п'ятисот*, *шістисот*, *сімсот*, *вісімсот*, *дев'ятисот*, *одинадцятисот* мають 2-ий відм. *ста*, *два сот*, *трієдцять сот*, *чотиридцять сот*, *п'яті сот* . . ., хоть по бóльшій часті остануть невідмінні. (Бувають форми *стом* і *стами*.)

Тісяц відмінює ся так як іменники:

<i>тисяч</i> , <i>тисячи</i> , <i>-и</i> , <i>-и</i> . . ., <i>ми</i> , <i>тисячі</i> , <i>-иа</i> . . ., або	<i>тисяча</i> , <i>тисячі</i> , <i>-и</i> , <i>-иу</i> . . ., <i>тисячи</i> , <i>-иа</i> . . .,

хоть може тákже не відмінювати ся: *міліон* так само або відмінює ся як іменник, або оставає невідмінне.

Обі, *-і*, *обидві*, *-і* відмінює ся так як *два*.

2. Числівники збірні.

183. Двóє, трóє і обóє звичайно не відмінюють ся; в 2-ім, 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. заступаємо їх відповідними відмінками від *два*, *три* і *оба*: але подібують ся також *двóїх*, *двóїм*, *трóїх*...

Чéтверо, пáтеро, шéстero, сéмеро, óсmero, дéвятеро, дéсятеро, однáцятеро..., двáцятеро, двáцятъ однó (двáцятеро однó), двáцять двóє (двáцятеро двóє)..., трýцятеро..., сéрок, сóрок однó, сéрок двóє..., пáтьдесáтеро..., сто, сто однó, сто двóє звичайно не відмінюють ся; кáжемо н. пр.: *Квóка мáла дванáцятеро курчáт*. Вонá пíшиá із всéмá дванáцятеро в огорóд. З дванáцятеро курчáт пропáло десь двóє. Газdíня шукáла їх із всéмá чéтверо дít'ymí i найшíя їх в стодólli. Лише rídkо колý, де сí чисlівники на -ero не прикладають ся до якогось слова, котré дáлоб розпíзнáти відмíнок, уживáють ся вонí в фóрмах на -eróх, еróм, -eromá.

184. До цих числівників прилúчують ся ще отсí словá для оznáчених чисел: *нáра*, *пáтка*, *шíстка*, *десáтка*, *клáня*, *пáтьдесáтка*, *копá*, *сóтка*, *тýсячка*..., котрí є іменники (але також: *парmá волáми*) і відмінюють ся так як іменники; відтак *пíвтора* (р. мýж. і серéд.), *-ри* (р. жéн.), *пíвтретя*, *-тї*, *пíвчетверта*, *-ти*, *пíвпята*, *-ти*..., що зістають ся у всіх відмінках без змíни.

185. Головнí і збíрні числівники стають подílbimi через дóдане приіменника *по*, н. пр.: Я посадíв в пáть рядáх по шíсть дерéв. Сéмеро моéх дít'ymí дíстáне по пárí волív, по однómu конéви, по двáцятеро двóє овéць, по два мóрги пóля, по двíста корón...

186. Сюдí належать числівникóві прислівники: *раз*, *двáкрóть*, *двíчи*, *трýкрóть*, *трýчи*, *стóкрóть*.

3. Числівники порядкові.

187. Пéрший (nérviy), дрúший, трéтий (-tiiy), четвéртий, пáтий, шéстий, сéмий, óсмий, девáтий, десáтый, однáцятый..., двáцятий, двáцять пéрший..., сороковий, сéрок пéрший..., сóтний, сто пéрший..., двосóтний, трисóтний..., тýсячний..., мílionoví... відмінюють ся так як прикметники.

Б. Відмінюване дієслів.

При дієсловах розріжюємо, так само як при займенниках 188. особових і присвійних, три особи:

першу, тую, що говорить, и. пр. *їм, несю, читяю, хвалю*:

другу, тую, до котрої говоримо, и. пр. *їси, несеш, читаєш, хвалиш*;

трету, тую особу (або річ), про котру говоримо, и. пр. *їсть, несе, читає, хвалить, тече*.

Також для бдинин і для міжжини з осібні закінчення: 189. *нішу — пішемо, слухай — слухайте, ходів — ходили*.

Розріжюємо відтак три часій:

190.

1. теперішність, и. пр. *він сідає, мерзне*,

2. будучність, и. пр. *він сяде, буде сідати, змерзне, буде мерзнути, коли він сяде, коли змерзне*,

3. минувність, и. пр. *він сідав, сів, мерз, змерз, як він сів, змерз*.

Форми *сяде, змерзне* і т. п. належать після свого значення до будучності; але коли річ іде про саме лише відмінюване, то зачисляють їх до теперішності, бо воїн так само утворені як теперішність дієслів недоконаних.

Мáсмо три способи вýсказу:

1. прýмий для прýмого вýсказування, и. пр. *він читає, учиться, читається, читаєши, буде читати*,

2. приказóвий для приказування, и. пр. *читай, учімся*.

3. можлýвий, коли говоримо про щось лише можлýвого, лише подуманого, и. пр. *якби ти читав, то навчів би ся, якби ми були читали, то були би навчалися*. Особої форми на те, щоб вýразити спôсіб можлýвий, в українській мові немá; лише помічне слово *би* покáзує присудок як щось недíйсне, а лише подумане (гл. 325).

Відтак можна вýразити не лише те, що хтось сам (як пíд- 191. мет) виконує чинність означеною дієсловом —

стан пíдметний (діяльний), и. пр. *бо тобé, менé пíтали*, але також і те, що якась особа або річ улягає (як прéдмет) такій чинності —

стан предметний (страдальний), и. пр. *будеш бýтиши, я буду пíтаний*.

Для означення особи, числá, часу, спôсобу і стану слúжать 192. форми дієслова; але їх за мало, і протé трéба запомагати ся по- мічними словами (гл. 49), и. пр. *буду, му, би*.

Дéякі фóрми дéеслів є неособові і мають бóльше вдáчу імén або прислівників, так дéспíменник (*читáти*), дéспíкмéтники (*читаний*) і дéспíслівники (*читаючи*, *читавши*).

В українській мóві є отсíх 14 форм дéеслóвних:

1—6.: по три особі в óдині і мнóжині спóсобу прýмого,

7—9.: дру́га особа óдини і 1-а і 2-а мн. спóсобу приказóвого,

10.: дéспíслівник часу теперíшного,

11—12.: дéспíкмéтник присудкóвий і дéспíслівник часу минúвшого,

13.: дéспíкмéтник для стáну предметного,

14.: дéспíменник¹⁾.

193. Сíми фóрмами дéеслóва і їх злóженем з помíчníми словáми (порів. 49, 313, 325) мóжна отсé вýразити:

Дéеслóва недокóнані:

Дéеслóва докóнані:

A. Стан пíдметний.

I. Сп. прýмий.

1-а ос. óди. читáю

1. Теперíшність.

2-а „ „ читáєш

3-а „ „ читáє

1-а ос. мн. читáємо

(Немá)²⁾

2-а „ „ читáєте

3-а „ „ читáють

¹⁾ У дéеслів булó давнійше бóльше фóрми. Так в минúвшині відрíжнáли ся два осíбні часy, aorist і imperfectum. Ще в старорúській мóві уживáли ся сї фóрми аж до 14-го вíку. Н. пр.:

	aorist	imperfectum
одн.	кедохъ	кедкахъ
	кеде	кедкаше
	кеде	кедкаше
дв.	кедоховъкъ	кедкаховъкъ
	кедоста	кедкашета
	кедосте	кедкашете
мн.	вдохомъ	кедкахомъ
	кедосте	кедкашете
	кедоша	кедкахъ

Замість сих фóрм чим раз бóльше стáло уживáти ся дáвне perfectum *велъ* еsmъ, *велъ* еsn..., чим раз бóльше пропускали помíчné дéеслóво еsmъ, еsn..., і так дáвний дéспíкмéтник *велъ* став прóсто фóрмою особовою для озíаченя минúвшості. Затráтили ся тákже згóдом дéспíкмéтники теперíшності ст. предм. і пíдмет. і минúвшості ст. пíдметного. Остáнки сих фóрм жíють у нас хíба лиш як прикмéтники, н. пр. *видýмий*, *свідбмий*, *можучий*, *горячий*, *минúвший*. Однак дéхто ще і тепер уживáє дéспíкмéтників на -чий, -ший, хоті вонí в живíй мóві нарóдній вже завмérли. Затráтилось і supinum *вестъ* і всї фóрми двíйнї.

²⁾ Самó собóю розумíє ся, що дéеслóва докóнані, виражáючи чýнності, подíї або стан так, що вонí дохóдять до якóгось кíнця або скýтку, або павáжують

2. Минувшість.

1. я читáв, -áла	1. я прочитáв, -áла
2. ти читáв, -áла	2. ти прочитáв, -áла
3. читáв, -áла, -áло	3. прочитáв, -áла, -áло
1. ми читáли	1. ми прочитáли
2. ви читáли	2. ви прочитáли
3. читáли	3. прочитáли

Давноминувшість: я був читáв або я читáв був або я читáв було або просто я читáв, -áла, ти читáв і т. д. (гл. 322).

3. Будучність.

1. бýду читáти, ч. му, му ч.	1. прочитаю
2. бýдеш ч., ч. меш, меш ч.	2. прочитásш
3. бýде ч., ч. ме...	3. прочитás
1. бýдем ч., ч. memo...	1. прочитásмо
2. бýдете ч., ч. mete...	2. прочитásте
3. бýдуть ч.. ч. mytъ...	3. прочитáють

II. Спосіб можливий.

1. Теперішність.

1. я би читáв, -áла (я читáв би, -áла би)	1. я би прочитáв, -áла (я прочитáв би, -áла би)
2. ти би ч.	2. ти би пр.
3. читáв, -áла, -áло би	3. прочитáв, -áла, -áло би
1. ми би читáли	1. ми би прочитáли
2. ви би ч.	2. ви би пр.
3. читáли би	3. прочитáли би

2. Минувшість.

1. я би був читáв, бýла читáла (я був би ч.)	1. я би був прочитáв, бýла прочитáла (я був би пр.)
2. ти би б. ч.	2. ти би б. пр.
3. був би читáв, бýла би чи- тáла, бýло би читáло	3. був би прочитáв, бýла би про- читáла, бýло би прочитáло
1. ми бýли би читáли	1. ми бýли би прочитáли
2. ви б. би ч.	2. ви б. би пр.
3. бýли би читáли	3. бýли би прочитáли

ся в будущості до того ділті (га. 49), не можуть мати теперішності, т. є. не єдині виражати чинності, події або стан так, що вони в якості однієї ходів відбуваються або тривають. Се протилежність їх природі. Проте у них засід форми теперішності не виражають теперішності, але будущість.

III. Спосіб приказовий.

2-а ос. єдн. читáй	2. прочитáй
1-а „ мн. читáймо	1. прочитáймо
2-а „ „ читáйте	2. прочитáйте

IV. Дієіменник.

читáти	прочитáти
--------	-----------

V. Дієприкметник.

Минувшість: дієприкметник присудковий.	
читáв, -áла, -áло, -áли	прочитáв, -áла, -áло, -áли

VI. Дієприслівники.**1. Теперішність.**

читáючи	(Немá)
---------	--------

2. Минувшість.

читáвши	прочитáвши
---------	------------

Б. Стан предметний.**Дієприкметник.**

читаний, -на, -не ...	прочитаний, -на, -не ...
-----------------------	--------------------------

Спосіб прямий минувшості і будущості і спосіб можливий можна в стані предметнім в потребі утворити, сполучуючи відповідні форми дієслова бути з тим дієприкметником, н. пр.: *Він ужé не раз був бýтий. Бýдеш бýтий. Ти був би бýтий. Була вона Господом улюблена.* Але не всі дієприкметники, ужиті присудково, можна уважати за вýраз стану предметного. Н. пр.: *Вікно відчинене. Тéтом вéкна звичайно бувáють відчинені. Будь проглята, нещасна людина!* Тут дієприкметники ужиті вже як звичайні прикметники. Звичайніше виражає ся стан предметний через сполучене дієслова із займенником зворотним ся: *Євангеліє читáє ся, читáло ся, читáлоб ся, читáти ме ся.*

194. Закінчує дієіменника -ти, наколи воно без національності, чує ся в поезії в -ть.

195. Форми дієсловні при різних дієсловах творяться ріжно; після цього розріжноюють три відмінні і кілька підвідмін.

Відміни дієслів відріжнені на підставі отсіх закінчень:

	I-а	II-а	III-а
Особа 1-а бди.	-у (-ю)	-ю (-у)	-м
" 3-а "	-е (-e)	-ить (-іть)	-ть
" 3-а мн.	-уть (-ють)	-ять (-атъ)	

До третої, безиаросткової відміни, належать дієслова *дáти, їсти, повісти, бўти* (I-а кляса гл. 63); до другої відміни всіх дієслобів IV-ої кл. і III-ої б); до першої відміни прічі дієслобів всіх інших кляс.

I-а відміна.

Відміна I-а розпадається на 4 підвідміні:

196.

А: Пень дієсменника і теперішності собі рівний і кінчиться голосівкою. Сю підвідміну назовемо **рівно-голосівковою (мягкю)**.

Б: Пень дієсменника і теперішності собі рівний і кінчиться шелестівкою: **підвідміна рівно-шелестівкова (твєрдá)**.

В: Пень дієсменника довший ніж пень теперішності а кінчується в обох формах голосівкою: **підвідміна нерівно-голосівкова (мягкá)**.

Г: Пень дієсменника довший ніж пень теперішності і кінчується в теперішності шелестівкою а в дієсменнику голосівкою: **підвідміна голосівково-шелестівкова**.

Замість *-e* (-e) в 3-ій особі кажемо перед *ся* такоже *-стъ* (-стъ); закінчене *-e* можна опустити, коли перед тим *-e* стоїть *-a*. и. пр. *зат, читъ*. Се важне для цілобітності I-ої відміни.

A. Підвідміна рівно-голосівкова (мягка).

197.

a) питати: питáв, -áла . . .	питáю	—
	питáши	питай
питáвши	питáс	—
	питáсм(о)	питаймо
	питáсте	питайте
питáваний	питáютъ	питаючи

б) **міняти:** міняв, мінялис; міняю, міняй.

198. До сеї підвідміни належать дієслова:

Кл. V. а):	пита́ти	пита́-ю	пита́-є	пита́-ють
	міня́ти	міня́-ю	міня́-є	міня́-ють
„ III. а):	білі́ти	білі́-ю	білі́-є	білі́-ють
	умі́ти	умі́-ю	умі́-є	умі́-ють
„ I. б):	чу́ти	чу́-ю	чу́-є	чу́-ють
	ші́ти	ші́-ю	ші́-є	ші́-ють

Змежи дієслів на *-ати*, *-аю* подібують ся у деяких фóрми теперíшності після підвідміни Г 2, н. пр.: *дýхати* — *дýшу*, *дýше*..., *кráкati* — *кráчу*, *кráче*..., *прáтati* — *прáчу*, *прáче*..., рідко від *двýнати* — *двýжу*, *двýже*...

Волíти має побіч правильних форм теперíшности *волíю*, *волíє*... та́жє фóрми після II-ої відміни *волю*, *волítъ*...

Стáти, *стрíти*, *дїти* мають правильно фóрми теперíшности: *стáну*, *стáне*..., *стрíну*, *стрíне*..., *дїну*, *дїне*... (Г 1). На взíр сих форм теперíшности повстáли та́жє дíєіменники: *стáнути*, *стрíнути*, *дїнути*. *Спochíти*, *спочíв*... доповніє ся в теперíшности фóрмами *спíчнú*, *спíчнé*..., *спíчní*, *-їм*, *їть*.

Дýти побіч анальогíчних форм теперíшности *дýю*, *дýє*... *дуй*... має ще та́жє давні фóрми *дму*, *дле*... *дми*... (гл. 39).

Жýти побіч анальогíчних форм теперíшности *жíю*, *жíє*... *жий*... має ще та́жє давні фóрми *живú*, *живé*... *живý*...

Бýти, *пýти*, *вýти* (вінок), *лýти* мають скорóчені фóрми теперíшности *бу*, *бє*..., *пю*, *пє*..., *вю*, *вє*..., *лю*, *лє*, *лє*... Побіч *лýти* уживáється однак та́жє і *лляти*, *лляв*.

Дíєприкметник ст. предм. кінчíть ся на *-тій* у дієслів I-ої кл., отже *чýтій*, *чýтий*, *дýтій*, *вzýтій*, *кутій*, *жýтій*, *шýтій*, *мýтій*, *рýтій*, *лýтій*, *-жýтій*, *бýтій*, *пýтій*, *вýтій*.

Іті має фóрми з рíжних пнів: *іdý*, *іdé*..., *іdý*, *іdítъ*, *іduчí*, *ішів*, *ішлá*, *пішóвши*, *перéйдений*.

Б. Підвідміна рівно-шелестíкова (твєрда).

199. пастi:	пас, пásла	пасу́
	пásши	пасéш
		пасé
		пасéмо
		пасéте
	пасéний	пасу́ть
		пасучí

До сеї підвідміни належать дієслова:

200.

Кл. I. а) 1.: нéс-ти	нес-у́	нес-é	нес-у́ть
вéз-ти	вез-у́	вез-é	вез-у́ть
дéр-ти	дер-у́, дру	дер-é, дре	дер-у́ть, друтъ
плéс-ти	плет-у́	плет-é	плет-у́ть
клáс-ти	клад-у́	клад-é	клад-у́ть
скúб(с)-ти	ску-бу́	скуб-é	скуб-у́ть
хрои-ти	хрон-у́	хрон-é	хрон-у́ть
рев-ти	рев-у́	рев-é	рев-у́ть
пек-ти, печí	печ-у́	печ-é	печ-у́ть
стриг-ти, стрíчи	стриж-у́	стриж-é	стриж-у́ть
жá-ти	жи-у	жи-е	жи-у́ть
дý-ти	дм-у	дм-е	дм-у́ть
взý-ти	вóзьм-у	вóзьм-е	вóзьм-у́ть

Про звукові правила, після яких 1. з одногого боку маємо *нас*, *скуб*, *стриг* зам. *насл*, *скубл*, *стрил*, а з другого боку *клав*, *плів*, *вів* зам. *кладл*, *плетл*, *ведл* ...; 2. про перезвук ікає в формах як *ніс* — *неслá*, *віз* — *везлá*, *гріб* — *греблá*, *пік* — *пеклá*, *тік* — *теклá*, *міл* — *моллá*, *ріс* — *рослá* ...; 3. про такі явища, як *жáти* — *жну*, *тýти* — *тну*, *пнýти* — *пну*, *дýти* — *дму* ...; 4. про такі як *печí* із *пектí*, *мочí* із *моттí* і про інші дас пояснені наука про звуки.

Силу анальгії бачимо в тім, що 1. *и*, же з інших форм перейшли в такі форми як *печú* — *печу́ть*, *можу* — *можутъ* ...; 2. що *пектí*, *моттí* ... зам. *печí*, *мотчí* ... пристосувалися до таких форм як *пік* — *пеклá*, *міл* — *моллá* ...; 3. що *лячí* — *лялá*, як показує *лї*, має своє від форм теперішності; 4. що з після *наéсти* ... приялося у дієслів *гребетí*, *скубстí*, *плéсти*, *клясти*; 5. *и* в *пнýти* з теперішності *пну*, а так само під впливом теперішності *-ну* в дієсменнику *пнýти*, *мнýти*, *клянýти*; 6. *и* в *нýти* від *внýти* (*з* = *з*, гл. приставку з 67); 7. *о* в *здóйму* від *відóйму*, *підóйму* ...

Сісти, сів, сіла має форми теперішності *сиду*, *сиді*, *сидь* ...

Дієприкметник ст. предм. кінчиться на *-тій* у дієсловах пів на *-р*, *-н*, *-и*, *и*. пр.: *тéртій*, *дéртій*, *жéртій*, *розвинýтій*, *проклáтій*, *ротятій*, *початій*, *взятій*, *занятій*, *футій*.

201.

В. Підвідміна нерівно-голосівкова (мягка).

дарувáти:	дарувáв, -áла	дару́ю
	дарувáвши	дару́еш
		дару́є
		дару́емо
		дару́ете
	дарóваний	дару́ють
		дару́ючи

202. До сéї підвідмíни налéжать дíеслóва:

Кл. VI.:	годувá-ти	году́-ю	году́-е	году́-ють
	напóюва-ти	напóю-ю	напóю-е	напóю-ють
, „ V. б) 3.:	давá-ти	да-ю	да-é	да-ють
	сíя-ти	сí-ю	сí-е	сí-ють

Дíеслóва в нáголосом на пнї (*сíлувати*) мають в дíєприкметнику предм. ненаголóшene *-уваний*: *сíлуваний*; порів. 32.

Від дíеслíв *давáти*, *вигравáти*, *пíзнавáти*, *ставáти* є сп. приказбíй *давáй*, *вигравáй*, *пíзнавáй*, *ставáй*.

203.

Г. Підвідміна голосівково-шелестівкова.

1. тверда.

тиснúти:	тиснúв, -нúла	тýсну	
	тиснúвши	тýснеш	тиснý
		тýсне	
		тýснемо	тиснíм
		тýснете	тиснítъ
	тýснений	тýснуть	тýснучи

204.

До сéї підвідмíни налéжать дíеслóва:

Кл. II.:	горнú-ти	góрн-у	góрн-е	góрн-уть
, „ V. б) 2.:	ждá-ти	жд-у	жд-е	жд-уть
	брá-ти	бер-ý	бер-é	бер-уть
, „ III. б):	ревí-ти	рев-ý	рев-é	рев-уть

У дíеслíв II-ої кл. подíбує ся дéколи минúвшість без нáростка *-ну*, и. пр.: *дви* = *двинúв*, *замóк*, *замклá* = *замкнúв*, *зачéр* = *зачер(n)нúв*, *стис* = *стиснúв*, *тяг* = *тягнúв*, *охолóв* = *охоло-нúв*, *зíб* = *зíпув* і так прáвильно лише *гас*, *забліс*, *привíк*, *зівáв*, *оглúх*, *поїб*, *загруз*, *здох*, *прозáб*, *скис*, *прилип*, *мерз*, *мок*, *змяк*, *пах*, *спух*, *ослíп*, *сох*, *вýстши*, *стерп*, *трíс*, *чез*, *зблíд*, *обрýд*, *охлáв*. Дéколи і сам дíєіменник бувáє без нáростка *-ну*, и. пр.: *досялитí*

= дослінүти, зачéрти = зачер(n)нýти, одягнýти = одягнүти, зустріти = зустрінүти, тягнýти = тягнүти, присягнýти = присягнүти.

В сп. приказовім закінченс -и, коли на нїм не спочиває нáголос, випадає, змягчivши попередну шелестівку. Ся форма 2-ої особи одн. становить відтак пень для інших форм сп. приказового; отже:

гасíй	áле	кинь
гасíм		кíньмо
гасítъ		кíньте

Такий скорочений сп. приказовий мають и. пр. дїеслóва: пíнути, пíянути, пíюнути, стáнути = стáти, сўнути, спо-чí(п)нúти, охлáнути. Однак коли перед неаголошеним закінченсм -и стоїть дві для візвуку непригожі шелестівки, то воно не випадає, длятого и. пр.: крíкни, грымни, глáппи, брызни, пчíхни, свіспи, лéсни, мérзни, мóкни.

Дїсприкмéтник ст. предм. уживáється дéколи у дїеслів II-ої кл. та́кже на -тий, и. пр.: пролікнýтий, звихнýтий, замкнýтий, одягнýтий, кíнутый.

Звáти має фóрми теперíности звú і зовú..., а брати, прáти, на́ти, лише беру, перу, жену.

Дїсíменники робíти, сопíти, храпíти, звúчать та́кже ревти, сопти, храпти (гл. 200).

Два дїеслóва мають фóрми з ріжних пів: іхати, іхав, іхавши, перехвати: іду, іде; ідь; імáти = на́ти, імáв, наймá-ти; найму, наймé: на́ймá.

2. мягка.

205.

писáти:	писáв, -са́ла	пíшу	
	писáвши	пíшеш	пишí
		пíшеш	
		пíшемо	пишíм
		пíшете	пишíть
	пíсаный	пíшуть	пíшучí

До сéї пíдвідмíни належать дїеслóва:

206.

Кл. V. 6) 1.:	чесá-ти	чéш-у	чéш-е	чéш-уть
	різа-ти	ріж-у	ріж-е	ріж-уть
	орá-ти	бр-ю	бр-е	бр-уть
	слá-ти	шл-ю	шл-е	шл-уть
	прáта-ти	прайч-у	прайч-е	прайч-уть
	муркотá-ти	муркóч-у	муркóч-е	муркóч-уть

Кл. V. б) 1.:	глодá-ти	глóдж-у	глóдж-е	глóдж-уть
	сíпа-ти	сíпл-ю	сíпл-е	сíпл-уть
	плáка-ти	плáч-у	плáч-е	плáч-уть
	плескá-ти	плéщ-у	плéщ-е	плéщ-уть
	стругá-ти	стрúж-у	стрúж-е	стрúж-уть
	брехá-ти	брéш-у	брéш-е	брéш-уть
„ I. а) 2.:	колó-ти	кól-ю	кól-е	кól-уть
	порó-ти	пóр-ю	пóр-е	пóр-уть
„ III. г):	муркотí-ти	муркóч-у	муркóч-е	муркóч-уть

Про мáгчене шелестівóк перед мягкýми пéрвісно закінчениями (*-jo, -je*) гл. 24—28.

Дїеслóва *двінati*, *дýхати*, *кráкати* і *клепати* твóрять фóрми теперíшности вже тáкже пíсля пíдвідмíни А.

Скорóчений сп. приказóвий (порів. 204) мають дїеслóва *ríзати* — *рíж*, *cíнати* — *cíп*, *прýтати* — *прайч*, *плáкати* — *плач*, *мázати* — *маж*, *кликати* — *клич*, *кráкати* — *крач*.

Молóти має такí фóрми теперíшности: *мéлю*, *мéле...*, *мелí*, і дїеприкмéтник *мéленiй*.

У дїеслíв I-ої кл. бувають фóрми дїеприкмéтника на *-тий*, н. пр. *коióтий*.

Дїеслóва III-ої кл. мають побíчнí фóрми *хотáть*, *муркотáть* = *хóчутъ*, *муркóчутъ*, і так лиш *хотячíй*. Замість *хóчеши* є ще і старá фóрма *хоч* (*робí*, *що хоч*).

II-а відмíна.

207.	хвалíти	хвалíв, -ýла...	хвалю	
		хвалíвшi	хвалíш	хвали
			хвалíть	
			хвалимó	хвалíм
			хвалитé	хвалíть
		хвалéний	хвалáть	хвалячí

208. До сéї відмíни налéжать дїеслóва:

Кл. IV.:	дíлí-ти	дíл-ю	дíл-ить	дíл-ять
	ганí-ти	ган-ю	ган-ítъ	ган-ять
	острý-ти	остр-ю	остр-ить	остр-ять
	купí-ти	купл-ю	куп-ить	купл-ять
	любí-ти	любл-ю	люб-ить	любл-ять
	ловí-ти	ловл-ю	лов-ить	ловл-ять

Кл. IV.:	ломі́ти	ломл-ю	лом-ить	ломл-ять
	трапи́ти	трапл-ю	трап-ить	трапл-ять
	учи́ти	уч-у́	уч-ить	уч-ать
	служи́ти	служ-у	служ-ить	служ-ать
	суши́ти	суш-у	суш-ить	суш-ать
	нищи́ти	нищ-у	нищ-ить	нищ-ать
	носи́ти	нош-у	нос-ить	нос-ять
	вози́ти	вож-у	воз-ить	воз-ять
	плати́ти	плач-у́	плат-ить	плат-ять
	пости́ти	пощ-у	пост-ить	пост-ять
	ходи́ти	ходж-у	ход-ить	ход-ять
	їзди́ти	їждж-у	їзд-ить	їзд-ять
	дої́ти	дою́	до-ить	до-ять
Кл. III. б):	велі́ти	вел-ю	вел-ить	вел-ять
	гомоні́ти	гомон-ю	гомон-ить	гомон-ять
	горі́ти	гор-ю	гор-ить	гор-ять
	терпі́ти	терпил-ю	терп-ить	терпл-ять
	кричáти	крич-у́	крич-ить	крич-ать
	клячі́ти	кляч-у́	кляч-ить	кляч-ать
	держа́ти	держ-у́	держ-ить	держ-ать
	киші́ти	(киш-у́)	киш-ить	киш-ать
	нищáти	нищ-у́	нищ-ить	нищ-ать
	мусíти	муш-у	мус-ить	мус-ять
	слизíти	слиж-у́	слиз-ить	слиз-ять
	верті́ти	верч-у́	верт-ить	верт-ять
	шелесті́ти	шелещ-у́	шелест-ить	шелест-ять
	відї́ти	відж-у	від-ить	від-ять
	стой́ти	стою́	сто-ить	сто-ять

Про м'ягчене шелестівок в 1-ій особі одн. перед -ю гл. 24—28.

Під впливом анальгії повстали такі форми, як *любліть* (*люблатx*). Аналльгія спричинила та́же: 1. що дέхто з укр. письменників занéхус в 1-ій ос. одн. м'ягчене другого ступеня і піше *носю*, *хóду* і. т. п.; 2. що пенаголóшне закінчене 3-ої ос. одн. -ить у деяких письменників па Україні замінюється закінченем I-ої відміни -e: *рóбе* (читай: *рóби*, гл. 3 і 32), *тобóре*...; 3. що і в 3-ій ос. мн. втискається вже дéколи закінчене I-ої відміни -уть: *вчутъ*, *кричутъ* (зам. *вчать*...).

Дієслово *волїти* відмінюється в теперішності після I А; *волїю* = *волю*.

В сп. приказóвім серед тих саміх обстáвин, що в І Г, обвázує скорочена фóрма, н. пр.: *стріль*, *муч*, *вір*, *мов*, *квасъ*, *ладъ*, *скоч*, *став*, *тjam*, *повісь*, *тратъ*, *шкодъ*, *нищ*, *не юрб ся*, *чистъ*, *дій*, *напій*, *призвичай ся*, *засідъ*, *стій* . . . Однак коли перед ненаголóшеним закінченем и стоить їщ, *ст*, зд, то скорочена фóрма однини не становíть вже більше пня для фóрм мнóжини сп. приказóвого, н. пр.: *лущ* — *лужціть*, *постъ* — *постїть*, *їздъ* — *приїздіть*. Скорочене в сп. приказóвім неможливе, як перед закінченем -и стоить дві для вýзвуку непригóжі шелестівки, бтже бúбни, розвýдни ся. Кáжуть тáкже *вýпатроши*, *вýтріщи*.

В тíй скороченій фóрмí сп. приказóвого бáчимо перéзвук іканє, н. пр.: *дій* — *дійтє* = *доїть* — *доїти*, *напій* — *напійтє* = *напоїть* — *напоїти*, *стій*, *стійтє* — *стояти*.

В дíєприслівнику теперíшности приймають ся вже, особливо на Українї фóрми після I-ої відмíни на -ючи, н. пр.: *дивлючи*, *роблючи*, *хвалючи*, *стéлючи*, *тáмлючи*, *рónючи*, *ловлючи*, *каплючи* ся, а так сáмо і в дíєприкмéтнику ст. предм., н. пр.: *робляний*, *біляний*.

Сюдí належать своїми фóрмами теперíшности ще тáкже:
спáти, *спав*, *спáла*, *зásпаний*, *сплю*, *спить* . . . , *спи* . . .
бíчи, *бíт*, *бíла*, *бíжу*, *бíжіть* . . . , *бíжі* . . .

III-а відмíна.

209. дáти:	дав, дáлá . . .	дам	
	дáвши	дасíй, дапи	дай
		дасть	
		дамó	дáймо
		дасътé	дáйте
	дáний	даду́ть	

їсти:	їв, їла . . .	їм	
	ївши	їсíй, їш	ї(д)ж
		їсть	
		їмó	ї(д)жмо
		їсьтé	ї(д)жте
	їджений	їдýть	

повісти, *повів*, *повіджений*, *повім*, -істъ, *пові(д)жс.*

бути:	був, бу́дá бувши	я є є, єсть	бу́ду бу́деш бу́дé ми є ви є воні є	бу́демо бу́дете бу́дуть	бу́дь бу́дьмо бу́дьте бу́дучи
--------------	---------------------	----------------	--	-------------------------------	--

забути, забу́в, забу́тий, забу́ду, -e, забу́дь; відбу́ти . . .¹⁾)

Дієслова уживані лише в поодиноких формах.

210.

Лиші в поодиноких формах уживаються і. пр.: *пожáль ся* Бóже, *хранъ Бóже!* бінáй! бінáйте! *Бог вістъ;* бодé, бодјутъ, бодí = бодь; *заже́тъ, заже́ла;* яло ся (нáти).

До жму, жмеш . . ., жми . . . хибúє дієслово і форми часу мин.; так само до *сливé, сливъ, сліла, -ли* хибúє інших форм.

¹⁾ Ся відміна є безіаросткóа, т. зи. закінчення особові додаються безпосередньо до кореня. З неї лишалися лише отсії невеличкі останки, тай тут же приналежаться анальгічні форми до інших відмін, порів. и. пр. анальгічну *форму вай* з *формою ю* їх. Дієслово є утратило майже зовсім свою відміну, бо підмет з присудком луčати ся у нас звичайно без алұчки. Лиші в говорах чутіше форми: *есъмъ, есъмъ, есътъ, суть, або скорочені: -мъ, -сь, -сьмо, -стье*, що припадають ся до слів як закінчення особові, и. пр. *рад бимъ, рад бисъ, ходиши-сьмо, писали-сьте*.

На тім описанівся розвиток дієслóвних форм в укр. мові, який ще лише можна буде пізнати, коли порівняємо інші засіб форм теперішності і сп. приказового в формами церковно-слов'янськими і староруськими. До цéго пехай послужать отсії приклади:

Теперішність:

дамъ	млажъ, -ю	станжъ, -оу	пичжъ, -оу	тракнижъ, -ю
даси	млажени, -шк	станешин, -шк	пичшин, -шк	тракниши, -шк
дастъ, -тъ	млажетъ, -тъ	станетъ, -тъ	пичетъ, -тъ	тракнитъ, -тъ
дасек	млажекъ, -ва	станикъ, -ва	пичекъ, -ва	тракникъ, -ва
даста	млажста	станиста	пичста	тракнита
дасти, -та	млажсти, -та	станисти, -та	пичсти, -та	тракните, -та
дамъ	млажамъ	станимъ	пичимъ	тракнимъ
дасте	млажестъ	станите	пичте	тракните
дадлатъ, -датъ	млажатъ, -ютъ	станяжъ, -оутъ	пичяжъ, -оутъ	тракната, -штъ

Ст. приказовий:

дажджъ, даждкъ	млан	станн	пкци	тракни
даднекъ, -ва	мланнекъ, -ва	станнекъ, -ва	пкцикъ, -ва	тракникъ, -ва
даднита	мланта	станнкта	пкцикта	тракнита
даднімъ	мланмъ	станнкмъ	пкцикмъ	тракнімъ
дадните	мланти	станнкти	пкцикти	тракните

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

СКЛАДНЯ.

А. Речене (гадка).

Речене поєдинче.

211. Як говоримо, то звичайно робимо се з наміром, аби комусь другому вісказати те, що гадаємо або думаємо, т. зи. своє гадку або думку. Словá, котрýми виска́зуємо однú-єдýну гадку або думку, всї разом становлять однó рéчене (гадку) н. пр.: *В нашій школї учать ся дїти по руськи читати*. Речене — се гадка (думка) виражена словами.

Дéколи досить одного слова, аби вісказати гадку, н. пр.: *Ходí! Писáти! Греміть*.

Але часом вимовляємо словá, не виска́зуючи тим ніякої думки; так бувáє, коли́ хто крикне, н. пр.: *Aх!* То вже не рéчене. А так сáмо, коли́ когось кличено, н. пр.: *Гей!*, або знаючи імá, по іменi: *Васíлю!* Той, кого́ кличено, мусить аж відгадувати, або з ріжних обстáвин догáдувати ся, чи гадаємо ми: *Я маю на думиї тебе, Васíлю!* чи: *Тепéр на тéбе черá!* чи: *Слухай! Дивí ся! Де ти? Я тут! Ходí сюдí! Вставай! Говорí! Мовчí! Що ти верзéш?* — чи що іншого тому подібного. Отсé все і богато дéчого іншого можна собі при óклику подумати, однак се виáзно і докладно не скázano.

212. Гадкý, які можемо вісказати словами, своїм змістом бувáють дуже розмаїті; однак можна їх розділити на отсé чотири ґрупи:

1. Найчастійше виска́зуємо комусь щось такé, що уважаємо за правду, бо ми розпізнали се своїми змýслами, своїм розумом або довідали ся від достовірної особи, або що хóчено представити за правду, н. пр.: *Бог сотворíв съвіт. Тáта немá дóма.* Такé рéчене називає ся **твéрджене**.

2. Чáсто хóчено, аби осóба, що до неї говоримо, нам щось сказáла; тодí питáємо ся так, аби totá осóба пізнáла, що сáме від неї ми хóчено довідати ся, н. пр.: *Чи тáто дóма? Що чува́ти новою?* Такé рéчене називає ся **питане**.

3. Дéколи хóчемо, абý осóба, що до нéї говоримо, щось такé зробíла, що ще не дíє ся, а залéжить лишé від вóлї сéї осéбби, и. пр.: *Читай! Тихо!* Такé рéчене називає ся **приказ**.

4. Наконéць мóжна чогось бажáти, не вимагаючи заразом від осéбби, що до нéї говоримо, або від іншої якотиебудь осéбби, абý воїá се зробíла, бо мóже воїá і не в сýлї сéго зробítи, або мóже сéго від нéї вимагати гдé, и. пр.: *Най жиб наш цíсар!* *Най вам Бог прощáє!* Такé рéчене називає ся **бáжанé**.

Так сáмо розмаїта бувáс і фóрма рéченъ, т. зи. скíлькість 213. і якість слíв, що з них рéчене складáєть ся, бо всí словá, групí слíв в рéченю сповняють якéсь пéвне завдане як ча́сти або члéни рéченя. Мáємо пять осéбних ча́стий рéченя. Упорядкуємо їх тут після того, як за ча́сто воїй в рéченю подíбують ся, тай які воїй за вáжні:

1. В кóждім цíлковйтім рéченю містíть ся завсíди якійсь вýсказ — **присúдок**;

2. відтák бувáс звичáйно названа якась осóба або рíч, про котрú тим присúдком щось вискаzуємо — **пíдмет**:

3. а ще і дру́га осóба або рíч, на котрú звéриена або до котрóї стягає ся чýшність, настрíй дúха або щопéбудь іншое, вýражене в вýсказї — **прéдмет**;

4. на́дто ще мóже бути поданий час, місце, стéпень, причýпа, спосíб або іншá яка обстапóва вýсказу — **придáток прислівникóвий**;

5. парéштї бувáють в рéченю і такé ча́сти, що мimoхéдь прикладáють названий в рéченю осéбї або рíчи якúсь прикмету або якéсь близше озnaчeнe — **придáток прикметникóвий**.

Прýмíри: *Бáйкас* (1). — *Гrím* (2) *проходитъ* (1). — *Буря* (2) *те* (1) *деревá* (3). — *Вонá* (2) *метé* (1) *порогáми* (4). — *Наконéць* (4) *скроплáє* (1) *дощ* (2) *пуряви* (3). — *I съвíжа* (5) *зáсень* (2) *усмíхáється* (1) *до нас* (3) *з лéсів і левáд* (4).

Зmежи усíх сих пяти ча́стий рéченя присúдок і пíдмет є 214. найважнійші. Цíлковйті рéчене без присúдка не мóже обйтí ся, а пíдмету лиш дéякі рéченя не мають (гл. 218). Длятого сї обі ча́сти рéченя називаємо **головníми**.

Прóчі ча́сти рéченя називаємо **побíчníми**. Прéдмет і придáток прислівникóвий стягають ся до присúдка; де с прéдмет, там він понайбóльше становить доконéчне допóвнене присúдка (*Буря те деревá*). Придáток прикметникóвий мóже стягати ся до

підмету, але також і до якогось іншого імені або заіменника в реченню, н. пр.: *Іди все правою дорогою. Розумний господар користує ся кóждим клáптиком землї.*

Поодинокі частини речення.

1. Присудок.

215. Абій вісказ вісловити, на се маємо в нашій мові осібну частину мови: дієслово. У дієслів є на се пітомі фóрми, так що богато рóдів і форм вісказу можемо вýразити вже самим дієслóвом. Так *іреміть, іреміло* вже самим своїм закінченем виска́зує, чи подія, про котрý говórimo, вражáє наш слух сáме в тій хвилі, як вимовляємо се слóво, чи вразила его в прошлім часі; по фóрмі *читаємо* зараз пізнати, що се твéрджене, по фóрмі *читаїмо*, що се приказ; *пíше і пíшути* вже своєю фóрмою покáзывають, чи чинність пíсання запримічáємо на одній, чи на кількох осóbach; із форм: *говóрю, говóриш, говóрити* вýдно, чи одна з тих осіб є на дýмці, що з собою говóрять, чи мóже якáсь трéта.

Оттак дієслóво вже самими своїми фóрмами гóдно вýразити присúдок¹⁾). Однак се вистарчáє лише для якої тýсячі присудкових понáть, т. зн. для тілько понáть, кілько мóжна вýразити сим зáсобом дієслів, який у нас є. Колý сказати: *в тéпло, булó тéмно, ти терпелíвий, будь терпелíвий, стаé жебракóм, стајотъ жебракáми, остаю ся без надїї, остаёши ся без надїї* і т. п., то присудкове понáте, т. зн. се, що ми виска́зуємо, спочиває в словáх: *тéпло, терпелíвий, жебрак, без надїї; дієслóва* *є, булó, будь, стаé, остаю ся* і т. д. слúжать лише на те, аби totí словá примістити в реченню як присúдки і вісказ приспосóбити до потréби (гл. 49); такé дієслóво мóжна дéколи і опустити, н. пр.: *Ти терпелíвий.*

216. Трéба отже відріжнáти двоїкі присúдки: присúдки вýражені дієслóвом, і такі присúдки, що їх понáте вýражено іншими способами.

1. Присúдком бувáє дієслово, н. пр. *Селянін óре. Немá (= не має) русáлок.*

2. В іншім разі (як присúдком не є дієслóво) маємо уважáти на дві рíчи, а то:

¹⁾ В дýже живім оповіданю уживáють ся дéколи дієслóвні присúдки, так сказáтиб, без всяких форм немóв óклики, н. пр.: *Л зирк на нéго. Двéрі рип до пáсеки. Мárко лап за рýку. Тайл бебéх с могýлу. Але совсé скакінь до нýбого і зубáми хап за нýгу. Слéзи їм лини кітъкіть. Обсалáй с пісóк хвостýсько та в лице юломý талáп* (тут ужýто талáп нáвіть як спос. приказóвого)!

- а) на дієслова, які в таких реченах можуть стояти, і
 б) на слова або групи слів, в яких містить ся присудкове поняте.

а) Найчастіше в таких реченах подібується дієслово *бути*, 217. н. пр.: *Книжка є їїла моя*. Воно сповіщує лише присудкове поняте (*моя*) з підметом (*книжка*) і для того називається **злучкою**. *Бути* висказує мимохόдом ще і те, що моє посідання книжки паде в минувість; а як і такого мимохідного означення не конечно потрібно, тоді згадане сего дієслова таке позначне, що можна скро і опустити: *Книжка (є) моя*.

Більше важі для висказу має дієслово: *бувати*, відтак: *стати*, *стати ся*, *остати*, *зробити ся*, *показувати ся* і т. п., накопець *звати*, *називати*, *іменувати*, *вибирати* . . . , самі такі дієслова, що зазвичай домагають ся доповнення ще якимсь присудковим поняттям.

б) Для виразу присудкового поняття слугують нам:

1. Прикметники і інші імена, які трέба лише поставити у відмінку, призначеним для присудкових понять, т. зи. перед усім у 1-ім відмінку, н. пр.: *Цукор солідкий*. *Ластівка дуже пожиточна*. *Кожному своє міло*. *То мені міло*. *Івась с фітіна*. *Ластівка птиця перелітна*. *Науки велике добрó*. Безпідметово: *Нас було троє*. Сім літ минуло — або також в шестім відмінку: *Іван ужé пáрубком* (*пáрубок*). *Остаю твоим приятелем*. *Остаємо твоими приятелями*. (Про вибір відмінка гл. 291—293, про згіду 229—232).

2. Однак присудками бувають також імена в інших відмінках, і то з приіменником або без приіменника, і прислівники — коротко сказавши, слова і вирази, які зрештою звичайно сповійють службу інших частий речения (придатка прикметникового або прислівникового) і тому не можуть стояти в присудковім відмінку; н. пр.: Я іншої думки (порів.: *можна шанувати любій іншої віри*). *Будь тýго!* (порів.: *Дитина цілу добину сиділа тýго*). *Мáти вже обма* (порів.: *Я бопáто пересіджувал обма*). *Він без розуму* (порів.: *Він робить все без розуму*). *Тамо в церкві*. *Найбільший скарб літературний України в єї народній успій поезії*. *Сюю цьобітцю по всіму світу*. *Годи говоріти*.

2. Підмет.

Деколи висказуємо щось, не виражаючи тобі особи, що до 218. неї мав би палежати присудок (речення безпідметові). Се буває:

1. при дέяких явищах природи, н. пр.: *Бліскає. Зашуміло в лісі. Розвійдніло ся. Було темно, відтак*

2. при дέяких утіртих присудкових вýразах, як: *Нема вже таких людій. Треба нам помочи. Жаль єму було коня. Шкодя було зáходу, тай*

3. у неособових вýразах, як: *Забагло ся менi товариства. Полéкишало менi на сéрцi. Не ёсть ся смáчно самóму. Най ся тобi не бажáть пеcheного лéду! Гадáло ся менi. Петróви добре дóма жiло ся. Минуло ся і слiдú не стáло. Менi такiх яiд сníло ся.*

Однак у рéченях з пíдметом пíдмет такá самá вáжна часть рéченя, як i присúдок.

219. Пíдметом бувáє:

1. іменникóве імá: *Дéрево ростé. (Я) мýшу ще боїато учýти ся. Такий пíдмет стоїть у 1-iм вídmínkу (гл. 265);*

2. іньше якé слóво, що в тім разi як іменник уживáє ся, чи то прикметникóве слóво (що отже може стояти в 1-iм вídmínkу), як: *Кóждому своé мýлc, чи то такé слóво, що тóдi єго постáвити в якiмнебудь вídmínkу, як: Лучше давáти, чим бráти. „Давáти“ є дíеслóво.*

3. Предмет.

220. Більша частíна дíеслів i дέякі прикметники виражáють таку чýнність або такий стан, що доконéчно трéба назváти, або хоть подумати собi до тóго якúсь осóбу або рiч, бо инáкше ся чýнність або сей стан булиб безпредметóвi, нерозумнi або i неможлíвi.

Хто купу́є, завсíди мýсить купувáти якийсь товáр; хто даé, завсíди мýсить щось давáти, а бókrim тóго мýсить ще се i комýсь давáти; хто жадnýй, мýсить завсíди бýти жадním чогось. Отсю то часть рéченя, що виражáє такé допóвнене присúдка, називáємо прéдметом. Найбільша частíна прéдметів стоїть у 4-iм вídmínkу, іньші знов у 2-iм, 3-iм вídmínkу, або у вídmínkу сполúченім iз приíменником.

221. Прéдметом бтже бувáє:

1. імá, н. пр.: *Корóва ёсть траву. Се телáтко ще не ёсть траву. Два рíжнi прéдмети: Простý нам довгí наáшi. Учýтель учýти учеників пýсаня.*

2. звóрот приíменникóвий, н. пр.: *Не забувáй на мéнс. Рóдичi дбáють про добró своїх дíтей.*

Поміж всікими прédметами виріжніють ся ті, що стоять 222. в 4-ім відмінку в незапереченні рéченю (гл. 285): такі прédмети називаємо **властівими прédметами**, а дієслова, що таких прédметів домагають ся, **дієсловами перехідними**. Властівий прédмет дуже прбсто і тісно вжеть ся з присудковим дієсловом: се бачимо з того, що такий прédмет стає ся підметом, як рéчене перекласти із стáну предметного у стан підметний: Я *писа́в* *адре́су*. Адреса вже написана.

4. Придаток прислівниковий.

I придатки прислівникóві слúжать до доповнення присудка, 223. однак се доповнене не такé вáжне, щоб оди́ присудки мýсли доконéчно нýми доповнити ся (як прédметом), а другі їх збвсім не терпíлиб¹); придатки прислівникóві додають до вýказу лише якісь обстанóви, що дéколи для слухачá або читачá в цíлім рéченю мóжуть мати найбóльше значéнне, однак не с так дуже потрібні (як присудок, звичайно пíдмет а дéколи прédмет) до того, щоб рéчене булó вибовї зрозумілим і цíлковítим; без них рéчене, як рéчене, мóже збвсім обйті ся і будé цíлковítе. Як я кому́сь, що шукáє ключá, скáжу и. пр.: Я *сховáв* *ключ* *у літній шублайдé* *мою столика*, то для нéго отсé означéнне місця має пайбóльшу вагу; однак рéчене без того означéння місця остане ся цíлковítим, міжтім як я, *сховáв* і *ключ* у нїм доконéчно потрібні ча́сти, без я, *сховáв* не бúде рéченя.

Придатки прислівникóві подають **місце**, як: *тут*, *в лісі*, *на право*, *кругом*, **час**, як: *тепér*, *в неділю*, *чáсом*, **спосіб**, як: *так*, *добре*, *помáлу*, *пíшки*, *просябами*, *молотóком*, **стéпень**, як: *дуже*, *стрáшно*, *цикóм*, **причíну**, як: *тому*, *з тóї причини*, *з радості* і т. д.

Абí такі обстаини мóжна вýразити, на те мáсмо осéбну часть мóви: прислівники, а як мýсмо послúгувати ся якýмсь імýм, то особливо б-ий відмінок помічний нам у тім, щоб із імý зробити придаток прислівниковий; однак чáсто трéба ще і прибмеників, абí обстанóву вýразити докладно так, як вона нам уявляється си.

Придатком прислівникóвим бувáс:

225.

1. прислівник, и. пр.: Я *прийду* *зáраз*. *Тут* *в кімнаті* *до вінаймення*. Греміть *стрáшно*.

2. імá, и. пр.: Пятою *мáя вечéром* *прийшли* *мáма* *бомів*.

¹⁾ Як не терпíть при собі прédмету дéлкі присудки, и. пр. дíєслова не перехідні.

3. звóрот приіменникóвий, н. пр.: *В котрім містї умér Федъкóвич?* *Федъкóвич умér в Чернівцях в січнї 1888-го рóку.* Хлóпець скакáв з радостi. *Пішли кою в селó за кíньми!* Бог карáє старí кóсти за гріхí молодостi. Одного разу в дорóзї довелó ся менi заночувáти на селї у малéнькій хáтці у вишнéвім садóчику.

5. Придаток прикметниковий.

226. І придáтки прикметникóві бувáють, що прáвда, для слухачá або читачá дúже вáжні, одnáк до головníх ча́стий réченя вонí не налéжать. Вонí не доповнáють присудка, лиш якéсь імá в réченю: чи то імá присудкóве, пíдмет, прéдмет, чи то іменник придáтка прислівникóвого або прикметникóвого. Н. пр.: *Тополя в висóке дéрево.* *Бáчу висóке дéрево.* *Птáха увýла собi гнíздó на висóкім дéреві.* *На самíм вершику висóкою дéрева сїв половík.* В усіх сих рáзах прикладáється ся до дéрева прикмéта висóкости, одnáк се не становíть змíсту, не становíТЬ вýскazu réченя так, як се бáчимо в réченю: *Дéрево висóке.* Тут (e) висóке є присудок, а там слово: *висóкий* стоїть усóди як придáток прикметникóвий. Із сéго бáчимо, що прикмéтники придаються так на придáтки прикметникóві, як і на іменá присудкóві, та що їх, колí вонí є придáтками прикметникóвими, мóжна з réченя вýняти і тим réчене ще не нарýшить ся; сего ж, без нарýшения цílosti réченя, не мóжна зробýти з тýми прикмéтниками, що є в réченю присудкáми. Придáтність прикмéтників до сéї слýжби в réченю покáзується ся наглáдно при згóдї (гл. 231); але як зáсіб дíєслíв для вýразу присудкóвого понýтя обмéжений, так сáмо і прикмéтників немá в мóві на стíлько, щоби нýми вýразити усí придáтки прикметникóві в réченях; тому мýсимо чáсто послýгувати ся йнýшими вýразами.

227. Придáтком прикметникóвим бувáє:

1. прикмéтник, прикметникóвий заíменник або чи-
слíвник, н. пр.: *Велíке дéрево повóги ростé.* *Гíркий чужíй хлíб.*
Ваш дíм великий. Там пасé ся два волí.

2. іменник, згíдний у вídmíнку з імáм, що до нéго вíн стя-
гається, н. пр.: *Слóво „корóль“ похóдить від імени франкóнського*
короля Кáроля. *По смéрти бráта дíти сýроти перейшли до мою*
дóму. В такíх рáзах іменник так сáмо як прикмéтник виражáє прикмéту налéжного іменника, а згóда іменників покáзує, що вонí вíдносяться ся до сéбе як присудок і пíдмет: *корóль є слóво, дíти*
є сýроти.

З. другий відмінок іменника (іменникового займенника або числівника) або зворот приіменників, и. пр.: *Се діл бурмістра. Дайте мені склянку води. Тýждень має сім днів. На кожедій руці є по п'ять пальців. Дорóша до школи далека. Кожеда приїда до містості дорóга. Страх перед карою повстрімую навіть зложінців від лігих філ.*

Часто у фóрмі придáтка прикметникового вставляється коротко в рéчене те, що властіво подумане як присúдок осéбного рéчения (прикладка), и. пр.: *Чернівці, головné місто Буковіни, лежить над Прutом (Чернівці в головné місто Буковіни). Се діл бурмістра, чоловіка прáвого і досвідченою (Бурмістер в чоловік прáвий і досвідчений). Мáти, вже давно в сирій моїй, була все взірцем дочці Олени (Мáти була вже давно в сирій моїй).* Гл. про се 246 (рéчене скорочене).

Згода.

Се, що висказуємо про особу або річ, або що прикладаємо як прикмéту, т. зи. присúдок і придáток прикметникóвий, стараємося в мóбі, скільки могá, вже самим добóром форм з належним пíдметом або іменником так сполучити, аби з того булó вýдно, що вони тісно до сéбе належать: ми згóджуємо, як то кажуть, присúдок і придáток прикметникóвий з пíдметом або іменником. Отгáк вибираємо и. пр. змежи форм: *великий, -а, -е, -і* totú фóрму, що добрé стосується ся до тóї рíчи, якій припíсуємо прикмéту великости: *великий чоловік, велика жінка, велике село, великі хати.*

I. Присудкóве дíеслóво — і то так се дíеслóво, що є присудком, як і се, що дóдане до присудкóвого іменi — згóджується з пíдметом:

1. в теперішності (і будúчості)

a) як пíдметом є займенник особовий, в особі і числі: *я йду, ти йдеш, він іде, ми йдемо і т. д.* Тоті три особі відріжніють ся зрештою на присудкóвім дíеслóві і тодí, як немá займенника; так само бувáє і в способі приказóвім, при котрім займенник звичайно опускається: *іди, ідем, ідіть.* Як на місці пíдмету названі разом дві різні особи (гл. 243, 2. рéчене стáгнене), то дíеслóво кладéться ся у відповідну особу міжини: *я і ти (= ми з тобою) підемо, ти і він підеште.*

b) В інших рáзах стоїть завсіди трéта особа, а згода дотичить лише числá: *брат прийде, сестра прийде, сісти проідути* (гл. 259—264). В рéченях безпíдметових стоїть юдинна (255).

2. В минувшості (і в способі можливім) можна виразити лише рід і число, н. пр.: я читáв, ти читáв, сестrá говорíла, янá прийшlo, а в множині лише число: кóнї бíли, корóви бíли. В рéченях безпíдметових стоїть рід серéдний: бlíскalo, розвídñilo ся, булó тéмно, шкодá булóб зáходу.

231. II. Імá присудкóве може впóvní згóдjuвати ся з пíдметом, як а) є прикмéтником, а то в рóдї, числі і вídmíнку: я здорóвий, сестrá slabá, сónце ясne, хmári тéмni; в рéченях безпíдметових стоїть рід серéдний (іменникóвої вídmíни 157, 5, 300) в óднині: тáжко менí.

б) Іменники, як присудкóві іменá, дéколи не мóжуть згódjuвати ся з пíдметом у числі і рóдї: Лíвів мíсто. Коломíя мíсто. Лíвів і Коломíя мíстá. Чернівíцí мíсто.

Згóди в вídmíнку немá, колý присудкóве імá кладéТЬ ся в б-ім вídmíнку (290, 5), н. пр.: Називáвmo Бóя náшим víticé. Тут, зважаючи на фóрму рéченя, пíдметом є mi, а слóво Бóй, дóдане як прéдмет, означáє осóбу, до котróї прикладáємо імá і відтак присúдок отéць.

232. III. Придáтки прикметникóві згódjuюти ся, як мають а) прикметникóву фóрму, завсíди в рóдї, числі і вídmíнку: малíй хlópeць, малóго хlópcia, малéнька dívčina, велике déрево, малí хlópce і т. д.

б) Іменники мóжуть дéколи згódjuвати ся лише в вídmíнку (як вýше II б): син малолíток, díti зведenýta, díti зведenýt, círomóю недолítком.

Опуст частий рéченя.

233. Чáсто висkáзуемо якéсь рéчене не збvсíм побvно, а то, колý одná якáсь часть рéченя розумíється самá собóю (рéчене елíптичne), н. пр.: По nýtci до klubká (= По nýtci díjdémo до klubká). Де твой máma? На nólíi (= Мой máma є на побlí). Геть! (= Iдí геть!). Вон iз náshoго selá! (= Iдí вон iз náshoого selá). Що менí robít? (= Що трéба менí robít). Я do vas iз ūrím sérçem, a vi do méne z xýtrocíami (= Я do vas vídníšu ся, або говорю iз ūrím sérçem...). Чи принísc Pavló kníjeky? Принísc (= Pavló принísc kníjeky). Ní (= Pavló не принísc kníjeky). Що? (= Що káжеш?). Ale de! Щe и як! Як bi то! Cobí! і т. д.

Елíпса, як бáчимо, найчастíjše dotíčить присúdka, але такóж і пíдмета або прéдмета; про опуст якóїсь побíчнóї части рé-

чена (214) рідко коли може бути мова, бо речене в такім разі все такий формально с цілковитим.

Сполучка речень.

Дві або кілька гадок можемо виразити так однією по другій. 234. що речения нійк з собою не сполучені; в такім разі єї речения стоять попри себе як два або кілька речень поєднаних: *Василь говорів діло. Сіб товірши мовчав. Він не находити добрий вінопоїд.* Коли однак гадки з собою в'яжуться, то сю звязь можна і в мові виразити, сполучуючи у відповідний способ речения в одну цілість. *Василь говорів діло, а сіб товірши мовчав, бо не находити добрий вінопоїд.* Друге речене сполучили ми тут із попереднім реченим словом *а*, аби тим протиставити одну гадку другій. Впрочому оба речения дивилися, як бачимо, незмінної і самостійні; воїн собі рівнорядні. Третє речене подає причину мовчання, тому ужито слова *бо*, аби сгуб навязати до попереднього речения. Можна б також сказати: *не находити добрий вінопоїд*, але тим се третє речене так змінилось, що саме про себе вже не могло б стояти; таким чином стало воїн реченем залежним від другого, отже підрядним і грало в нім роль придатка прислівникового причини (менше-більше = заради браку добрий вінопоїд). Так само можемо і отсі речения з собою сполучити: *Надійти осінь. Лист опадає з дерева. Листівка відходить у віру.* Можемо сказати: *Як надійти осінь, лист опадає з дерева, а листівка відходить у віру.* Тут попереднє речене супроти інших речень стало ся придатком прислівниковим часу (= З початком осені).

Розберім речене: *Кішки скликає курчати.* скоро побачить кота, то в реченню: скоро побачить кота пізнамо придаток прислівниковий часу (= на від кота) до скликає. В реченню: *Кімнати, де я сплю, має дві ліжки, що висідають на спині* — осінні склони с придаток прикметниковий до кімнати, а так само що висідають на спині с придаток прикметниковий до ліжок; їх можна би застудити якимись прикметниками (от як: спалити, огорнути або т. п.). Це один приклад. *Хто має якесь осібне бажання, не йде скаже, аби я зінів, що май купити.* Тут речене *хто має якесь осібне бажання* подає, хто має говорити, бажає с ідметом до цієї скаже; речене *аби я зінів* с придаток прислівниковий наміру до того самого присудка *не йде скаже*, а речене *що май купити* с наречією ідметом до я зінів. Останнє речене с отже залежне від передостатнього і сму підрядне, а передостатнє і так само і пірше)

нідрядне дрігому рéченю *нехáй скáжє*. Отже цілé рéчене складається з чотирох дрібних рéчень, що стоять до сéбе в розмаїтих відносинах.

235. Щобі розуміти сполуку поодиноких рéчень в однú одностáйну цілість, мусимо, як вíдко, перед усім мати на очі ріжніцю межи рéченнями головníми а рéченнями побічníми; рéченя головні є самостíйні, а рéченя побічні є членами (частиами) інших рéчень¹⁾. Рéчене побічнé є підряднe рéченю головному або іншому рéченю побічному, в котрім воно сповідає слúжбу якогось члéна рéченя. Сеж головнé або побічнé рéчене, що до нéго якéсь рéчене побічнé належить як член або частина рéченя, називаємо надрядним. Колíж два рéченя головні так з собою сполучені, що нї однó з них не є членом (частиною) другого рéченя, то такі рéченя є собі рівнорядні.

Рéченя сполучені рівнорядно.

236. Рéченя рівнорядні, сполучені в однú цілість, мóжуть бýти рéченнями головníми, и. пр.: *Васíль взяв у рýки крéйду, приступíв до таблíцї, розмахнув ся і почáv писáти*; воно мóжуть бýти тákже рéченнями побічníми, що супроти рéченя надрядного сповідають одинакову слúжбу, и. пр.: *Я вíдів, як Васíль взяв у рýки крéйду, як приступíв до таблíцї і. т. д.* Тут рéченя побічні є всі прéдметами до я вíдів; всі воно між собою сполучені рівнорядно, а супроти головного рéченя всі воно однáково підрядні.
237. Абí вýразити сполуку рівнорядних рéчень в однú цілість, до тóго уживáємо звичáйно злúчників (332), але тákже прислівників або прислівникóвих придатків; добóром сих слів або вýразів мóжемо тákже вказáти на звязь, в якíй рівнорядні рéченя до сéбе стоять.

1. Найслáбше виражáє такý звязь *i* або *тай*; воно сполучують лише однó рéчене з дрúгим, и. пр.: *Він розмахнув ся і (тай) почáv писáти*. Такá звязь рéчене називається злúчна. Як є більше, нїж два рéченя, то що йно остатнє рéчене навázуємо такýм злúчником до поперéдного, як се бáчили ми в рéченю: *Васíль взяв і т. д.* Тут однó рéчене ідé за дрúгим так, як поодинокі чíнности по собі настунають; сей стосунок мóжна ще вýразити прислівником *потíк*.

¹⁾ Се пайлíши бáчимо па рéченю: *прóсimo на хлїб, на сіль, та на що Бог дав*. Рéчене *що Бог дав* так сáмо сполучене з приéм. *на* і поставлена як прéдмет до *прóсimo*, як і іменники *хлїб, сіль*.

В іншім разі рівночасні явища можна оттак одибо по другому висловити, н. пр.: *Зніза бишали і місці слов свої лаючи сувільно на стеної*; можна тут вставити прислівник або прислівниковий вираз *рівночасно* або *при тім*. Максим баже ще і інші відтінки злучної звязки речень.

2. Коли ж хочемо дві гаџі виразити так, щоби була між ними противність, то вижемо речения іншими злучниками. Найслабше виражася противність злучник *а*, сильніше злучник *але*, *а працінь*, *а така*, *а все ж таки*, *однак* і т. п. Таку сполучку речень називаємо **протиставкою**, н. пр.: *Він міг би вчіти ся, але не хоче*.

3. Часто одибо рівнорядне речення стоїть до другого рівнорядного речення в **причиновій** звязки; тоді друге речення започинаємо звичайно злучником *бо*, н. пр.: *Масовий хрущ в шкідливі сопиціни; бо же він як борозняк підтримів корінні ростки, а як хрущ обійтися обличевих дерев*. Тут сполучені в одибо три речения: для першого речення оба другі подають причину.

4. Навідворот пірше із сполучених рівнорядних речень може виражати причину, а друге наслідок (**наслідкова звязь**), н. пр.: *Бо бічить твої ділі, має твої фумкі і паміри; тому їхні перешкоди укріплюють ся. Вісімка замля, аже пил іде. Тісне мороз, аже очко вине*.

5. Бувас і так, що в однім із рівнорядних речень висказана умова того, що міститься в другому реченню (**умовна звязь**), тоді друге речення започинаємо звичайно злучником *то*, н. пр.: *Не погай, то не будеш жити. Кобя розум та воля, то пайдеться й фоль. Внішність ся вонк до світла, то перегасить усю чірку. Не дай я аму трохи, не мав би був за що пласти. Будь вонака порядна й чесна, швидко об хіест з воді пісніла, мілаб рібку й хіест увесль. В їх руки віав, то чин!*

6. Між рівнорядними речениями може також бути **звязь замірока**, н. пр.: *Обачимося ж, брати мої, найменшого брата, нечий міти усміхнеться, заплакана міти. Задій сестру до комори та постелі, наші трошки ляжес. В обох цих прикладах друге з рівнорядних речень представляє ціль тієї чинності, що виражена в піршім рівноряднім реченню*.

7. **Припустову звязь** між рівнорядними речениями бачимо на прикладі: *Крутий, вертий, треба вмерти. Нехай не приходи на часок зананув, то працю не уба. Тебе і баш, а ти не вини ся. В усіх трох прикладах друге з рівнорядних речень представляє чинність,*

що вона відбувається, хоті та чинність, що виражена в іншім з рівнорядних речень, повинна бути перешкодити.

8. **Порівняльну звязь** між рівнорядними речениями відко знов на примірі: *Махає руками, ніби щось робить. Вона притаїла ся, нібіто вона неживá. Од i пішла, буїтмо і не вона.* Тут чинності обох рівнорядних речень порівнюються з собою, аби їх тим доказати предста вити.

9. Межи рівнорядними речениями може ще такоже бути і **часовá звязь**: *Приїдути парубкí, брат їм клонить ся тай провадить у дім Бóжий. Я став коло пéчи та чекаю, аж брат перестане читати.* Одно із рівнорядних речень означає час чинності або стану, які виражені в другому реченню.

Оттак між рівнорядними речениями можлива розмаїта звязь. Змисл речень покажує часто зовсім ясно, яка звязь подумана. Нераз однак бував, що звязь не цілком ясна. Треба добре уважати, яку саме звязь бесядник має на думці. Чекає сирота небога, чей той усміхнеться добре. Чекає, чей смію щось відповісти. Тут може бути, як коли, звязь замірова, висказова, питайна.

238. Наколи два речения або кілька речень, що їх хочемо скласти в звязи, мають одні або кілька спільних слів, то спільні частини кажемо звичайно лише раз і робимо таким способом з двох або кількох речень одно **речене стягнене**, н. пр.: *Жив собі чоловік і жінка* (= Жив собі чоловік + жила собі жінка). Я говорю про образ, а він про гарбуз (= Я говорю про образ + він говорить про гарбуз). *Ти зробиш смію добро нині, а він тобі завтра* (= Ти зробиш смію добро нині, а він зробить тебе добро завтра). Я зробив собі сопілку і став грати (= Я зробив собі сопілку + я став грати). У мене немає дітей, ні хати (= У мене немає дітей + у мене немає хати). *Північний вітер приносить студінь, а західний дощ* (= Північний вітер приносить студінь, а західний вітер принесе дощ). *Вода все сполоче, лише злоє слова ніколи* (= Вода все сполоче, лише злоє слова ніколи не сполоче).

Із першого і другого прикладу відко наадто, що присудок у другому реченню можна і в такім разі опустити, коли він для того другого речения повинен бути іншою формою (жінка, говорить), відмінну від форми в іншому реченню (жив, говорю). Так само у стягненім реченню: *Я живу у великому місті, ти в глухому куті.* Але як спільний присудок у стягненім реченню стоїть за підметами, то звичайно мусить з ними згадувати ся: *Я ти будемо вчити*

ся рисувати. Я і мій брат ходимо до школи. Гуртість а і упість рідні сестри. Ти і твоя сестра умієте вже читати. Але можна також зовсім добре сказати, н. пр.: І яй і ліс вже зелений.

Речена сполучені підрядно.

В реченах сполучених підрядно однією з сполучених речень 239. є членом другого речення (234, 235).

1. Рідко коли́ рече́нє побічнє буває присудком речена головного (рече́нє присудко́ве), н. пр.: *А дівка, як сам знаєш. Дім є такий самий, як я сіо перед десятьма роками лишів. Що мені найбільше дивує, що ти своїх блудів не пізнаєш*¹⁾. Съвідомство таке, на яке ти собі заслужив. Якá робота, такá заплата. Якé житí, такá її смерть. Який насту́х, такá її череда. Зáвисть для душі, що ржава для зеліза.

Частіше рече́нє побічнє сповідає слúжбу якогось іншого члена речена.

2. **Речена підметові:** *Хто робить, імій не ходить. Бідним давати милостиню є обов'язком братити. Хто задоволений, той щасливий. Чи піде́мо на пріво, чи на ліво, все одне. Не може бути, щоб на місяці жили подібні до нас суперінія. Благодій, хто юродивів не має, в кого дух пінги не сидить, хто в скриня г золота не обіє, хто не трохи́ду звик робити, хто брати тіміто навчай, у хиту обілу вінсити съвіт. Не все золото, що ся съвітить. Хто у съвіті не бував, той і дівка не видів.*

3. **Речена предметові:** *Не разумію, як із зернятка може стати фірево; а пречінь знаю, що кожда яблоня повстала із зернятка. Мені, о Господи, подай, любити пра́вду на землі. Хто щось знає, тóю її поважають. Змáлечку трéба вчитись, як на събітії жити. Заповідь Божа приказує братям, щоб любали свій родинів.*

4. **Речена прислівникові:** *Де тобі рáді, там рідко бувай! Дівки сіноки ріднінка, дітти а ізівка ізадніка і сорочка білніка. Ходім та поміллю си, щоб Господь допоміг нам у пішому доброму бáї.*

¹⁾ Тут і одне і друге рече́нє можна віяти за присудком. Заджити се із того, що той, хто говорить, хоче уважати підметом. Така інерційність може бути нпр. в реченню: *Найбільше діло навіяння не тільки діти, або Некінання не тільки блудів найбільше діло*. Можна тагати ся, що тут є підметом, а що присудком, бо одне і друге можливе. В кождім речі одне (чи обидва, як вважають) є присудком. Так реч має ся із обома реченими, пайденими в горі. Одне з них обидві є реченою присудковими.

5. Рéченя прикметникóві: Нáвіть злочинíє повстри́мус від лихих дїл страх, що іх кара́ти муть. Хóрою пошишáє надія, що поду́жасе. Стéжка, що йде до доброї криницї, утóптана.

240. Підрáдних рéчень, що оттак стáли члéном йншого рéченя, не мóжна нí-сíло-нí-пáло вýлучити із тóго рéченя і постáвити самíх про сéбе. Дéякі вже зáдля своéї фóрми не мóжуть стóйти о влáсних сýлах, н. пр. навéдене вýще рéчене пíдметóве бíдним давáти милостíню (239, 2). Іншí моглíб, що прáвда, так, як є, бúти рéченями головníми, одnáк набráлиб тодí йншого змýслу. В рéченю Хто рóбитъ, іóлій не хóдить означáє Хто рóбитъ тíлько що робýчий чоловíк; самóж хто рóбитъ про сéбе булóб шítанé.

241. Рíжнíцю межи рéченем головníм а побíчníм вíдчуваéмо нáвіть і в такíх рáзах, де намістъ рéченя побíчного, не змíнюючи змýслу, мóжна постáвити рéчене головné, н. пр.: Вíн нéвно вíдповíсть, що нíчóго не знáє = Вíн нéвно вíдповíсть: Я нíчóго не знáю. В другíй фóрмі головné рéчене Я нíчóго не знáю, з бóгляду на свíй змíсл, є так сáмо прéдметом до вíдповíстъ, як у пérшíй фóрмі рéчене побíчné що нíчóго не знáє; одnák тут бéсíда другого навéдена дослóвно (**бéсíда прáма**), тому виступáє як рéчене головné і очивíдно в пérшíй осóбі. За те у другíм рáзі із бéсíди другого зróблено рéчене побíchne (**бéсíда залéжна**) так, що і формáльно постáвлена totá бéсíда як прéдмет до вídповíстъ.

242. Бувáє і такé, що рéчене побíchne не máє на сóбі осíбних познáк і тому так сáмо мóже уважáти ся і рéченем головníм: Вихíснóвуй кóжду хvíлю, бо житé корóтке. Рéчене, що починáється злúчником бо, мóже бúти подúманим як рéчене головné (в такíм рáзі сíї два рéченя булíб сполúчені рíвнорáдно), або як рéчене побíchne (т. зн. сíї два рéченя булíб сполúчені пíдрáдно).

243. Рéченя побíchni не завсíди бувáють цíлковýtі і побvні.

1. Вонí, так як і рéченя головní (233), мóжуть бúти елíптичní, т. зн. мóжна з них якусь часть рéченя опустýти, як слухáч або читáч із зvýзи мóже собí сíї лéгко доповinýти. Н. пр.: Як пíдеш юстýнцем, то мóжсе тебé хто пíдвезé, а як напрavíj (= а як пíдéш напravíj), то ітí меш у тýни. Пси мóжутъ лíтше бíчи, нíж котí (= нíж котí мóжуть бíchi). Дешевá рýбка, поáна юшка (= як взýти дешеву́ рýбку, то бúде з нéї погáна юшка).

2. Два або кíлька рíвнорáдних рéчень побíchníх, що мають однú спíльну часть рéченя, мóжна так сáмо, як і рéченя головní (238) стягнýти в однó рéчене. Н. пр.: Тíшу ся, що Антíн і Івán

прийшлі щасливо до дому (= що Антін прийшов щасливо до дому і що Іван прийшов щасливо до дому). Для стáгнених рéчень побíчніх з бглду на згбду важне те самé, що сказали виše (238) для стáгнених рéчень головніх.

3. Рéчения побічним пýтома рíч с **скорóченé**. Вонб осибвутъ ся на тім, що присудкового дїслóва не кладéмо в однú із трох осіб, а в дїсеменик, дїсприкмëтик або дїсприслéвник. Н. пр.: *Мáма рабила менé, менéше нíйї ჰети* (= щоб я нíйї менéше їв). *Не юйтъ ся фрjим перебивати бéсéду* (= аби хто другим перебивав бéсéду). *Брехáти і обманювати фрjих* (= коли хто брёше і обманює других), від *Бóба үrіx*, від *люфáй сóром*. Таких дїсеменикóвих рéчень так богато, їх уживáють так чàсто, що такі дїсеменики без злúчиників мòжна уважати невідмíнними іменниками. *Їмó, щобá жýти* (= щоби ми жили). *Бóна фитáна, отушна всíмá людьмíй* (= що була онúщена всíмá людьмíй), *просíла о мáлостíню*. *Мáючи дванáцять лéт* (= коли мав дванáцять лéт), пíшов *Ісус із своїми рóдичами до Срúсалíма*.

Цілковйті і пóвні рéчения побічні, ввбдять ся, як ми се бáчили, пéвними словáми (*то, як, щобí, колí, хто і и.*), що зараз такí і вкáзываютъ дéшо на те, якá звязь с між рéчепсм головнім а побічнім, але збсéм не вкáзываютъ на те, чи рéченé побічнé с присудком, чи прéдметом, чи придáтком прислівникóвим, чи придáтком прикметникóвим для рéчения головніго. З бглду на звязь рéчень побічніх з головніми мòжемо рéчения побічні подíлти на дéсять рóдів.

1. Заіменники і прислівники відносні, як *котрíй, який, чий, гто, то, чим, де, як, відki, кудí і т. д.* ввбдять рéчения відносні, що в рéчению головнім мòжуть займати місце якоїнебудь части рéчения. Н. пр.: *Сынідóцтво такé, на якé ти собí заслужíш*. Тут рéченис побічнé, що ввбдить ся словом *який*, заступає місце присудкового імá (бо значить менéше-бльше: заслужиш). *Хто зафiлiченíй, той паслáвíй*. Відносне рéчене *хто зафiлiченíй* (= задоволений чоловíк) с пíдметом рéчения головніго. *Говарí, шо прíкфа* (= прáду, т. зи. прéдмет до *нáварí*). *Положи кнáжку, де ій міс* (придáток прислівникóвий місця = на своїм місцї). *Бороти си, чим мòжеш* (придáток прислівникóвий засобу, як от примíром: *нáблес*). *Каждий любить той краї, де родив ся* (придáток прикметникóвий до прéдмета *краї*, н. пр. *ранній, ранніми*).

2. Тýми самими заіменниками (*что, то, котрíй, який і т. д.*), однак у їх питáйнім значбю, або питáйними прислівниками

і частинами ввόдяться **речена** питайні. Се є речена іменниківі, що в реченню головним сповніють сліжбу підмета, прідмета або придатка прикметникового. Н. пр. *Чи підімо на право, чи на ліво, все однó.* Подвійне питане (стагнене речене побічне) є підметом до все однó. *Скажі мені, кілько властіс на тім правди* (прідмет до скажі). Попереднimi віками деякі люди займалися дослідами, як міснаб нещаяхотні металі перемінити в золото (придаток прикметникний до дослідами).

3. Таку саму тройку сліжбу для речена головного сповнюють **речена висказові**, що ввόдяться злучником *що*. Н. пр.: *Не може бути, щоб на місяці жили подібні до нас соторіння* (підмет до не може бути; притім *би*, що належить до жили і разом з ним становить спос. можливий, причіплюється до злучника *що*): *бо ми знаємо, що на місяці нема потрібного до дихання повітря* (прідмет до знаємо). *Василь піше мені, що сего тижня не зможе приїхати* (прідмет до піше). *Прибі брат з вісткою, що має небезпечно занедужали* (придаток прикметникний до вісткою). *Боїться ся грішник, що Бог єго покарав* (прідмет до боїться ся).

Речена висказові ввόдяться ще окрім того злучниками *наче*, *неначе*, *мов*, *немов*, *як*, які в тім разі не мають значіння порівняльних злучників: *Поголоска, неначе погоріло місто Львів, показала* ся *неправдиво*. *Галицькі відійшли, як Цезар переходив ріку*, але не могли єго спинити.

Злучника (*що*) звичайно немає при *ніби*, *нібито* і *буйчи*: *Поголоска, (що) нібито погоріло місто Львів, показала* ся *неправдиво*. *Говорячи, (що) буйчи то хочеш ти продати своє хату*. Само собою розуміється, що речена *нібито* погоріло місто Львів і *буйчи* то хочеш ти продати своє хату (без злучника *що*) властиво рівнорядно сполучені з головним реченим, однак поміж тіого відчувається їх підрядність.

Отсіж речена побічні є всі *що* до одного самі прислівниківі.

4. **Речена наслідкові**, що ввόдяться словами *що*, так *що*, *що аже*, н. пр.: *На дворі тісне мороз, що аже очко вяне. Олово топиться ся так, що місна єго в фірми виплавати.* Ще *ніхто* так не уріє, щоб головою неба достає. Так має бути, щоби молодший брат старшого бояв ся (про причіплене *-би* [-б] до *що* гл. 244, 3).

5. **Речена заміркові**, що ввόдяться злучниками *щоби*, *аби*, н. пр.: *Бараболії переховують у північній, щоб не гинути. Ходім та*

помічмо ся, щоб Господь допоміг нам у нашому фіброму білі. Аби ліха не знайти, трέба своїм плаudem та на своїй підві брати. Сонце вже потяло у Чортківську, аби там нашому піонові Доброволі поклонити ся, та й сю у красний храм до нас запросити.

6. Речена причинові, що ввідуться злучниками: бо, та, або тому, що, ізза того, що і т. д. *Не дивіться високим, бо запорожани оком.* Козаченка захисувався, що без доля уродився. Пара пісністю ся в горі тому, що лекша від похідя. Я радуюся, що Господь післав мені таких істот.

7. Речена припустові, що ввідуться злучниками: хотъ, хотѧнъ, хотъ, хотѧнъ, и. пр.: *Хотъ у нас не найдено великих припраv, то найдено чисте серце та ширу душу. Хотъ приведу женить люди, але приведи замуж буде.* Соня, хотъ би літала попід небеса, то скоблом нікому не буде.

8. Речена порівнальні, що ввідуться злучниками: як, мов, немов, наче, нечне, ніж, аніж, чим і т. д., и. пр.: *У великому місті кишить від людей, як від муравлів на муравлянку. У матері люблю, наче у Божа. Чим має рогаті сироти, ажче як відросте камінь. Василь мовчить, наче не жив. Простягаю руку, наче не твіши.*

9. Речена часові, що ввідуться злучниками: як, доки, поки, закий, коли, скіро, тільки що і т. д., и. пр.: *Можу, поки тебе не стають питати. Скіро сонце зайде, пробуджується ся усі природа.*

10. Речена умовні, що ввідуться злучниками: як, коли, наколи, слі, и. пр.: *Як буде завтра дощ, та не підемо в поль. Як би хотів, то би міг. Коли тобі з мілем не в лад, то я з своїм наздо.*

Зауважмо, що деякі із цих слів, що ними ввідуться речена побічні, можуть уживати ся в розмаїтім змісі. Слово *то* уживався в перших 6 робах речень побічних, і то в 1-ім як займенник відносний, в 2-ім як займенник питанійний, в прочих чотирех як злучник. Тому то і при цілковитих і побічних реченах побічних, де є і ті слова, що ними ввідуться речена, часто що йно із зв'язи можна зрозуміти, які се саме речея.

В скорочених реченах побічних звичайно немає тих слів, що 245. ними ввідуться речена; лише злучники речень замірбових, паслідкових і припустових (щоб, аби, що, хоч і т. д.) можуть і в скорочених реченах стояти, и. пр.: *Імб, тобою жити. Хотъ бы*

всіє людій надіїти боїцтвом, то марнотрівні такі збідніють. В скорочених реченах побічних нема та́же і підмету (гл. 247, 248).

246. Як дієслово речея скороченого стоїть в дієприкметнику, то той дієприкметник згіджується сліз сим словом речена головного, що мусілоб бути підметом нескороченого речена побічного, і такім чином інепевність про підмет речена побічного усувається ся, и. пр.: *Бідна дитяна, опущена всіма людьми, просіла о милостиню. Бідний хлопець, опущений всіма людьми, просів о милостиню.* Даймо піоміч бідному хлопцеви, опущеному (= котрій опущений) всіма людьми. Отсєї форми скороченя можна ужити при реченах відносних, а та́же і при реченах умовних. Дієприкметник дієслова бути прости опускаємо, і так дістаємо скорочене речене побічне в формі придатка прикметникового, т. зн. прикладку (228): *Се діл бурмістра, що є чоловік праший і розумний, скорочено: Се діл бурмістра, чоловіка праовою і розумною.*
247. Дієприслівниками можна скорочувати лише речена прислівників (244, 6, 7, 9), але при тім трέба, щоб підмет завсіди булό відко виразно із звязи, и. пр.: *Прибувши до моста, жовніри стали. Він привітав мене, кланяючи ся низенько. Дитя жасівщасливі, не знаючи жеурі. Не ївиши, не півшши, бороли ся воїки хоробрі.*
248. Скорочене дієіменників перед усім тоді зрозуміле, коли не трέба додумувати ся ніякого означеного підмету (*Трέба їсти, щоби жити*), відтак тоді, коли підмет речена побічного є заразом підметом речена головного (*Їм, щоби жити*), а діколи та́же, коли є предметом речена головного (*Раджу вам, праильно жити*). Приклади: *Боронити вітчину, се повінність вірних юрожан. Хорий находити ся в короткім часі подужати. Воєвода приказав жовнірам зірвати міст. Бажаємо всі стати щасливими. Коли до ніго прийті, нікому нема сіо дόма. Він за розумний на те, щоб вірити в такі речі. Прийшов до нас сусід, щоби смі порадити.*

Б. Части мови в реченю і форми відмінювання.

249. Як ми бачили, сліжать: іменники, іменників заіменники та числівники і всі іменників уживані слова як присудок, підмет, предмет, придаток прислівників і прикметників, а прикметники і прикметників заіменники та числівники як присудок і як придаток прикметників, дієслова як присудок, прислівники як придаток прислівників, присудок і придаток прикмет-

никовий. Приіменники, сполучені з іменами, дають присудок, прédмет, придаток прислівниковий і прикметниковий. Злúчики лúчать рéчeя однí з другими, части однóго рéчeя і пооди-
нокі словá.

Для прáвильного вýбору такíх слíв, що означають понятíя 250.
т. зи. імéн, дíєслíв, і найбóльшої части прислівників, рáдимо ся
в потрéбі словарí (пор. науку про значеñсіс слів 94—104); прáвиль-
ний вýбір слíв, що означають відносини (заіменників, дíкотрих
прислівників, приіменників і злúчиників), дálше загáльні засáди
прáвильного ужýтку частий мóви і форм слова с прéдметом складí.

Про рíд і число.

Українська мóва так сáмо, як дéякі спорíднені мóви, захо- 251.
вáла три граматíчні рóди. Кóждий іменник налéжить до однóго
із сих трох рóдів, а прикметники мóжуть приймáти усí три рóди:
н. пр.: *віл великий, корóва велика, телá велике*.

До якого рóду якíйсь іменник налéжить, на се гóдї подáти 252.
загáльне прáвило (гл. зреíтою 109). У навéденім вýспе прикладí
і при наzвах для інých великих звíрів та людíй граматíчний
рíд стосúсть ся до прирóдного рóду. Однáк у богáто інých
звíрят наríд не відрíжнáє рóду (*кунá, лíсиця, миш, їж, рак*), а
ще мénьше при наzвах для ростíн, бóчóв, камíнів, знáрядів і
інých рíчíй мóжна вихóдити від прирóдного рóду. Тут дéколи
неживу ríč порóвнували мóже з мужчиною, жéниниою або із
дítям, н. пр.: *місяць, зóря, день, пíч, весна, зима, бéрест, дуб,*
клен, гриб, берéза, ліна, осéка, вільхи, грúша, черéшня, яблоня, яблоко і т. д., але понáйбóльше такíй іменник припáв до тóго рóду,
в котрóм частво бувáс такé самé закíчене, н. пр. слова на *-a* до
рódu жéнського, слова на *-o* до рódu серéдного. За те наzви для
мужчин ідúть за прирóдним рóдом, хотí би в 1-ім вíдм. одн. і
кінчili ся на *-a*, або *-o* (гл. відмíнюване). Порів. тákже: *При-
скóчив мов котíще мурин.* Як війща бабíще старая ..., але
базарíско велика. Цíкáво, що іменниково ужýті слова *дякувати*, і
спасíбі уважáють ся дéколи іменниками муж. рóду, н. пр.: *Се-
шось дуже дешевий дякувати.* *Слабіш спасíбі.* Звичайно: *ве-
ликі спасíбі.*

В рóді мúжескім або жéнськім кладéмо прикметники і при- 253.
кметникovi заіменники та числівники лиши тодí, колí спрáвдí
одéн із сих рóдів мáсмо на умí, óтже особливо як присудок або

придаток прикметниківий до м'ужеського або женського іменника. Рід середній уживався і в ширших розмірах.

254. І так кладемо *то, се* як підмет, аби на щось або на когось вказати, і тоді, коли рід зовсім нам знаний або, коли сих річей або осіб є більше, н. пр.: *Хто то* (не той, та, ти)? — *Се мій брат. Се мої сестри. Се мої рідичі. Що се?* — *Се нові машини до шитя.*

255. Присудок в середнім роді єдинини кладемо:

1. в безпідметових реченах (218), н. пр. *Зашуміло. Полекшало. Припадало ся мені. Розвідніло ся. Бліскало. Греміло! Задудніло. Жаль мені булó. Шкодá булó заходу. Скортіло менé. Заборонено.*

2. при 2-ім відмінку пайковім (гл. 272), і то:

а) коли стоїть сам лише 2-ий відмінок, отже скількість, пайка зовсім не виражена, н. пр.: *Мені гроший лишіло ся, або коли скількість, пайка подана лише прислівниківим виразом, н. пр.: Плило крòви стрюями. Лишіло ся дров на місяць. В садку пòвно вишень і черешень.*

б) коли 2-ий відмінок доданий як придаток прикметниківий до поняття скількості, яке формально (в формі 1-го відм.) займає місце підмета: *Половина міста згоріло. Пропало мені кілька сорочок. Понасаділо цілá купа кутий і почали деркати про свої бешебти. Кілька нéділь минуло. Не один десяток тýсяч людù військового козацького поляло головами. Так само і при іменниківих числівниках: Сїм лїт минуло. Двóє дітей умерло. Пять казанів стояло юшки. Булó нас пáтеро, а двóє дітей помéрло; а за сим взірцем часто також і при прикметниківих числівниках: В тіл селї булó чотири цéркви (= булí чотири цéркви). Булó у нас у бáтька три дóньки (= булí три дóньки). Там стояло три тополї (= стояли три тополї). Приходить два стáрцї (= приходять два стáрцї). Там три плóти óре.*

в) Бувáє і такé, що 2-ий відм. опускаємо, бо він сам собою зрозумілий, а лише навбімо понятє скількості, міру: *Пройшло місяць* (т. зн. часу).

256. Як не мається розріжнати роду осіб, то стáвимо рід середній, н. пр.: *Всáке віó ошукáє, аби хто хотїв. А що вже коло худоби знáли, то най і старé сховáєть ся. Ждав на нас увесь рід Илашів, і малé і велике. Одно за другим аж тýне.*

Также для вираження презирства уживáсмо рóду серéдного, 257. и. пр.: *Я булó трохý не юле, такé убоу.* *Слабожýта булá, Мárта звáлась, молодéньке та пlogожýте собí.*

В серéднім рóдї óдинни (т. зи. у прислівникóвім вýдї гл. 258. 157, 5) мóже уживáти ся стéпень дрúгий як присúдок, наколí прéдмет, з котрýм щось порíвнусмо, стоить у 2-ім вíдм., и. пр.: *Слкñжска фóржше тимтой* (або: *форжста від тимтой*, нíж тимтай). Учéний недouчéний їрше простакá. Хлéбí дéнь від дíя все лúчше, все кráще.

Про прислівникóве ужýване рóду серéдного гл. 157, 5. 259.

Значíсне óдинни, двíйнí і миóжини самó собóю зрозумíле. Однак двíйný не заховáло ся вибнї, як булó колíсь: дíслóва не мають ужé в нас форм для двíйнí, а заступáє сí миóжина; так сáмо і у прикмéтників. Фóрми для двíйнí у імениніків не с обовязкóві, тай не обмéжені на числó 2 (гл. 106, 3, 116, 130, 138); у нас вже так мало зрозумínia для таких форм і так мало вíдчуvaє ся їх потréба, що óчи, уши, пльóчи уважáють ся за миóжину, хоч с формами двíйнí.

Рíжнýцю між óдинною а миóжиною взагалí вибнї вíдчуvaєсмо, але си рíжнýця затираєть ся, колí óдина самá собóю означáє бíльшу скíлькість осíб або рíчей, як се бáчимо у імén збíрних, и. пр.: *нáрід, вíсінко, хозяйствво* (*хозяйство по хатам спáли*). І іменá гатункóві, котрýми звичáйно іменує ся поодинóка рíч або осóба тóго самого гатунку, мóжна так уживáти, що óдинною означáєсмо вже цéлý гатунок, и. пр.: *Воювати з Тýрком* (= з Тýрками або з Турéччиною). *Ходíв я на Шбéда, на Тýрка.*

Подíбно як іменá збíрні і слово кóждíй мáє значíсне миóжини: *Порозгодáли ся кóждай у свою фóру.* Ба нáвіть одíн мóже набрати ся значíсня миóжини, як се бáчимо на примíрах: *Каждí одíн однóму, одíн на однóш злакнути ся.* Тут одíн своім значíснем набlíжує ся до кóждої.

Колí приíменник з значíть „у товарíстві з кíмсъ“, то осóбу, 262. котrá товарíшить, як вýраз з приíменником з безпосерéдно з нéю вýжеть ся, не уважáсмо вже в рýськíй мóві за óдинну. Кáжемо протé в. пр.: *Брат із сестróю хóдять по огорóдї* (= брат хóдить із сестróю по огорóдї). *Брат з ватажнýми парубкáми зливакти ся, частукти, фадајть отáти.* *Кіт із псом кусаютъ ся.* *Ми з Василéм* (т. зи. я і Васíль) *булí собí рожéники.* *Він мудр нас із братом* (т. зи. менé і брата) *бачити.* *Не забруди начай з батьком* (т. зи. мої і батька) *стáрости.* *Онáй члóбíк, шо он бе члóт,*

то воні вкінці живуть з батьком. Але: *Горá з торою не зійде ся, а чоловік з чоловіком зійде ся.*

263. Для вираження чéмної уживáємо, колí до кóго говоримо, миόжини, для вираження особливого поважання уживáємо миόжини тákже тодí, колí про кóго говоримо. Так бувáє все тодí, колí говоримо до або про своїх власних тата і маму, и. пр.: *Бувáйте у мéне частíйше, сусідо. Дайте менi хлібa, мамo. Мама пішлi до цéркви. А були наш бáтько такi то грізнí. Нерáз минуло i кілька нéдiль, докi пустянь на вулицю, забáвити ся з подругами. Та хоч тáто i були грізнí, а протé дуже нас жалували... Наш лóбий панóтцеv обходять нинi iменíни. Прийшли панóтцеv сíвi-сíвi, як молокó. Такi сe в нас панóтчик не горделивi були, але тákже: такiй сe панóтцеv у нас були.*

Миόжина в виráзах, як: зíмні *Николáй*, вéсні *Николáй* (У на-
шім селi чýнятъ два храмы в rík: одиñ на зíмні *Николáй*, а дру-
гий на вéсні. Зíмні *Николáй* припадають серед пилáтвки. Як
дастъ Бог дочекáти вéсних *Николáев*), а так сáмо перед *Иллáми*
(= перед днем св. *Іллі*), об пáтнїках (= около дня св. *Пара-
скéви*) пояснює ся мóже тим, що сї съвáта обходíли ся пáродом
кілька днiв (порiв. такi виráзи, як великоñni, рiздвяñi, зелéni съвáта,
або прóсто съвáтки, вiдтак водóриj), або що нарiд миόжиною хóче
схóпити до кúпи всé подробицї такóго церкóвного прázника.

264. В пéршій особi миόжини замість óдини говорять про сéбе
только володарí (pluralis maiestaticus), и. пр.: *Ми, цésar Австрiї,*
оповіщáємо своїм народам i т. д. Часом i письмénники уживáють
такóго звóроту, як говорять про сéбе и. пр.: *Ось i добiаємо iз
оповіданéм до кiнця.*

Про вíдмíнки.

Вíдмíнок 1-ий.

265. В 1-ім вíдмíнку стоїть:

1. пíдмет (gl. 219);

2. присýдок, як пíдмет ставляє ся на рíвнї з присудковим
iмáм (gl. 217, б);

3. придáток прикметникóвий якóгось 1-го вíдмíнка (gl.
227, 1 i 2).

266. Вíдмíнок 1-ий є óтже вlastívo вíдмíнком пíдметóвим, а як
iнýши части рéченя стáвимо в 1-ий вíдмíнок, то дíєть ся се на
те, аби через згóду присýдок або придáток представити як при-
кмету пíдмета.

Однак ми бачили, що дієкою іншої відмінок не ріжуться своєю формою від 1-ого відмінка: от як 5-ий відмінок завсіди у міжині, 4-ий відмінок у називніх істот мужеського роду в однині, а називній у міжині, 5-ий і 4-ий відмінок у середнім роді загалом і т. д.; в таких разах що йо із звізи можна пізнати, з яким саме відмінком маємо до діла.

Відмінок 2-ий.

Значення 2-го відмінка.

В 2-ім відмінку кладемо особу або реч, від якої віддаляємо 267. ся, з якою розлучуємося (*побутти ся товаришем, спікати ся долу, лишити ся життя*). Задія докладнішого означення віддаленя або розлуки, коли воно відносяться до часу або до місяця, кладемо звичайно при 2-ім відмінку ще й приіменник *з* (*із*) або *від*; *недаліко* (*від*) *стаю*, з тобою часу пройшло сто літ. А бувас і таке, що обох приіменників разом можна ужити для означення віддалення, и. пр.: *пішов із відтіль, знайди*.

Далі виражаємо 2-им відмінком особу або реч, від якої 268. щось віддалілося, віддалілося ся, отже від якої щось походить; 2-ий відмінок означає тоді:

а) походження, и. пр.: *Я також то селя*; звичайно однак уживався в такому разі 2-ий відм. з приіменником, и. пр.: *Я з також то селя, я зі Львова*;

б) причину, и. пр.: *Чому ти плачеш?* А то є, чому є ти. Я заслаб чохся;

в) творця або співника, и. пр.: *Носій Вороб'єши, Маруся Кітітки*;

г) родовід, и. пр.: *Князь із чужою роду*;

д) матерію, з якої щось складається ся, и. пр.: *Шапка з трих смужок, жупан з дорогою сукні*;

е) цілість, із якої взята якась частіна, и. пр.: *Локоть сукні, крішка хліба*.

Звідки якусь реч взято, туди вона звичайно й належить; 269. проте часто у 2-ім відмінку кладемо особу або реч, до якої щось належить, и. пр. гатунок: *Буді такі три жонки, властітелі: Гарю тобою пана*.

Наконець означає 2-ий відмінок особу або реч, від якої рад 270. би хтось віддаліти ся, з якою рад би розлучити ся, від якої

рад би відвернути ся, утічі, н. пр.: *настравив ся собаки, бояти ся пса, посоромив ся брата*, або від якої хотів би хтось розумом, у думці щось відріжнити, відділити, н. пр.: *Кінь лу́чше той птички.*

Відмінок 2-ий в реченню.

271. В 2-ім відмінку стоїть:

1. Придаток прикметниковий, а то:

а) щоб виразити принадлежність (2-ий відмінок принадлежності), як посадне, похόджене, татунок, якість . . . , а особливо щоб означити цілість, з котрої берється якась частина (2-ий відмінок пайковий), н. пр.: *хáта сусéда, кóрінь дуба, відомості учеників, пòвісти Федюковича, съпів соловія, віна Угорщини, чоловік середнього зросту, кáпраль молоденький лічка мальованою та хорóшою стáну, жéйто доброго затунку, корóва доброй расы, зостáвсь брат восьми літ і сестра пяти годічків, телá двох нéділь, чоловік чéсною рóду, зубéць часнику, чередá овéць, кусóк хлїба, боя́то людíй, пòвно гроший, чимáло водí, досítъ примíрів;*

б) при іменах із дієслóвним поняттям стоїть у 2-ім відмінку або підмет тóго дієслóва, що крýється в імени, або і прéдмет, особливо як се дієслóво є перехідне (2-ий відмінок підметовий і предметовий), н. пр.: *оповідання діда* (= то, що дід оповідає), *слáва Шевчéнка* (= як слáвлять Шевчéнка), *ужéване ní,* *рук, лíків* (= як уживáти нíг, рук, лíків).

2. Прéдмет при деяких присудках, як: *збúти ся чоіось або чоіось, лішáти ся чоіось, чіпáти ся чоіось, слúхати чоіось, бýти сувідомим, достойним, пòвним, негідним чоіось, учíти чоіось, на-вчíти ся чоіось, уживáти чоіось, домагáти ся чоіось, хотїти чоіось, бажáти чоіось, бýти жадnýм чоіось, шукáти чоіось, вигля-дáти чоіось, питáти чоіось, просíти чоіось, чекáти чоіось, дожи-дáти чоіось, дожíти чоіось, трéба чоіось, чоіось, бояти ся чоіось, чоіось, жахáти ся чоіось, сорóмити ся чоіось і т. д.*

3. Деякі придатки прислівниківі (без приіменника або з приіменником):

а) часý: *четвérтою днія* (пор. сего́дня), *той нóчи, минувшою рóку, ми нічної добíї з неволї втікáли;*

б) місця: *коло хáти, ізза горí, против сónця;*

в) порівнання (при 2-ім стéпені): *Молодé орлá, та лу́чше старого лётáб. Учéний недouчéний іршe простакá. Пráвда іркáя кра́ще крýвdi солóдкої;*

г) причини: *Я заслáб чоіось.*

Відмінок 2-ий пайковий.

Відмінок 2-ий пайковий стається як інші то підметом або 272. підметом, як опустити ім'я, до котрого він властивоє з придатком прикметником, и. пр.: *Лишало ся дров на місяць* (т. зи. тільки дров, кілько трéба на місяць). А у нею і худоби і ліса і спо- житий і брунтов. *Покушати боршч* (трóхи, однú ложку), па- піти ся воді (склянку), приїсти воді (кофівку), купіти хліб (бóхонець). *Відрубáли смú пальця* (кавалок). Але: *приїсти воду* (всю воду, що де міститься ся). Порів. такоже: *Вилázъ та юже курпíй*, але: *купіт поїда всі кури*.

Пайкобість може відноситися і до часу, и. пр.: *Дай мені оливця*, зи. на хвілю, а я тобі зараз віддам, але: *дай мені оло- бечь*, зи. на все, подаруй мені стó. *Дай мені капелюх*, зи. на хвілю, бо свого не можу найти або т. и., але: *дай мені капелюх* значить тілько що: подай мені капелюх, або подаруй мені на все.

Головні числовики, почавши від 5, є іменниками; тому 273. стáвимо належні імена в 2-ім відмінку (пайковім) при числakh, що кінчаться ся на 5, 6, 7, 8, 9 і 0: *пять волів, двайцять шість корів, сто сорок вісім літ, десять біжачт, двіста корóн . . .* але: *четирі волі, двайцять три корів, сто сорок два рóки*.

При числakh, що кінчаться ся ціфрою 1, почавши від 21, мож- 274. ливий тройкий спосіб:

1. стáвимо *один* як іменник і невідмінно — тоді слідує 2-ий відмінок, и. пр.: *двайцять один волів*,

2. відмінюємо *один* і обходимо ся з ним як із прикметником (як се бувас при численю), и. пр.: *двайцять і один стоп, сто і один корóн, сто і один елів, або*

3. стáвимо *один* окрімно, и. пр.: *двайцять стопів і один, сто корóн і один, сто елів і один*.

Але як цілій числовий вýраз (т. зи. з приналежним ім'ям) 275. стоять у 3-ім, 6-ім або 7-ім відмінку, то головні числовики уживають ся звичайно прикметниково, и. пр.: *ті пять глотаків, тих п'яти (пять) глотів, тим п'яті (пять) глотцям, тих п'ять глотаків, тими п'ять (п'ятім) глотцями, о тих п'яті (пять) глотаках: тісні людії, тісні (тісня) людії, тісні людії = тісні людії, тісні людії = тісні людії, тісні людії, тісні людії = тісні людії, тісні людії = тісні людії; сорок волів, сорокі волів = сорок волів, сорок волім, сорок воліми, сорок воліх.*

276. *Два, три, чотири і оба* (обидвá) уживáємо прикметникóво, н. пр.: *два хлóтиї, дві дívчинї, трох волíв, чотирмá возáми, в обóх хатáх...* Як по іменнику слíдує прикметник і вýраз стоїть у 1-ім або 4-ім вídmíнку, то той прикметник стáвимо прáвильно у 2-ім вídmíнку; *два місяцї ясних, дві зіроньки крásних...*, але: *чотирмá возáми великими, в обóх нíзыких хатáх.*

Як іменник постáвити перед числівником, то і при *два, три, чотири* стоїть 2-ий вídmíнок: *нéділь чéрез дvi.*

277. *Двóє, трóє, чéтверо...* уживáємо в 1-ім і 4-ім вídm. іменникóво, в кóждім йnштім вídmíнку прикметникóво; *обóє* уживáється ся все прикметникóво, н. пр.: *двóє янáт, пáтеро овéць, сéмеро худóби, чéтверо санíй, четверомá саньмí, але: обóє янáта.*

278. Дрúгий вídmíнок (пайковíй) стоїть замість предметóвого 4-го вídmíнка в рéченях перéчних, н. пр.: *Чýю словá, а не розумíю змíслу. На місяцї немá людíй. Причíни ióдї на се наїтý. Хто не звик прáви поважáти, той завсíди лásíй панувáти. Ти там не вýбудеш i рóку.*

Дéколи однáк, особлýво у Федъкóвича, стоїть на тім місцї тákже 4-ий вídm., н. пр.: *Не покrýютъ Україну червонí жупáни. Душá не віщує своé ióре. У нас великí прíправи не найдéте. Серед пилóпíвки скryпку не мóжна нáвіть зачepítí.*

279. Дрúгий вídmíнок предметóвий в рéченях перéчних уживáє ся очивíдно і тодí, колí дíеслóво постáвимо неособóво і зворóтно, н. пр: *Тут не пожичáється книжóк. Такóї красавíцї не вýдано.*

280. Перéчка не kónче мýсить стоїти в рéченю виráзно; вонá мóже містýти ся в надрýднім рéченю, н. пр.: *Kím старíй неспoсíбníй мишиí ловíти, або ї крýти ся у присудkóвім понáтю, н. пр.: Сїnýй забúла зашкнúти. Kím перестáв мишиí ловíти. Прáвильно однáк стоїть в такíм rází 4-ий вídm.*

281. Дрúгий вídmíнок стоїть тákже у безpíдметóвих рéченях при дíеслóвах: *бути, стáти, остáти ся* і т. п., колí вонí заперéченí, н. пр.: *Менé там не булó. Хто пíзно встаé, тóму хлéба не стаé. Сéто не мóжсе стáти ся. Очíкуваної помочи не прибуvalo.*

Вídmíнок 2-ий з приíменниками.

282. З вídmíнком 2-им спolýчуютъ ся отсí приíменники: *без, білá, близько, верх, від, для, до, довкруй, з, за, зáдля, зáмість, зверх, здовж, змéжи, знад, зpéред, зpід, зномéжи, зpонаd, зpóтіd, ізза, кóло, конéць, край, крім, круг, кругом, мéжи, мýmo, місто, назád, на-*

против, павпакі, недалéко, недалéчко, пíзше, окóло, óкрім, óпріч, під-
час, після, пóbіч, пóвérх, повíсше, позáд, поздóвж, помéжи, помíжо,
посéрéд, промíж, прóсто, прóти, попротив, ráди, сéред, сúпротив,
у (в) . . . (гл. 330).

(Про ужýване 2-го вíдм. замість 4-го гл. 113, 127, 149, 165.)

Відмінок 3-ий.

В 3-ім вíдм. стоїть особа або річ, котрій щось дáємо або 283.
назиáчусмо, котрій ідé щось у хосéн або на шкóду і т. п. (бтже
прéдмет, або т. зв. дáльший прéдмет, наколý є ще прéдмет у
4-ім вíдм.), и. пр.: *дáти комýсь щось, дáкувати комýсь, прика-
зати комýсь щось, съмáти ся комýсь в бчи, помаáти, бýти по-
мінім, послúшним, покíрним, вíртим комýсь, корýти ся комýсь,*
*протíвити ся комýсь, мóжсе я тобі чим проїрішів, шкóдити ко-
мýсь, вýкинуло менї болякá, менї не спить ся, снить ся менї, бýбі
спíло ся, смí дбáре фóма жíло ся, смí дбáре повóдить ся, ії_ ну-
дить ся тут . . .¹⁾*

З 3-им відмінком сполúчують ся приіменники: *к* (*д, ід*) і *по* 284.
(гл. 330).

(Про 3-ий відм. етýчний гл. 308, про ужýване 3-го відм. за-
мість 7-го гл. 122, 138, 151, 168.)

Відмінок 4-ий.

В 4-ім відмінку стоїть:

285.

1. звичáйно прéдмет (прéдмет при дíслóвах перехéдних),
и. пр.: *Мáти юðю, мíс, чéше дíтишу; вýбути rík;*

2. т. зв. виúтрíший прéдмет, як: *нíч почувáти, фумку
думáти, ráбу ráсити, вóлю вволáти, казáти, мостí мо-
стíти, юти ютáти . . .*

3. дéякі придáтки прислівниківі простóру в часі і місці,
мíри, и. пр.: *Ми живемó пíд самýм Кíевом, та иш не були сю-
вéсну і однóю рáзу у съвятýх убóдників. Дорóш тýше ся дíї мíлї.
Ся рíба вáжить два кíльогráми. Подумаша юðинку, каже. Ви
три рóки був у шкóлах. Посумуємо гáльку. Посуїнь ся дрíбку.*

¹⁾ В старорúській мóві ужинáв ся ще т. зв. *datívus absolutus* так
сáмо, як в латíнській мóві *ablatívus absolutus*, а в грéцькій *genetívus absolutus*,
який в сполúчї з дíсприкýéтиком служив для скóроченя рéченя пíвбíчного. Два
приíмíри церковнословíцькі на се є в додáтку III-ім.

Ко́й до рáна хоч крихіточку підмérзло. Нéня вже три óпади (ráзи) перекázували, щобí тїхати домів. Кінь половíну золотий, половíну срібний.

286. Четвérтий віdmіnок предметóвий остає ненарúшений, колí рéчене перелóжимо в стан предметníй і збудуємо єго безпíдметóво, н. пр.: *Сю книжку переложено на всї мóви* (= сю книжку переложили на всї мóви). *Стáришою сýна в Турéчині вбýто.* За мóе жéто ще менé бýто. Конéць селá забýто волá. Всї поля безкráї трупами укрýто і моíли крóвлю полýто. Нас однáково скryvdejssno.
287. З 4-им віdmіnком спolúчують ся приíменники: *в*, *за*, *зачéрез*, *кríзъ*, *мéжci*, *мíмо*, *на*, *над*, *o*, *néред*, *пíд*, *по*, *пóза*, *пónад*, *попéред*, *пóníд*, *пóпри*, *про*, *прóмíж*, *чéрез* (гл. 330).

Віdmіnok 5-ий.

288. Віdmіnok 5-ий слúжить на те, аби когóсь кликати; до тóго вистарчáє в мнóжинї, в серéднім рóдї і в ýньших ráзах (гл. 115, 124) тákже і 1-ий віdmіnok. А що 5-ий віdmіnok не є нýякою чáстю réчена, то віddíлюємо єго, колí попáдеть ся в якéсь рéчене, зáпинками.
289. В нарódnih пíснях заступáє він дéколи 1-ий віdmіnok як пíдмет réчена, н. пр.: *Плáче, ридáє молодýй козáче по свойї дíвчíнї. Приїхав сýне з пýти, з дорóги.*

Віdmіnok 6-ий.

290. В 6-ím віdmіnku стóйтъ:

1. насамперéд прýлад (знáряд), якýм щось рóбимо, н. пр.: *Жeлїзо кують мóготом. Оремо пíјом. Дивíти ся очíма, орудувати рукáми, шíти рукáми, машíною, дíхати лéкими, кермувати весíлом, їсти лóжкою. Дáлї стóять у 6-ím вídm. всíkí ýньшí зásobi, якými щось рóбитъ ся, якými дíєть ся, стаєть ся (6-ий віdm. засобóвий)*, н. пр.: *Оремо кíньми. Два знов пíслáнцї стóять кíньми з цéго і тóго бóку сея. Приостáв трóхи конéм. Дíхабм повíтrem. Вýdom видáти, сíхом сliхáти. Полýт головóю, наложíв головóю. У нас лáскою все дíстáнеш, а крýком ти лáянsm пíčóго не вóзьмеш. Вишивáти шóвком, розбýти щось кáменем, кíнути кáменем, напáсти кínnótoю, доводýти кínnótoю, доводýти вíйськом, годувáти мáсом, обдарувáти збрýсю, віddарувáти ся крам-сíкими чобítymí жéвтими, говорýти чужéю мóвою, оповídáти яр-ними словáми, прозивáти когóсь тидкýм слóвom, ториuváти збíжsem,*

орудувати чужими ґрішами, орудувати людьми, орудувати супітом, управляти, завідувати краєм¹⁾.

Тут покажено заразом, як ужиток 6-го відм. згідом міг розширити ся. Так в 6-ім відм. стоїть все те, чим щось відрізняється, виріжнєє ся, и. пр.: *Хто там тихий другий ілюблю міншій, як цар Атреєко? Наші брати будуть чи не шістьма ілюбами старші від нас. Нас будуть овоги у батька: Семін старший, та я, другома роками молодший.*

Отсі всі 6-і відмінки є прислівниками. Прислівниками є вони і в таких реченах, як *бріджу, ся брегнію* (т. зи. брехнією викликується ся у мене обріджене), *нічим не журити ся* (т. зи. нічим не викликується ся у нього журі). Так само кажемо; *тішити ся добром свідбутом, тішити ся сіном, хвалити ся своїми бітумі, величати ся своєю садовою, юрфувати фарами Божими, воловляти ся малім.* Сі 6-і відм. можна вже наявіть уважати причиновими, що ще ясніше видно и. пр.: *рідом кури чубаті (рід = порόда є причиною, що сі кури чубаті).* Я *рідом з Буковіни* (місце = місце моєго уродження є причиною, що я Буковинець).

2. Засобом т. зи. посередником може бути особа. Так як кажемо *післати ґроши поштою*, так сама можна сказати *післати ґроши післаничем, передати книжку слугою* і т. п. Подібно, коли чищеність або подію, виконувану якось особою, виражася в предметім стаї, то сю осіббу кладемо в 6-ім відм., и. пр.: *Сей лист написаний мною. Пустіння кішутая Бóюм. За ґрішній мабуть підакаю ся в отелі пустіні серфітим Бóюм.*

3. Місце можна також означати 6-им відм. В такім разі місце, чи дорогоу, чи престір взагалі уявляємо собі засобом задля переведення руху, и. пр.: *Літати поштром, піднести веєю, біти польем. Куда форю?* Високими та широкими-дистрібними берегами постежились шоколіні трáби молоденці. Збройм так само і час, потрібний для якось подїї, виражася ся 6-им відм. Не годі нічами та накутками. Любо він пісні виспівуючи буде ясними зорями. Ой літав бим вечором тисінцім. Зимою підає спій.

4. Знайдом (начинем) або засобом для виконання якось чишу, для викликання якось стаї можна також уважати вид або форму, яку прибирає виражена підметом особа або річ, а

¹⁾ Не треба діти ся ~~залишити~~ тим, що в деяких мовах при переваді таких речень відповідні присудкові дісланки сполучують з властивими предметами, и. пр.: *administrat pagum.*

так само спосіб, яким вона при тім послується ся, або її рόлю, у якій вона виступає (**6-ий відм. способовий**), п. пр.: *Дим хмарою застутить сонце* (*хмарою* == в відмінку, по німец. als Wolke, а не wie eine Wolke). *Ішилі школярі громадками, намістъ парами.* Як разом усіма заспівують, то аж якось страхуєтися. Та нуже усіма на базар. Ходом тай назад! Відьмін ходять білою сучкою. Я до тебе голубкою прилітати му. І слово із уст апостола святого драгим блеском потекло. Кінув ся вовком на мене. Орел полетів стрілою. На наведених напосліди примірах бачимо, як 6-ий відм. способовий уживався та же і до порівнання: *кінув ся вовком на мене* (= як вовк, по німец. wie ein Wolf, а не als Wolf). І в тім ужитку 6-ий відм. все ще прислівникової.

Аж на примірах: *Хто родив ся вовком, тому лисицею не бути.* *Василь сидів зимовиком перед стеною.* Був собі чоловік, Остапом звався (звався Остап) бачимо, як 6-ий відм. від прислівникового значення переходить до присудкового (гл. під 5). Роля, означена 6-им відм., не все може приписувати ся особі або речі, вираженій підметом, п. пр.: *Називаємо Бога нашим отцем.* *Всі матери приміром стають Наталку своїм дочкам.*

5. Вкінці 6-ий відм. сповідає також службу відмінка присудкового, і ми вже якраз показали, як се склали ся.

291. Ім'я присудкове стоїть окрім того ще й у 1-ім відмінку, як відноситься ся до підмету, п. пр.: *Я був би баба не козак, коли заплакав від своєго ліха.* Кров не водя. Мое все боліцтво єсть моє добре ім'я. Брат лежить слабий вже дві неділі. Кінь ужє стоїть такій сідланий ютобий.

Дéколи ім'я присудкове стоїть у 3-ім відмінку, як відноситься до предмету в 3-ім відмінку, п. пр.: *Треба мені послухатиому бути.* Якже мені не скакати бувши молодому. З чого мені сittii бути? Тóю згóдою присудкового імені з підметом або предметом в усіх таких разах хочемо вісказати, що підмет, чи предмет є дíйсно тим, що ім'я присудкове про нéго кáже (гл. 229).

292. Коли ж ім'я присудкове не згóджується з підметом або предметом у відмінку, а стоїть у 6-ім відмінку, то тим виражаємо, що підмет або предмет не є дíйсно тим, що ім'я присудкове висказує, а лише виступає, є або крýє ся під відом, перебирає мimoхíдь і на якийсь час на себе рóлю тóго, що ім'я присудкове висказує. Тому незнаної особи питáємо ся: *Хто ти?*, зна-

кóмої: Чим (що) ти? Незнакомий чоловік мóже відповісти: Я учитель у тім селі, знакомий за те: Я учителем у тім селі. На питане: Хто се? мóже бути відповідь: се ковалъ із нашою селá, а на питане: Що він такé? — чим він? — відповідь: він є ковалем в нашім селі. Мóжна питати: А тиж князь? — а відповідь мóже бути або: Я не князь, або: Я не є пійким князéм. Кóждий лéгко відчує рíжніцю між обома відповідями.

На питане, хто се був, що обминувся з нáми, або, що помéр, я мóжу відповісти: То був мій приятель, означуючи сим досить на сю хвáлю докладно особистість, про яку менé питано. Коли скáжу: Він все був моим приятелем, то тим висказую, що він, знáна мені особа, у відносинах зі мною виступає під вýдом приятеля, відграває рóлю приятеля. Такá самá рíжніця є між вýсказом: Я сестра панóтця, а вýсказом: Я буду тобі сестрóю. Приклади для присудкового 6-го відмінка: Він став великом хазяїном. Громіда вýбрала сіб начальником. Зробí менé віщуном, зроблю тебе пáном. Хиба що вýйдеш проти менé завтра такíм, щоб я тебе не пізнáв. Я стáну цéрквою, а ти попом. Царéвич оглянувся і зробівся великом зелéним дýбом. Я тебе зроблю рíчкою а самá зроблюсь рíбкою бкунем. Лукáвий перекинувся чоловíком, воробцéм, пíвником і т. д. Пристáвився такíм біdnim. Взяла ся пóпелом, вýлем. Дід служeїв на майдані майданчиком. Вóлос дýбом становіть ся. Чиже я мóжу тобі вýропом бути? Колиєсь то була птиця жайворонок царéм, а царíцею миш. Чи будеш менí невісткою, чи пí? Івáсь ужé швáтко панóтцем бýде. Постáвлю тебе пáном. Настановíли сіб дякóм.

Хоть присудкове імá, постáвлene у 6-ім відмінку, набирає 293. іншого значіння, інж присудкове імá, згідне у відмінку з пíдметом або прéдметом, то не завсіди дається докладно відчути totá рíжніця, і тому мóжна сказати и. пр.: Називається Остáпом або Остáном. Якже менí не бути смутнýм або смутнóму. Чи лíште сказати сяк, чи так, се рíпáс чутé мови інерáз лиш на пíдставі зóвсім поверхбvих причин.

1. Відмінка 6-го уживáємо рáдше тодí, як згіда між присудковим імáм і пíдметом чи прéдметом не збvсім ясна або невідна, и. пр.: Брат братом а бріноля за грóші (Тут невідно булéб сказати брат брат). Хто родів ся бóком, тому ласíцею не бути. Тáжко менí спротóю на сїм сýмї жити. Тáжко бути обрім учíтелем.

2. При деяких дієсловах як: звáти, називáти, іменувáти, вýбрati, вибирáти, уважáти, зробíти, представити, оголосíти, оставити і т. д. присудкове імá мусить стояти в 6-ім відмінку, н. пр.: Царéвич оглáнув ся і зробíв ся великим, зелéним дубом. Я тебе зроблю рíчкою, а самá зроблюсь рýбою бкучем. Поставлю тебе пáном. Настановíли сió попóм.

3. Іменникóві присудки уживáють ся частíйше у 6-ім відмінку, а прикметникóві згóджують ся рáдше з пíдметом чи прéдметом, н. пр.: Остáли ся сýротами (не сýроти!) старíй бáтько й мати. Але: Стáла дíдова дочká щасливóю і боїatoю, а з дру́гого бóку: І я стáла такá бíдна, як i ти. Чої ти такíй спрашnий став? Так сáмо: Пóкіль молодíй (-ýм) був і т. д.

294. Сам і одíн в значíю „сам“ колí є присúдком, не стáвлять ся у 6-ім відмінку, н. пр.: Дíвчина не хотíла лишáти ся самá однá.
295. Із 6-им відмінком сполúчують ся отсí приіменники: з, за, мéжci, над, пéред, пíд, помéжci, пóнад, пóпíд (гл. 330).

Відмінок 7-ий.

296. Відмінка 7-ого уживáємо тепér лише з приіменниками. Колíсь вíн міг стояти і без приіменників; з тóго часу лишили ся лише деякі останки, що уживáють ся тепér як прислівники, н. пр.: дóлї, гóрї, лíтї, нíнї. Плинí, плинí сíве пéре дóлї за водóю. Чи прýйдеши нíнї до мéне?
297. Як давнійше (без приіменників), так і тепér (з приіменниками) стóять у 7-ім відмінку придáтки прислівникóві місця або часу, н. пр.: Булó колíсь на Вкрайнї ревíли гармáти. Я в хáтї мýчиw ся колíсь. З другéйною Ярина гулáє по садóчку. А в ночí сiчí недóлю віщýютъ. Прийдй до мéне о юдýнї сéмíй.
298. 7-ий відмінок стóять при приіменниках: в, на, о, об, по, при (гл. 330).

Про прикметники.

299. Прикметники сповнáють слúжбу або присудків або придáтків прикметникóвих (гл. 217, 227). Для сéго двоїкого ужýтку прикметників вáжні є прáвила про згóду (гл. 231, 232).
300. У прикметників, як ми бáчили (157), є дéколи двоїкі фóрми: прикметникóва і іменникóва. В старорýській мóві булí на те докладні прáвила, колí уживáти однóї, а колí дру́гої фóрми: присудкове прикметники уживáли ся лише в іменникóвій фóрмі, а у тих прикметників, що служíли як придáтки прикметникóві,

уживалися обі фóрми після того, чи особа або річ були означені, чи ні. Однак згóдом характеристична для прикметників прикметникова фóрма бóльше злюбила ся, перемогла іменникову фóрму і вішперла її зовсім із придатка прикметникового а навіть із присудка, так що тепер лишалися лише самі останки іменникових форм, и. пр.: *Будь ліскав. Зробі, щоб Дарéс був зорóв. Тут лóбодю* (гл. 157, 1—5).

Останки іменникових форм прикметників уживаютися ще тáжє часто в сполученню з приіменниками як зворот приіменниковий: *прийшóв з далéка, писáв на борзí, зів до чиста, говорить з письмéна, по добру юлýбти, іді помáлу* (гл. 157, 6).

При другім стéпені прикметників (і прислівників) кладéмо 301. особу або річ, що з нею щось порівнююмо, в 2-ий відмінок без приіменника (гл. 271, 3в), або з приіменником *від* (гл. 330); кладуті її тáжє в 4-ий відмінок з приіменником *на*, *за* (гл. 330), або послúгають ся для порівняння рéченем порівнальним, що починається особливо злúчником *нїж*, чим (гл. 335).

Про особи.

Дéякі займенники і дéслóва мають, як ми бачили (160, 167, 302. 188), осібні фóрми для трох осіб, а то для тóї, що говорить, для тóї, що до неї говорить ся, і для тóї особи (або річи), про котру́ говорить ся: *я, ти, він* (*вонá, вонó*), *ідú, ідéш, ідí*. В мибжні з тóю особою, що говорить, вáжемо і ті йиши особи, що становлять з нею товариство або груnu: *ми = я + він* (*вонá, вонó*), и. пр.: *з братом, з родíною, з товариством* і т. п. *Ми з Василéм* (= я і Василь) були собі ровесники (порів. *Не забувáли пішої з бáтьком* [= мої і бáтька] *стáрости*). Так само *ти = ти + він* (*вонá, вонó*), и. пр.: *Ви з ним* (= ти і він) *підіте жáта*. Пéрша і друга особа, сполучені з собою, дають пéршу особу мибжини (*ми*), и. пр.: *ми з тóбою* (= я і ти) *даю собі рáду*.

Коли говоримо загáльно про людíй, не маючи на умі певних осіб (або не бажаючи їх называть), то уживáємо вправdї осо-бóвих форм, але сам вýраз стає неособóвим. В такім разі послу-гúємо ся 1.) з-ов особою мибжини, и. пр.: *Тéпер рóбить ся так: З бéргаю отобéрену кінця паливаютъ у дубаю жáбою срóблá ... будливáшку патríвáютъ..., ставляютъ у сї... , зачиняютъ, де живé срóблó стáне..., па дошці писать шую... Кожкою рóжку будують все нові же лінії. У підлім сїд тáкожъ діл арт-*

мý. Не все прáвда, що говóрятъ. Як мрáка пídnosítъ ся, то кá-
жутъ, бýде дощ. Кíнецъ селá, чути, стрíлáютъ.

Колíж маємо на умí усіх людíй, то мóжемо ужíти 2.) 1-ої осóби мнóжини, а то томú, що зпомíж тих людíй не виключаємо і себé, н. пр.: Чоіб бажáємо, в те rádo вírimo. Не знаємо, колí
умéрти. маємо.

Дéколи в такíх ráзах стáвимо 3.) ту осóбу, що до нéї говóри-
мо, немóв примíром і кáжемо: Iz спанá не кўпши (= кўпимо) волá,
a із лéжí не спráвиш (= спráвимо) одéжí. Всíкою товáру, якóго
тíлько подýмасиш (= подýмаємо), тут булó. Не однá комáшка
такá малéнька, що óком eї не побáчиши (= побáчимо). Нáвіть в
такíм ráзї, як: Тебé i беш, a ти не вчиши ся.

- 304.** В 3-у осóбу óднини (серéдного рóду, гл. 255) кладéмо при-
судкóве дíеслóво не лиш тодí, колí говóримо про якúсь осóбу або
рíч серéдного рóду, але і тодí, колí в réченю немá пíдмету, н. пр.:
Блýскає, блýскало. Рíм не однóї óднини збудóвано. За мое жíсто
ще менé й бýто. Всí полá безкraї тру́пами укрýто i могíли крó-
вью полýто. Нас одnáково скrýвджено. Бáбí сníло ся, що десь булá
в нéбí. Ему дóбре дóма жилó ся.

Про заíменники.

- 305.** Колí вже присúдок (дíеслóво) подає осóбу, то заíменника
особóвого як пíдмету не стáвимо, хибá що та осóба має бýти особ-
лýво пíдпéсена, н. пр.: Ти вíнен. Не хóчу. Я бýду читáти, а
ти пиши.

- 306.** Тréтого вídmíнка заíменників особóвих і заíменника зво-
rótnого як т. зв. етичного уживáють Русинí дýже rádo, н. пр.:
Той пес був тобí такíй великий, як кíнь. Геть менé зáраз до дóму.
Був собí дíд i бáба. Як не бýдеш тýхо, то я собí йду یетъ. Ви
собí дýмáєте, що то так лéіко? Ідí собí یетъ від менé! Додаючí
такí заíменники в 3-ім вídm., хóчемо показáти úчастъ нашої душí
в вíскazaníй гáдцї, áбо бажáємо вíкликати такý úчастъ в душí
других.

- 307.** Колí дíеслóво, спolúчене із заíменником особóвим або зво-
rótnim, повторяється ся, то заíменник за дру́гим разом промóвчусмо,
н. пр.: Кáжу вам, кáжу, не робíть сéю. Учí ся, сíнку, учí.
Ужíвати ся, ужíвáє, áле rídko колí. Ex, totó вже наjsció ся
та наjsció.

Про ужíванé заíменника звóрótного і заíменника прísvóйного
свíї гл. 161—163.

Замітки. 1. Заіменник *указовий сей* (*отсéй*) вкáзус звичайно на найближчу особу або річ, а *той* (*тамтóй*) на далішу. Н. пр.: *Сей съвіт, а той съвіт. Бабуся з тóю съвіту. У туркії по тíм бóці хáта на помóстї. В сих* (= ниніших) *часах*. Однак заіменника *сей* не всюди уживáють, а тоді заступає сго місце *той, оттóй, том*.

2. В однім рéченю питáйнім мóже бути два або й більше заіменників питáйних, н. пр.: *Хто коó має слухати? Не знаю, що кому дáти. Трέба знати, коли чим орудувати.* В сих рéченнях містить ся властіво по два питання: *Хто має слухати?* Кого має слухати? Не знаю, що дáти, кому дáти. Трéба знати, коли орудувати, чим орудувати.

3. В рéченю: *З побоéвища нíхто не вернув ся домів: хто полáй, хто утопíв ся, хто попáв ся в іевóлю,* рéчення, що починáють ся заіменником *хто...*, були очивідно рéченнями питáйними, залéжними від промóвчаного *не знаю, не знати* або т. п., а тепер стáли вони самостíйними рéченнями висказóвими і такýм чýном заім. питáйний набирає значення заім. *указового*. Так сáмо пояснюю ся рéчене: *Дíвки повтóкали, кудá 'комóра* (= ся сюді, та тудí...).

Про *хто* замість *хтось* і т. п. гл. 180.

4. Примíри для невідмíнного заіменника відносного *що* (гл. 175): *Пáйтъ тих звéрів лóвить, що в поzítrí лéтають. Се takí лóди, що з пáми зоврýти їбї. Чiж тó тíя керiшéнка, що я вóду брав* (= я з нéї вóду брав).

І питáйне *що* остає невідмíним перед всýкими іменниками, без багліду на їх рід і числó, при виразах здивування, н. пр.: *Що за рéчи він рóблозвав! Що кресí, що можé, що тутíрочки мóдрéні* (що кресí = які кресí...).

Заім. *що* набирає тákже прислівникового значення (= як дуже) в рéченнях, як: *Гóсподи! Що красні обi буай! Що я був лióncem пустий!*

Про числівники.

Числівники головцí від 1—4 з прикметниками і згадують ся з іменниками, коли сповідáють слúжбу присúдка або придáтка прикметникового; а числівники, почávши від пять у горú, з іменниками і тому дамагáють ся 2-го відмíнка іменкового (гл. 273). *Дáбб, оббс, трóб, чéтвёртю* і т. д. а так сáмо *кількóро* уживáють ся почáсти іменково, а почáсти прикметниково (гл. 277); їх стá-

вимо замість *два, оба, три, чотири...* працільно при іменниках, уживаючи лише в множині, н. пр.: *двісі дітій але дві дитини, троє, кількоро грабель* (*трома граблями*), *двайцятеро одні граблі...* а такоже при особах і річках ріжного роду: *Ради були обоє Науки і Настя. Спіл і лавка обоє дубові.*

Про числівники поділів гл. 185.

Про дієслова.

Про дієслова доконані, недоконані (протягові, наворотові) гл. 49, 71—93.

Перегляд дієсловних часів і способів гл. 193, про те, як в українській мові виражається спосіб можливий і давнинувішість гл. 325 і 321—322, а про се, як почасти заступається спосіб приказовий гл. 317, 3 (порів. такоже 325. 4).

310. Дієслово **бути** працільно не може в бесяді бути промовчане тоді, коли значить *дійсно бути, находити ся, лежати ся, бувати*, н. пр.: *Є один Бог. Єсть же люди, що і моїй завидують долі. Є у мене чим діти годувати. В тім лісі є болото страшенною іаду...* але: *Як би не я, то ви всі пропащі. Сего цвіту по вселеному сусіту.*

311. Але коли **бути** слугує лише для сполучення присудкового ім'я з підметом (як **злічка**), то в теперішності (сп. прям.) найчастіше промовчується як злішне, н. пр.: *Наука граматики потрібна. Треба учити ся, аби щось уміти, але Треба було (буде) учити ся..., тай: Він слухає і є задоволений.*

312. В оповіданю уживамо часто теперішності замість минувності, н. пр.: *Одного ранку лежу я та думаю, коли в хату вбігла мати.*

Особливо ставимо замість минувности *казав, казала* в оповіданю звичайно *каже.*

В дуже живім оповіданю уживамо ся півіть спос. приказовий: *Він підій таї возьмі..., От Галі і почні охати...* Тут перед душою оповідача виступають жіві особи в повній чинності так, що він їм немов при оповіданю притомним такі прости приказує, що мають робити.

313. Зложена форма будущности (як: *буду читати, читати му*) може і так творити ся, що *буду сполучати* ся з дієприкметником присудковим минувши; але се діється ся лише для того, щоб оминути стрічу двох дієіменників, н. пр.: *Ти часто будеш мусив служати молодших.*

В рéченях, що висказуують рíч досвідчenu, стáвить ся бу-
дúчи́стъ, мемóв вкáзуючи, що досвід i в будúчностi спрavdítъ
ся, або спрavdívъ бы ся, и. пр.: *Із спаня не купиш болá, а з
лéжí не спрáвиш одéжí.* Плачéм лíха не вýплачеш. Так сáмо
вíскazi, осибani па добгíм досвідї хотъ бы одибї осбби, а не
цíлбgo народу, виражаютъ ся в оповíданях фрmoю будúчности,
а тим вкáзує ся, що се не лише в минувшости було, але i за-
всéди, а тим то i в будúчности так сáмо спрavdilob ся. Н. пр.:
*Отож гляну тай згадáj: було, як смеркíс, защебéче на ка-
лýнї, пáхтó не минáс . . . Заснé долíна, на калýнї i соловéйко
задріmá, повéс вíтер по долýнї, пíшлá дíбрóвою лунá . . . Всé-
нутъ сердéги працюватъ; пíйдути корóши до дíбрóви, вýйдутъ
бíчáта вóду братъ, вýгляне сónце. Рай тай юбí!* Злóбíй за-
пáчe, фармá, що злóбíй. — Було то такíх три жéнki i такí
були подрjui, що однá од дрjouї пíкýди не пíде! — Тýми вече-
rámi забéру було обýс (дéти) do сíбе на колíni, ти пíчнú па-
вчáти. Отже мíй Андрéйко хýтко i заскучáб. А скóра сíб пу-
стýла, чо́ не загадáс! А Васíлько будé хоч пíллепику нíч зо
мýто сибíти, менé слúхauчи. — Буvalo вescíno, як лéс розівесть
ся, i чистими птичок іукнé юлóами, дíбрóва як бóка в цíлтó
приберéть ся, пчéка задзвóнить луáми, полáми, стадáми
весéло запráв долína, а в рíчїй рíбóнка аже нóсить вóбою . . .

Наколý спóсіб приказбvий або дéсíменник приказбvий (гл. 317, з) маc бути запéчений, то кладéмо дíслово не-
докбнане, и. пр.: *Не рóбí сéю! Сéю менí бóльше не рóбíти!*

Дéколи 2-а осбба спóсобу приказбvого маc немóв значíс 316.
3-ої осбби, и. пр.: *Прибýдь шáетъ, рóзум бýде. Зnай ся кíнь
з конíм, а вíл з вóлом. А не спалí кíт сíб (собáки) белéта, а-
ниб i дóсí тозаршувáli. Помагáбí! Спасíбí! Бóдíй.*

2-га осбба бdi. спóс. приказбvого застунаc дéколи пáвіть
1-шу осббу, звичáйно тодí, колý рéчене маc змисл умбvий або
принустбvий, и. пр.: *Не дай я аму тóпній, не маи би бур за що
гуляти. Крутý я, берти, трéба менí вмéти. Але i в йnых
ráзах: Але юзорí я та не ладуй, а тут старóста аже i прó-
сить зла столá.*

Про спóс. приказбvий в оповíданю гл. 312.

Дéсíменник стáвимо:

317.

1. при дíслóвах способбvих як: *тотíти, мочí, мусíти,
мáти, стáти, почáти* i т. д., и. пр.: *За нюю Олександра мусíла*

їхати. Сам я не знаю, з ким жити маю. Петро почав придивлятись. Стала я радити ся. Даліше я не міг дивити ся — і при присудках таких як: можна, треба, рад, повинен, хотів, іоден, іодї, віражених, як н. пр.: Треба привітати їх, як Боги вели. Раніше не можна паняти підводи. Я рад був тобі послужити, але іодї мені булó се зробити, або й промовчаних, як н. пр.: Всім нам умирати (треба). Що робити (маю)? Не (можна) знати, чи прийде. А такому лиш би жити (треба булó). Де мені туди (можна) йти!

До дієслів способових, як можу, навázують ся дієслова съміти, позвóлити, дáти, велїти, казáти, приказáти, просíти, рáдити, помагáти, учíти, учíти ся, уміти, забúти і т. п., що доповнáють ся дієіменником прéдметом, н. пр.: Не вміла матери слухати, не вийлась прýсти. Дай мені говорити. В рéченю дай мені говорити слово дай має своé побвне дієслóвне значінne (дай = позвóль); не так в рéченю я (ти, він, вонá, ми, ви, вонí) давáй свó хвалити, де слово давáй властíво вже лиш значить тілько, що частиця нуже.

А знов до треба, можна навázують ся іменники порá, час, слїд (= годіть ся), сóром, шкóда, жаль і т. п., а так само присудки, як вéсéло, лéбdo, мýlo, прýкро, стрáшно, тýжско і т. п., що тákже доповнáють ся дієіменником, н. пр.: Не порá плáкати. Час вставáти. Мýlo чоловíкови згадáти про дávní свої гаразdí. Любó жити в Кýїві.

Так само і дієслова, що виражаютъ якийсь настрій, доповнáють ся дієіменником, як: бажáти, захотїти, бóйти ся, любýти, встидáти ся, сорóмити ся і т. п., н. пр.: Володимýр любíв будувáти церквí. За хотїлось на стáрість гетьманувáти. Встидáв ся плáкати.

2. При дієслóвах, що виражаютъ рух і т. п., н. пр.: Він хóдить на поле жати. Вонá пíшлá наймáти ся. Сідáй полюднувати. Менé поклýкали молотýти. Післáв стáршого сíна козу пáсти. І за Україну молýтись чернéць Палїй пошкандibáv. У ранцї йде Олéся дружбóк збірати. Менé не пусkáли попрощáтись.

3. прикаzуючи (замість сп. приказóвого), н. пр. Тýхо сидїти!

4. на початку рéченя (гáдки), щоби піднести дієслóво, н. пр.: Орати, не орáв. Писáти, не пíше.

318. Дієіменником із злúчиками: аbí, щобí, дóki, пóki, колí, як, наколí, нїм, скóро, зámіст i и. скорочуємо рéченя (гадкí) побічнí,

наколій не трέба вýразити їх пíдмету, и. пр.: *Розkázujo вам сю прийódu, щоб вас остерегати.* Він жеадає, щоби сміj все казати. Єдти нам ходити, доки не найти. Не забуду, поки живти. Коли запитати сібó, то він скáже. Перед тим, що зникати, хлібодiи заривають свої яєчка в зéмлю. Вонá бáвить ся, замість робити. Ти вже досить великий, щоб собi на хліб заробляти. Ти за молодий, щобi з тобою про се говорити. Не порá тепér, щоб пульти. Тепér підú так, щоб нікóли сюдi не вертати ся. Кирíло Тур аж зýби сїїтів, щоб не стояти.

Дíсприкмéтиків уживáсмо, щобi скоротити рéчени (гадкí) прикметникóві, а дíсприслíвників, щобi скоротити рéчени (гадкí) прислівникóві (а то гадкí часові, причинові, умовні і припустові). Але з однóго бóку в пíдмéтих дíсприкмéтиках придаткових українська мóва взагалі не любується ся, так що rádo засту-
пáсмо їх дíсприслівниками тákже для скороченя рéчень (гадóк) прикметникóвих, а з дру́гого бóку слúжить дíсприкмéтик стáну предметного тákже для скороченя рéчень (гадóк) прислівникóвих. Прýмíри: *Він знающий наші дíлá, бачающий самi думки наші, він не потерпáть нýякої непрáви* (ráдше: знающи, бачачи...). *Хвалить Бóга встающi i ляяющi.* Не кажучi ánii слóва, пíшов до хáти. *Не дóвlo дóумающi, скóчив у воду.* Або мóжес не плáкати, мáши однóм однóю щíрою товáриша, тай тóю склáсти на лáві! Прибúвшi до Кíєва, всяк християнін повінен пéрше поклонити ся церквам Бóжим. Ідуi, прийшлóсь бы брати i жінку. Вожк лéжачи не утýб. У баранá i овéчи головi, рівняющi до тíла, не величка. Побрáвшiсь у бóki, вибивáють пíд бандúру юпакá весéлїї злýфї: а коло їх, повитýувавши шáй, стоять круйом да дíвлять ся, чудýючись, наче на вертéп, або що. А там стоять, збýвшись у кўну, попýрi головi. Попутýвшi очi, похилýвшись па кíт або на косови-ща, старi козарлiи слúгають кобзаря. Струна занáдто напá-
нена рвесть ся. Та як смi не журýтись, не мáши чим ѿтiй злодувáти. Рíч, скáзано, можливá.

Ми бáчимо, що в рéчених, скорочених дíсприслівниками, немá так сáмо пíдмету, як в рéчених скорочених дíспíменниками. Пíдмет даётся ся однáк зáвсéди лéгко вýнайти.

Про прислівники.

Про пóдїа прислівників гл. 50.

Прислівники так, як (наколій як не є слóвом питáйним) за-
ступáсмо прикметникóвими замéничиками такiй, якiй, колi вонi

є придатком прикметника, и. пр.: *Мій брат такий добрый, що все мені дає. Який сей чоловік боятий...* але: *Як за велика ваша хіта?*

А до такий додається так, щоб єго ще більше піднести, и. пр.: *Собака весела, добра, слухняна а розумна так така, що мабуть і нема розумнішого від неї звіряті.*

321. Навпаки уживався прислівник ніби замість прикметника в гадках як: *Сонце вже високо* (розуміється: підійшло). *Будь тихо* (= справуйся тихо).

Змежи усіх прислівників найважливіші є отсі: **було, бувá і бувало, нехáй, най, бодáй, чи, би, не, нї.** Вони більше, ніж усі інші прислівники, впливають на змисл речена, т. зн. на те, як розуміти думку, висказану реченем; тому годиться ся про них з особна докладніше поговорити.

322. **Булó і бувá, бувалo** (властиво форми теперішності і минувості від *бúти* і *бувáти*, ніби вставлені речена із значенiem: *то так коли́сь булó, бувалo, і тепér бувáє*) можна як прислівники приставити до присудкового дієслова. Наколи се дієслово стоїть у теперішності, то висказ переміщується ся через додане слова *булó* або *бувалo* в минувість, а дієслово доконане стає наворотним; коли ж дієслово стоїть у минувості, тоді ті прислівники падають їм у значення давнинувості. Приміри: *Сяду булó під літвою і читаю. Сідаю булó на віз, в тім приходить післанець. Пес лядає птицю, що єї пан булó застрілив. Огорбд, у котрім ми дітьми бувало так часто бáвилися, вчера продали.* За такі уроці можна бувá і волá купити.

323. **Нехáй** (властиво способів приказовий дієслова *нехáти*) або скорочене **най** додане до дієслова надає гáдці значення, що хтось має або може щось робити або мав би щось робити. В 2-ій особі цéго звороту не уживáємо. И. пр.: *Лиші менé, най пíшу лист. Пустіть нас, най ідемо до дому. Поможé менї, нехáй би я і дійти мої поминáли тебе. Нехáй Бог боронить! Нехáй тобі Бог допомагає! Нехáй твій син великий росте та щаслив буде. Нехáй би був сам менї сказав. Най рóбити, що хóче...* але: *Робí (можеш робити), що хбчеш.*

Так само уживáється ся **бодáй** (властиво *Богдай*) в реченах (гадках), що виражаютъ бáжане, и. пр.: *Бодáй (би) вас Бог любíв!*

324. Питайна частиця **чи** стоїть у незалежних і залежних реченах (гадках) питайних: при незалежних поєднаних гадках ни-

тáйних надає вонá питаню більше нáтику або виráности, при залéжних питанях започинáє вонá розстáйне питанé (альтернатíву), и. пр.: *Чи знáєш? Не знáю, чи писáти (чи нí).*

Би (скорóчена, старá, невíдмíнна фóрма дíеслóва *бúти*; сí 325.) уживáли колíсь у значíю: *бúло бы* або *як бы бúло* покázúє при-сúдок як щось недíйсне або лишé подúмане; сей прислíвник, спо-лúчений із минúвшистю якóгось дíеслóва, заступáє фóрму спóсобу можлýвого, бо в українськíй мóві на то осéбної фóрми (як от в латíнї *coniunctivus*) немá.

Із злúчниками зрослó ся *би* в одíб слóво: *абý*, *щобý*, так сáмо *кобý*. Скорóчена фóрма *-б* причíпляється і до інých слíв.

Стáвимо *би*:

1. в побíчніх і головніх умóвних рéченях (гадkáх), наколý умóву ознáчусмо як неспíвнену, и. пр.: *Як бы я напíшí ся винá, то яб одúжала. Як бы ты був сам до мéне не прийшóв, то хто знáє, колí бы мы булí і побáчили ся.*

2. в питáйних і порíвнáльних рéченях (гадkáх) умóвних, як: *Хтоб смú вíрив? Не рад жесть ти мóму братови, як бы в істíї прийшóв? Чому́б не рад? Бýду питáти, чи не принáє бы хто тебе. Став думáти-гадáти, як бы відсíля удрáти. Нощ, як бы се водá булí. Пойхав він на базáр, от як бы і у пae у Кореїй.*

3. в замíрóвих рéченях (гадkáх), и. пр.: *Порішили, щоб він перебráв ся за стáрця і ішóв бы в цáрський дíм. Він подáв прóсбу, щоб дозволили йому перéхати іранíцю. Учитель прика-зáв, щобý всé ученики позамикáли книжкí (приказáв усíм учени-кам позамикáти книжкí).*

4. в рéченях (гадkáх) бáжания і пíсля дíеслíв бóязни і остóро-гí, особлýво, колí сí дíеслóва не занерéчені, и. пр.: *Кобý мій я тобí помогí! Бóю бы сіó покарáв! Бóю ся, щобý смú якéсь лíго не стáло ся (Але: Бóю ся, що йому нéвто якéсь лíго стáнеть ся). Уважай, щобý ти не втав!*

В рéченях як: *Пішóв фон із моéї лáти! Збором буя! Збо-рóvi булí!* частиця *би* очивíдно пропúщенá. Бáжания, вýскazaní в такíй фóрмí, набирають змíслу рéчень приказbвих.

5. в ограничáльних вíдibсніх рéченях (гадkáх), як: *Чи есть у вас хоты одíн чалóжíк, который бы какáя прибоду?*

6. в рéченях (гадkáх) вýскazbvих, наколý гáдка головнá за-перéчena, як пр.: *Я не кажу, щобý він не учиа ся; але він нí-чó не вмíє.*

Дієслово стáвимо при *би*, як вíдко, все в дієприкметнику присудковім минувшості (спóсіб можлýвий), або уживáємо дієіменника (при чíм дієіменник трéба доповнýти словáми мóжна, булó і т. п.).

В рéченях як: *і берéб то її не берé*, або *От би то її підбій — би не є помічníм дієслóвом* (гл. 49) до *берé*, а значить тілько що: *нїби*.

Про *бим*, *бись* гл. нóтку до 209, про *аби*, *щоби*, *щоб* гл. 335.

326. Про перéчку **не** затáмити налéжить отсé:

1. *не* кладé ся в рéченях (гадkáх) перéчних при присудковім дієслóві нáвіть тодí, колí вже є однá перéчка, н. пр.: *Я нїчою не знаю. Нїдé не булó нїї óдною чоловíка видáти. Аñї менї (не) снить ся.*

2. в тих рéченях (гадkáх) побíчníх, котрí залéжать від дієслóва або від імá бóязни або остоróги, наколí в них ужýтий спóсіб можлýвий (гл. 325, 4), н. пр.: *Хлóтиї повтїкáли з бóязни, щоби їх не бýто. Порівнáй: Хлóтиї повтїкáли з бóязни, що бýдуть бýті.*

3. після *мáло*, *малó що*, *трохí*, *бéзмáль*, *лéдви*, н. пр.: *Малó що не впав з бóза.*

Дrúга перéчка *нї* уживáє ся тодí, колí заперéчена рíч не вíсказана, н. пр.: *Чи так, чи нї? Нї, не так.*

В рéченях як: *Кудý óком нї тлáнеш, усé лüди. Що вже нї питáли молодицї, нїчою не довідали ся* — чáстиця *нї* не є перéчкою для прíсúдка, що вíдко з тóго, що мóжна єї опустýти, а змíсл рéчениа на тíм не потерпítъ.

Про злúчиник *нї* гл. 333.

Про приíменники.

327. В українськíй мóві приíменників богáто, однí з них дўже-дávní i поєdýnchí, як: *в* (в середíнї, в середíну), *до*, *з* (із сере-дíни), *з* (зі мнóю), *за*, *на*, *над*, *о*, *нérед*, *пíд*, *по*, *при*, *про*, *у*; з тих приíменників *в* i *у*, *із* i *з* в наслíдок звуковíх законів злýли ся зóвсíм з собóю.

Дrúгí приíменники повстáли із злóженя двох або її кількóх приíменників, як: *знад*, *ізза*, *пóза*, *пóнад*, *пóпíд*, *зпíд*, *зпóнад*, *зпóпíд*, а ще йнýшí се дávní iменá, яких уживáно з поєdýnchими приíменниками, н. пр.: *довкруй*, *зámістъ*, *здовж*, *назáд*, *окóло*, *пíдчас*,

побічн., пове́рх, позад і т. д. або і без них, н. пр.: верх, коло, копе́ць, край, кроу́м, місто, недалéко, право і т. д.

Найбільша части приіменників вказує на відносини що до 328. місця, деякі окрім того вказують також на відносини що до часу (або лише що до часу, н. пр.: під час), а лише кілька вказують на інші відносини, як: *без, для, ради*. Які значення мають поодинокі приіменники, се бачимо досить ясно на прикладах поданих в § 330.

З яким саме відмінком сполучується приіменник, се залежить по часті від єго значення; з другого боку нераз що йно відмінок покаже докладніше, яке значення має приіменник, н. пр.: *в середині* (стояти), але: *в середину* (іти); *на горі* (стояти), але: *на гору* (іти).

1. При 2-ім відмінку подібусмо найбільшу частину поєднаних приіменників: *без, у, від, для, до, з* (із середини) і таких, що повстали з іменників (де 2-ий відмінок дбаний до іменника немов придаток прикметникний у 2-ім відмінку);

2. при 3-ім відмінку: рідко уживається приіменник: *к* (*o*);

3. при 4-ім відмінку: *крізь, про, через* і зложені: *зачірез, понéред*;

4. при 6-ім відмінку: *з* (зі мною);

5. при 7-ім відмінку: *при*;

6. при 2-ім і 4-ім: *мáмо*;

7. при 2-ім і 6-ім: *помéжи*;

8. при 4-ім і 6-ім із відмінним значенням: *над, пéред, пíд* і зложені: *нóза, нóпад, нóтід*;

9. при 4-ім і 7-ім з відмінним значенням: *в* (середину, середнії), *на, о*;

10. при 2-ім, 4-ім і 6-ім з відмінними значеннями: *за, мéжи*;

11. при 3-ім, 4-ім і 7-ім з відмінними значеннями: *по*.

Найважніші приіменники с отсі́:

330.

без: 2. *без грішій, без жáрту, без бояти, без мóю відома, без почутиї своїї чисті...*

біля: 2. *біля тóго лісу жив собі чоловік; біля криніці росте яблуня; біля хáти, біля Кієва...*

блíзько: 2. *стоїть хáта близько лісу...*

в, у. I. в (у) 4. в ліс, у двір, у вечер, в неділю, в чотири очі, іти в істі, в ченії (= в монастир), в (у) міди, в силу моє уряду, в той спосіб, парубкі в сьміх, ірати в карти, зложити в двоє, в наслідок нещастя, розпадати ся в порох, слово в слово, в десятеро більше, в мизинець завбільшкі, вірити в Бóга... 7. в лісі, у дворі, в місті, у Львові, в сім краю, в Галичині, в головах, в дарозі, в ночі, в короткім часі, в 24 годинах, в проплачу однії добі, в маю, в таєміні роїї, в біді, в імені короля...;

II. у (в): 2. у сусіда, у Римлян, у бóвка аж дух спéрло; у нéо боїто книжок, у мене хáтка малéнка, у жерелá, єла у віконця, у голóв, дно у бóчки, попросити у когось, питати у когось...

верх: 2. верх дréрева ...

від (укр. **од**): 2. від іранії, недалéко від мóря, два сáжнї від землї, від хáти до хáти, недалéко відкóтити ся яблучко од яблуньки, від двох літ, від мóгоду, від рана до ночі, від зáхідсónця до східсónця, час від часу, пíжка від столá, від вéжі тóнь вýдно до землї, сподівати ся чоіось від кóгось, домагати ся від кóгось, дістáти від кóгось, спасí менé од лютої мýки, мéньший від мене, наймéньший від усіх, старший від мене, дужчий від другого, нíхтò не поїб від тóго зúба, не помаїаєть ся менí від лисíчого молокá, сам не свíй від страху...;

від нíнї, від недáвна ...

для: 2. для біdnих, вдáчність для кóгось, для сvятóго спокóю, заклýкани дівчáт для сьмílosti, старїї люди для порáдоїки ...

до: 2. до Львова, до мене, припérти до стíні, пádatи комýсь до нí, іти до лíжка, до кíнця, аж до рана, ідів десять до тóго смéрти, до побáченя, брати ся до робóти, не до рíчи, охóта до чоіось, придáти ся до чоіось, до чóго твоя головá, неспосíбний до хазáйства, заплатити все до шéлю, до крéйцара, всї до óдною, а ще до тóго сónце приталíло сió...;

до тепéр ...

довкругí: 2. довкруги міста ...

з, із, зо, зі: 2. з бóчки, з грóбу, зі Львова, пíти із шкáянки, із середíни, з долíни, з прáвою бóку, з дréрева, з ірязі став ліпítи стóвника, з ремéню пошíй чóботи, із стóлика, з дávних часів, устáва з 1-ю маю, з рана до вечера, з недíлї, се вийшло з міди, з рóду, з просóня став говорýти, з вúжка став чоловíк, з нéо нíчою не бúде, одiп з вас, з тóї причíни, чи не з очíй се стáло ся, з рáдости, з бóязни, з іглоду пропáду, зі всіх сил, з уряду...;

б. з братом, прощати ся з кимсь, зі мною, зо мною, разом з роботою, разом з видатками, зі сходом сонця, з розвагою, з тим що, менше з тим . . .

за: 2. за часів Володимира, за моїх часів, за історіанцінні, за дні . . .;

4. за хату, пішов у світ за очі, за рік, від найні за тиждень, боротьба за волю, зуб за зуб, за кáру, купити за грóши, нї за що у світі, взяти ся за щось, приймати ся за бло, забути за кóсь, в пильпівку за танець і не говорім такі нічі, обібрать за короля, бути за грамськю старосту, тримати кóсь за щось, перебраний за жебрака, за рóку водити, вісний за хату . . .;

6. за хатою, за містом, за грóбом, іти за водою, крок за кроком, одін за другим, удар за ударом, нещастє за нещастем, рік за рóком, за своє старанням, за своє головою будеш щаслива, за съміхом і слова не вімовив, за дрібними слізами съвіточка не бачу, плакати за кимсь, ходити в Крим за сіамо, посылати за кіньми . . .; за найні . . .

задля: 2. задля мене, задля тóю, задля тóї прічини, задля недбалості . . .

замість: 2. замість мене, замість грóший, замість тóю, стару кобáлу продам замість молодої . . .

зачéрез: 4. зачerez мене . . .

зверх: 2. одін зверх одною . . .

здовж: 2. здовж мýру . . .

зза = ізза.

змёжи: 2. змежи нас . . .

знад: 2. знад хати, знад Прута . . .

зпéред: 2. іді менé зперед очей, приймáє зперед коня сю . . .

зпíд: 2. вілз зпід пéчи, візволити ся зпід чужої влади . . .

зпомéжи, зпомíж = змёжи: 2. зможе нас . . .

зпóнад = знад: 2. зпонад хати . . .

зпопíд = зпíд: 2. зпопід стола . . .

із = з.

ізза, зза: 2. ізза пóта, ізза торí, ізза ліса вітрéць повіває, ізза тóю . . .

к, ік (А): 3. к западови, ік вітеру, воно не к добру йде, іди собі ік бісу, к шортови, іду д ламі . . .

кóло: 2. коло хáти, сéсти коло столá, коло Чернівцíв, бýтва коло Львóва, повéсив коло бóку патíк місто шáблí, коло полýдня, коло рíздвяñих съят, знáти коло худóби...

конéць: 2. коне́ць столá, коне́ць грéблí стоять вéрби, коне́ць рóку, коне́ць ма́я...

край: 2. край дорóги, край лíса, найшилá свóго мýжса край съíта...

кríзъ: 4. крíзъ вóду, крíзъ вíкно, крíзъ шкляннí дvéri, крíзъ слéзи, крíзъ сон...

кríм, кróмí: 2. крíм тóго...

круг, кругом: 2. круг хáти, кругом ставкá, кругом тóго пенька вовк скáче, кругом рíни ходíти...

мéжи, мíж: 2. мíж чотирóх стíн = мíж чотиромá стíнами...;

4. межи зúби, ітí межи лóди, ідé чернéць мíж стíни нíмíї...;

6. жýти межи людьми, межи зубáми, межи веснóю а зимóю, най то бýде межи нáми, хтось межи нáми великий ірíх має, рíжнíця межи двомá рíчами...

мíмо: 2. 4. мимо хáти, -у, мимо твої ворíтєчка сíвим ко-нéм їхав, мимо тóго, то...

místo: 2. місто мéне, місто грóший...

на: 4. на горý, на бéреi, на селó, на полýдень, на Львíв до Вíдня, на прáво, на сей бíк, вíкно виходить на подвíре, слíпий на однó óко, бојáтий на дрібнí слýози, на чотíри вíтри, на чотíри мýлї, ітí на вóрога, ітí на пíво, на половíну, пídkóви трохí не на пядь, чверть на дрýгу, на вíки, нанýти на мíсяць, на раз, на все, раз на все, черíá на мéне, дýмати на щось, забýти на щось, умérти на якусь слáбість, менí на імá Петró, продавáти на вагý, на примíр, на то, сукнó на сýрдут, бóчка на капýсту, розпадáти ся на пóрох, учýти ся на столярý; як пойдеш на обíзð, то поспíши на обíд, а як навпростéць, то хибá на вециру...;

7. на горí, на бéрезї, на сеiї, на полýdní, на Буковýnї, на дворí, на сíм бóїї, ліши́ти ся на бóїї, на сýші і на мórі, три-мáти на рукáх, на мíсцї, бýти на пíві, лежíть менí на сéрїї, на початку, на тíм тýжнї, на сýвіжсíм учýнку, на письмí, грати на скryпцї...;

на нíнї, набезпéчно прийдú...

навпакí: 2. покотíла палянýцю навпаки сónця...

над, на́до, на́ді: 4. над рíку, над вéчер, над сýлу, любýти над усé, не знайдеш над мéне вíрнýшого приятеља...;

6. над рікю, над мню, наді мню, він мешкає над мню, панувати над народом, думати над чимсь... .

назад: 2. сидіть назад мене, мають назад себе... .

наперед: 2. мають наперед мене... .

напротив = против: 2. напротив щеркви... .

недалеко, недалечко: 2. недалеко міста, недалечко селі... .

низше: 2. низше цінні, низше всікої кріпаки... .

о (об): 4. кинути о стіну, о(б) змаю, о мню більший, о воле, боротьба о житві, о заклад, просити о щось, дбати о щось... ;

7. о п'ятій годині, будь се об перших п'ятинаг, думати о чимсь, о(б) чботах йому байдуже, знати о чимсь, о хлабі і волбі... .

около = коло: 2.коло стола... .

окрім: 2. окрім Біла, окрім тою... .

опріч: 2. опріч мене ніхто сіш не знає, ви пікож не слухали опріч мене... .

перед: 4. перед хату... ;

6. перед хатою, перед ріком, перед фома необлями... .

під, підо: 4. під стіл, під вічер, супівати під музичу... ;

6. під столом, під ішим небом, він мешкає підо мню, бітва під Віднем, юстинніця під чорним відром, під картою, під всікою кріпакою... .

підчас: 2. під час науки... .

після: 2. після обіду, після весті Охрім звсім не той чоловік зробив ся, після смрти, після війні, після міло бажання, після моєї думки, після умови, після закона з 21-го жвітня, після пріпису... ; після завтра... .

по: 3. по ірам = по ірах, плавай лебедюжку по синому морю, по дніти, по днам, по свободу ліжку простягай піжку, піхто не заплаче по білому тілу по буряцькому... ;

4. по хату, по сей бік, по піншний день, по два (підві), по перше, по другий раз, післати по когось, по щось... ;

7. по ірах, по сім біці Дніпра, по чайсь староді, по форзі, кілька днів один по другому, по ріці, по Балі, ужо по служби, по північній, по прізві, пізнати кого по чимсь... ; по руски, по шті... .

побіч: 2. стояти побіч себе... .

поверх = верх: 2. сунув поверх каміна, кинув аж поверх береза, в хусточці поверх шовкі... .

повисше: 2. як тебе пести: чи повисше каміна, чи повисше дерева... .

пóза: 4. поза хáту...;

6. поза хáтою, поза рíкóю, поза містом...

пóзад: 2. позад хáти...

поздóвж: 2. поздовж ґранíцї...

помéжи, помíж = мéжи: 2., 6. поміж людíй = поміж людьмíй...

помýмо: 2. помимо моéї прósъби, помýмо тóго...

пóнад: 4. понад рíкý, понад сýлу, не маю бráта понад тéбе...;

6. понад рíкóю, понад землéю, вíс вíтер понад Рíмом...

понíзше: 2. понíзше причóлка...

попéред = пéред: 4. поперед мéне, побí поперед нíс...

пóпíд: 4. попíд стíл, попíд гай зеленéнький бráла вдовá лен дрібнéнький...;

6. попíд горóю козакí ідýть...

пóпри: 4. попри хáту, бíчи попри вíз, попри се...

попróтив: 2. Чому не жéниши ся? — Ще попротив сéбе не вíшукав...

пóруч: 2. поруши сéбе...

посéред: 2. посеред мóря горíть воíонь, посеред пóля лежíть вóвча головá...

пótíм: 2. потíм тóго самá побáчila, потíм тóго кáже...

пóуз: 2. поуз вíкнá, ітý поуз левáди...

прáво: 2. прáво бráми...

при: 7. при хáтї, при столї, жсю при сестrí, при сýвідках, при мíсяцї, при тíй спосíбности, при сíм слóві, при сýвітлї, при іолосї дзвónів, при всíм тíм, уснýти при чýтаню, бýти при змíслах, при рóзумí, при грóшах, при іолосї...

про: 4. про мéне, про бíль зубíв, про тóто, сам про сéбе, одéжса про недíлю, говорíти про щось, забúти про щось, дарувáти щось про чóрний день...

прóмíж: 2. промíж людíй, промíж такóї прóпастi товáру...;

4. промíж людí...;

6. телá пробирáєть ся промíж нарóдом...

прóсто: 2. став просто мéне...

прóти, прóтив: 2. вíйдь против мéне, покláv против вíтру, блиющíть против сónця, против Варвáри почáло сníжскóм порошíти, против звичáю, против моéї вóлї, против приказу, де єму против мéне, він іордíй против мéне бíдного, против чóго він се говорить...

ráди: 2. Бóга ради, ради Бóга...

сéред, сéредь: 2. *серед хáти, серед пóля стóть млин, серед нас, серед такíх обстáвин, серед лíта...*

сúпротив: 2. *найбóльші твóри штóуки видають ся нíкчéмни-ми супротив твóрів природи...*

у = в...

чéрез: 4. *через хáту, через пóле, через вíкно, через пíт, через пíч, через цéлýй рíк, через тýждень пíсля тóю, через то, через нéо, через твої труди нас Бог благословíв...*

Дéкотрі приименини уживають ся тákже без приналéжного 331. до них вíдмінка, т. зи. як прислівники, п. пр.: *з юдíна часу́ уплизó, я заплатíв з трийцятóм робítникам, тут в зо три рýnsьких, чекáти з рíк, нéдíль із пять, до сорок людíй, сорок до пятьдесáть домíв, що то за чоловíк? за боíто, мати понад чо-тíри рóки...*; про по гл. 185.

Про зlучники.

I. Злúчники спíвпорядкóві сполúчують réчена рíвиорáдні 332. (réчена головні, одиорáдні réчена побíчні) і одиорáдні части réчень.

1. Для прóстої сполúки слúжать злúчники *i*, *та*, *тай* а в réченях інерéчніх *нї*; як на сполúку хбемо покláсти бýльший нáтиск, то уживаємо злúчинків не тýлько — але такóже, *нї* — *нї*; дру́гу частину сполúки пíдібосять з бýльшим нáтиском злúчники: *такóже, тákже*.

2. Сполúчені гадкí або словá стáвимо у протíвність до сéбе зlучником *a*, а ще бýльше зlучником *áле, одnáк, такý, прéцть*.

3. Іньшим спóсobом протистáвлéння є альтернатíva (роз-стáйні гадкí або пýтаня), якá навýзується зlучником *або*, а в пýтаню зlучником *чи*, ще сильнійше зlучниками *або — або, то — то, раз — раз, почáсти — почáсти, хоч — хоч*.

4. Узасáдненс вýсказаної передом гáдки ввóдимо зlучником *бо*.

Навпакí зlучниками же, *áдже, тákже*, то ввóдимо гáдку тóдí, колý хóчемо зазначýти, що вонá узасáднена або пояснена гáдкою, вýсказаною передом.

Найважнійші спíвпорядкóві зlучники є отсí:

333.

а: *Я великий, а ти малýй. Сíла без головí шалé. а рóзум без сýми маíс. Не смерть страшнá, а недуга. Даи чоó їсти, а то пропаду з іольоду. А вжéже не мóжна вму пíдмогити фóбрóї вóлї.*

або: Просі́ та́та або мáму. Або ірай, або гроши відда́й.

адже: Не лíхо менé ту прinesло; адже ж ми собí свої.

Адже так.

аж: Гри́зла, гри́зла, аж зúби поломáла. Сю дід та́кий ста́рýй, аж мóхом обріс.

але: Рад би я тобí помочí, але не мóжу. Я хотів щось сказáти, але він не дав. Не я, але ти тóму винен. Але де!

бо (гл. 335): Не сипівáй, бо тут тобí буде лíхо. Дають ся комарі в знакі i людям i скотінї, бож дóbre та́кий свербítъ, як воні нажалáть. Бо так. Кажí бо вже раз.

же: Чою́ж tobí dáti? Наварів пíва, вітій же сю сам.

і (ї): Бáтько i син. Жáби бувáють i в воді i в пóлі. Без піджоби i оіónь не горíть. Ви собí кажéть, що хóчете; а я i слу́хати не хóчу.

кобí: Кобí ви здорóvi булí! Кобí зúби, то хліб буде.

не тілько (лишé) — але такóж (также): Сю поéму я не тілько читáв, але навчíв ся єї такóж на памя́ть. Не тілько у нас, а i скрізь по всéму сvіtovi кóждий знáв зáця.

нї: Жáдна сíла небесна нї зéмна не мóже tobí помочí. Нї сяк, нї так (пор. 326 про перéчку нї).

одnáк, одnákoж: Не боіато нам трýду буде; одnákoж по-кáже ся, як спráвиши ся.

почásti — почásti: Тут лíсі почásti вírubaní, почásti вíkorchovaní.

прéцінь: Дóста мáмі не до тóго булó, а прéцінь пíши.

раз — раз: Говóрить раз сяк, раз так.

та, тай: Був собí чоловíк та жéнка. Та не муч менé. Потíхав чоловíк на ярмарок тай купíв козу. Хутéнко кáзка кáжеть ся, та не так то хýтко дíло рóбить ся.

тáже: Тáже ти хрístianýn, не бíсурмáн.

такý: А він такý не послúхав. Він не послúхав їх i такý пíши.

такóж, тákже, теж: Я тákже не знáю.

то: Він менí добró зробíв, то я i смý добró буду рóбить. Як ужé в тяжкóму недýзї лежáв, то все бувáло думáє та думáє собí. Вéштаєть ся Івáн то сюдí, то тудí.

хоч — хоч: Звісна дíвчáна патýра, хоч у пáньстві, хоч у мужcíцтві.

чи: Бýдеш слúхати, чи нї? (гл. 324).

334. II. Злúчники пíдпорядкóві вкáзують на то, у якíй звáзи з рéченем головníм стоять цéлковйті, елíptíчні або ї скорóчені

(245) речена побічні, що започивають ся тіми злучниками. Піділ злучників підпорядкових з бгляду на се їх завданє подано вище в § 244, 3—10.

Підпорядкові злучники є отсі:

335.

абі = щобі.

аніж = ніж.

бо (гл. 333): Молодіх затів іноді можна пізнати по лісині на лобові, бо у старіх такої лісини не бувáє нікóли.

дóки, дóкіль, пóки, пóкіль: Пóкіж се бýлоєсь, піднялисъ на містойти бублéйници. Пóкіль молодім був, так він сб i жаузвав. Бýли дóти, дóки не признáв ся. Не забуду, пóки віку. Ковáль кlesple, пóки тéпле. Пóти янýтка скáчутъ, пóки мáнір бáчутъ.

закýм: Почекáеш ти собі ще, закýм я тобі дам тішачу корóн за морz.

замість щобі, замість: замість щобі просів = замість просіти.

колí: Колí минуло два днї, прийшов він назáд до бáму. Іді собі в сvітá, колí ти такá старá. Коліб ти дістáв мебéжко молокá, то я би напýла ся тай одужала.

мов, немóв, наче, ненáче: Чайка скýзить, лїтáючи, мов за дітьмі пláче. Він тýлько рукою малáв, немóв хотів лóсéм відінáти від сéбе сю дýмку. За селíм щось іудé, ступоніть, наче ірім тримáти віддалекá. Бáтько мовчáть, ненáче не чує. Протягá руку, ненáче не ъши.

наколí: Наколí се не помóже, то трéба буде іншою спôsobu уживáти.

наскілько = оскілько.

наче, немóв, ненáче = мов.

ніж, аніж, чим: Пристáвив ся такім біфітм, що ще ірши, ніж був. Ту ще ірша біфá, ніж у менé. Лучшиi прíклад, ніж наука. Крашë лóда, ніж сáрка. А все душиш, чим бáти мокалю, орудувати над пáшим кráмом. Чим би на стíкані, а ти ще гой любéнко. Цыркун вóдить ся бáльше в гáтї, чим на бóри. Чим міс ростіi сиротá, лучшë як виросте камінь.

нім (= перед тим що): Нім сónце зайдé, росé ще війті.

оскілько, наскілько: Оскілько я знáю.

пóки, пóкіль = дóки.

скóро: Утішáв ся, видячи сб, а градував ся ще бáльше, скóро почув: „Оона нам форза”.

сли: Не інівай ся, сли про тёбе добрим не злим слóвом згадаю.

тілько що, тілько: Тілько що розвійдніло ся, царіця кричить. Тілько ти ключ денебудь дінеш, то тоді усі ми пропащі.

хоть, хотяй, хоч: Він хотъ і старий, а все такі поміч дає. Хоч у тёбе і нема зубів, то ти мене спаї якнебудь, щоб хазяйка почула. Совá, хотъ би літала попід небеса, то соколом ніколи не буде. Світле очко, хотъ де, наайде. Хоч з тим, хоч без тóго.

чи: Подиви ся, чи коні запряжени. Чи нині, чи завтра, все одно (гл. 324 і 333).

чим = ніж; чим — тим: Чим дáльше в ліс, тим більше дров.

що: Він кáже, що не має часу. Треба мені подякувати вóкови, що він мені виїду зробив. Був собі такий бідний вовк, що трохі не здох з голоду. Як же мені не плáкати, що тілько один ти мені остáв ся?

щоби, щоб, аби: Воні підпéрли двері, щоб вонá не вільзла. Я хочу, щоб у мене був усé пóвний збáнок грóший. Щоб ви так по прáвді дíхали! Що тут робити, щоб вонá не втіклá? Такої біді мені ще не трапляло ся, щоб у мене що вкáли. Робітники роблять, от аби день минув. Він говорить, аби язик вертів ся. Аби грóши, то все буде. Чоловíк на землї не на те, щоб усé тілько в щастї живти і нýякої тупí і печáти не дізнáти, а на те, щоб святé добро возлюбити і через його в цáрство небесне ввійти.

як, як що: Гóлос сопілки колисáв ся по вóздухах, як рíбка по широкім Дунáю. Не такий чорт страшний, як віó малюють. Немá у світї, як свої країна. Як вийде твій хазяїн в поле, так (то) іді за ним. Як би дàли чоюнебудь доброго істí, то показáв би вам сокóла. Як пес став ужé дуже старий, хазяїн прогнáв віó від хáти. Пять літ минуло, як він в селї не був. Ловí рíбку, як ловить ся. Побачимо ся ще, як що не умру (помрéмо).

336. Дéякі злúчники уживáють ся тákже як прислівники, н. пр.: аж, і, хотъ, наче, нíби, н. пр.: Босфóр аж затрýс ся. Ей аж немá. Віddáсть мені аж на Дмитра.

В. Про лад слів у реченю (гадцї).

337. Дéякі словá, рóзряди слів і ча́сти рéченя (гáдки) мають зóвсім означене місце в рéченю (гáдцї). Так стáвимо:

1. питáйні заіменники і ча́стицї, відносні заіменники і ча́стицї і злúчники (окрім же) на початку гáдки, котру вонí запо-

чиняють, и. пр.: *Що хочеш? Де їдеш? Чи маєма фіма? Не знаю, чи добра, чи пії. Не все золото, що ся сьвітить. Там добре, де нас нема. Ішов дощ, що үлиці потоками стáли. Сидí тут, піки на-зад не прийду...*

2. *би*, *-б* по якімсь слóві, особливо по злúчниках, дíеслóвах або і заіменниках, и. пр.: *Як би ви вчíлись, так як трéба, то і мудрість була би своя...*

3. перéчку перед тим слóвом, що має бути заперéчене, і пе-ред присúдком, коли цéла гáдка має бути заперéчена, и. пр.: *Слабий чоловíк не може далéко їти. (Але: Недалéко школи сто-ять двí старí топóлї). Не все те маємо, про що ладíмо. Нї в день, нї в ночі не маю супокóю...*

4. приіменники (окрім *rádi*) перед тим слóвом або вýраже-нem, до котрого належать (заіменники *пїстó*, *пїшó*, *фéхто*, *дéши* можна притíм роздíлити приіменником на їх складові ча́сти), и. пр.: *Від пїтї не буду з пїкýм (або пї з ким) ужé про се говорíти. Вонá пї зáшо у сьвітї не хотíла сéю зробítи.*

5. придáтки прикметникóві безпосерéдно пéред або по слóві, до котрого належать, и. пр.: *Осінь прийдеть нам солóдкі овочі дерéв. Суд Бóжий не минé тебé...*

6. *некáй*, *най* (гл. 323) все перед дíеслóвом, и. пр.: *Най буде мир між нáми.*

Зрéштою лад слíв с свобíдний, але свобíдний не в тíм зна-338. чíню, щобí се булó все однó, як словá і рéчения (гадкий) по собí слíдують; протíвно маємо нормáльний лад слíв, а сей лад можна змíнити, чи то для бóльшого пíднесеня якóгось слóва, чи задля інýших причíн в промóвах і пíснях.

Нормáльний лад слíв с такýй:

1. Пíдмет (із своíми придáтками) стоїть перед присúдком, прéдмет (із своíми придáтками) і придáток прислíвниковий по присúдку: але корóткі прислíвники стáвимо рáдше перед присúд-ком, и. пр.: *Вода є свéжá. Наїздовна фітіна білої фóми спáла. Колумб відкрив Амéрику. Нїтó на сьвітї не має, що му принесé найблázниші фéн. Бліскав на її стороні. Стало сmerkáti, як я вісхоті у лїс. Він менé дуже подобав.*

2. Наколý с два прéдмети, то стáвимо 3-ий вídmíнок перед 4-им; зрéштою що до порýdku прéдметів і придáтків прислíвни-кових, що належать до однóго і того самого присúдка, захóвусмо лише отсé прáвило, що корóтше вýражене стáвимо перед дíвшим.

н. пр.: *Напішу братові лист.* *Напішу віденьському капелюшникови,* що продає такі іарні капелюхи, переписний листок, щоби прислав мені також один капелюх. (Або: *Напішу переписний листок віденьському капелюшникови,* що продає такі іарні капелюхи, щоби і т. д.)

3. Та прédмет або придаток прислівникóвий стоїть чáсто на початку рéченя (гáдки), чи то для тóго, щоб єго сим виїмкóвим ладом особливо пíднести, чи то для тóго, що найлíшне надається до навázаня з попередною гáдкою, або що є питáйним або відноśним слóвом (гл. 337, 1); в таких рáзах по прédметі або придатку прислівникóвім слíдує дéколи насампéред присудкóве дíесло, а аж потíм пíдмет, н. пр.: *Де мéшкає твíй бáтько?* *Он-táм у дóмі,* що на єю даху сидíть чóрний кíт, мéшкаютъ тáто. Такýй іарний дíм постáвили тáто? *В однíм юродí жив купéць;* *у нéю не стáло товáрів.*

4. Заíменник особóвий і зворótний, колí вонí є прédметом, прилúчують ся рáдо до слíв, котрýми починаємо гáдку (як злúчники, питáйні словá...), н. пр.: *Як собí хто постéлить, так ся вíспить.* *Як ся мáши?* Зрéштою ся прилúчуетъ ся в пíсьмénнýй мóві звичáйно до дíеслóва: *Добре мáю ся.* *Учи́ти ся...* *Смерка́ло ся.* *Купувáти меть ся.* При спóсобі можлýвім, колí би не стоїть перед дíеслóвом, а за ним, то стáвимо ся звичáйно аж по би: як би ви вчíлись так, як трéба, то... *Як би ти вчiv ся...* *Хотí-лоб ся менí...* Вíн дýже тим тíшив би ся. Скорочене ся (-съ) мóже стóять тákже перед би: *Хотíлось би менí...*

339. Примíри свобóдного ладу слíв: *Вербó, де не посадí, там і приймé ся.* *Про слáву дýмáє лíцар, а не про те, щоб їїлá булá голová на плечáх.* *Понад Днїпрóм поуз ір в бојато пеchéр.*

ДОДАТОК І.

Правопись.

Звўки виражáсмо в письмі знакáми (бўкви); а цéлýй ряд букв ужýваних в письмениї мóї називає ся азбúкою. Українська азбúка походить від кирилицї. Знаки устанóвлени св. Кирилом для словáнського письмá (глагóлиця) були застúплеї в Болгáрії бóльше як через половину грéцкими бўквами; все ж такí називає ся новá азбúка кирилицею. Єї приймíли Русин-Українцї з дéякими змінами і уживають ще тепér в своїх церкóвних книгах. Петро Великий приказáв в р. 1708-ім, щоб для съвітської росийской літератúри взяти азбúку ужýвану тодí у Українцїв і Білорусів, котrá де в чíм наблизíла ся до латинської: відені взяла ся так звáна гражdáнка. Єї уживають тепér і Українцї. Бували такóж поодинокі прóби вивéдения латинських букв до українського письмá.

Як виражáти прáвильно мóву письмом, тóго учíть прáвопись.

Правопись, що тут вýложена, с в головníх точках фонетична; бо вона має за осноvu прáвило: Циши, як прáвильно говорить ся. Прáвильно говорити значить обминáти в мóї всéki місцéві (нарічéві) властíвости¹⁾, отже уживаю прáвильної мóви, т. зи. такої, що спíльна всéм письменим Українцям, однакова і всéм Українцям лéгко зрозуміла. Протé, хто знає, чим мóжа стóронí відрíжніє ся під письмениої української мóви, той, мóжна

¹⁾ Нарічéва властíвість є и. пр. казáти кíч замість пíч, али зам. сіль, стів або сіль зам. стіл, смертевний зам. смертеваний, сíйни або юти зам. вýйти, зелéні зам. зелéні, ковалéм зам. ковалéм, людов зам. людех або людлях, хлáпец зам. хлáпець, конíц зам. конéць, бе або бе зам. був, жеож зам. тáжко, се або си зам. ся, кíт зам. кіт, яку зам. хóчу, круто зам. крýчу, сíю зам. вýджу, рфбю зам. рóблю, прéю зам. прóшу, бе зам. воніу, рóбеч зам. рóбить, сопíват зам. съпíвáє, буше зам. будемо і т. н.

сказати, уміє вже добре писати і читати після сеї правописи, котрā вимагає писати так, як правильно говорить ся; трέба лише навчýти ся:

I. якими знаками означують ся звуки української мови,

II. в котрих разах в правописи вказує ся походжене слова, отже пíше ся етимологічно, а не чисто фонетично,

III. як писати чужі слова, а крім того

IV. присвоїти собі ще деякі інші правила, які принáли ся між письменними, а не доторкають зкуків мови.

I.

3. Звуки української мови виражають ся в письмі отейми 33 буквами:

А, Б, В, Г, Г̄, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,
а, б, в, г, ґ̄, д, е, є, ж, з, и, ѹ, і, ї, к, л, м, н.

A, B, V, Г, Г̄, D, E, Є, Ж, Z, И, Й, І, Ї, K, L, M, N,
a, b, v, г, ґ̄, д, е, є, ж, з, и, ѹ, і, ї, к, л, м, н,

О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, —;
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь;

O, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, —;
o, p, c, t, u, ф, x, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Сі буки називають ся:

а, бе, ве, іа, зе, де, е, с, же, зе, и, ий, і, ка, ел, ем,
ен, о, не, ер, ес, те, у, еф, ха, ие, че, ше, ю, я, ѹр.

Змежи них означають: 1. шість букв поєдінчі голосівкій, 2. сімнайцять поєдінчі шелестівкій, 3. три букви зложені шелестівкій, 4. дві раз голосівкій, раз шелестівкій, 5. одна є лише знаком м'ягчення, 6. чотири означають сполучене шелестівки з голосівками.

1. Поєдінчі голосівкій є: а, е, и, і, о, у, и. пр.: бáба, тебé, бýти, він, то, бýду.

2. Поєдінчі шелестівкій є: б, і, з, д, ж, з, к, л, м, н, р, с, т, ф, х, ш, и. пр. біб, ѹре, газдá, дім, жéба, за, коіб, ліс, менé, пýва, по, робóта, сукнó, так, Фéдір, ходýти, шýло.

3. Злóжені шелестівкí є: *и, и, и, и*. н. пр.: *чап, чути, то*. В двóзвуку *и* є іменио *т* і *с*, в двóзвуку *ч* так сáмо *т* і *ш* тíсно з собóю сполúчені; *и* є властíво *иц*. Для так сáмо тíсніх сполúчень *д* і *ж*, як в словáх: *хóджу, дождéжáка, д* і *з*. як в словáх: *дзін, родзíнки* немá осéбних знаків.

4. Знак **В** має перед голосівкáми, а в наzвуку слíв тákже перед шелестівкáми, значíс шелестівки, н. пр.: *водá, ровéць, слибóк, повозíти, вложíти, вторувáти*. З попередующими голосівкáми лúчить ся **В** в двóзвук, в котрім означáє тíлько, що у н. пр.: *Еврóпи, биw, півострóв, лávka, слиvka, пішóв, був*.

Бóкva **Й** є лишé перед *о* шелестівкою; н. пр.: *соiйóк* (сéйка), *байóк* (бáйка), *розвайóваний* (розпаювáти), *йоw*, *Йордáн*. З попередующими голосівкáми лúчить ся **Й** в двóзвук, в котрім означáє тíлько, що *і*, н. пр.: *дай, бáйка, Мадéй, бий, сéйка, купуй*.

5. Щоби́ зазначити, що якóсь шелестівку трéба мáгко вимовляти (пéрший стúпень мáгченя), додає ся до тóї шелестівки на кíнцí слíв, а такóж перед твердóю шелестівкою і перед **О**¹⁾ знак **Ь**: *будь, зятъ, хтось, князъ, місяцъ, біль, отóнь...*; *бúдьмо, бáтько, возъмі, съйт, цъйт, вéльми, кінъте...*; *лісъюто, малъбóваний, пятьб...*

Як задля такого змáгченя, що означáне знаком **Ь**, змáгчíла ся ѹще і дру́га шелестівка перед нéю, так що двí мáгкí шелестівки стóять побіч сéбе в однім складí, то не трéба змáгченя пéршої шелестівки ще з осéбна зазначувати знаком **Ь**. Для тóго пíшемо, н. пр.: *шіздъ, кістъ, мисль, болзнь; кістъми, шістъб...*; але *пóль-съкій...*, бо обí мáгkí шелестівкí належать тут до рíжніх складів.

6. *я, е, ю* є знакáми сполúченя ѹ з поєднічими голосівкáми, н. пр.: *я, яищé, патий, імá, краéм, краї, беш, ъсти, фóду, ѹв, ѿю, Юркó, Стефрюк*. Знаки *я, е, ю* мають се значíс лишé в наzвуку слíв, по дру́гих голосівкáх і по *б, п, в, ф, м*. Но *ж, и, и, и* вонí не подíбують ся²⁾. По шелестівкáх, котрí мóжуть мáгчiti *ен*, *т*, *зи*, *по*, *ф*, *в*, *е*, *и*; *а* і *и*, означають вонí змáгчене сих звúків, так що *да, да, ді, фа = дыа, дые, дыі, фы — ти, ти, ті, тю, зи, зе, зі, зю, си..., ии..., ли..., ии... = тиа, тие, тиі, тиу, зиа, зи*.

¹⁾ Тáкже і перед *-ю*, н. пр. в зóрмі *вéльмо — вéльми*, аби тим вýразити, що се слóво рознáдає ся при чýтаню на такí два складí: *вéль-мі*. Часíше сиx способом трéба послáтувати ся в чужих словáх, щоб тíрно віддати чужí зи-мóву, н. пр.: *Вéглия (Veglia), Кd.и-спí (Cagliari), Оглио (Oglio), Мадонна дí Кампíльо (Madonna di Campiglio)*.

²⁾ На Українї вýше дéхто тákже звáє *зів* (але *зівідом*), *зівти, зівіти*, в тóм разe *я, ю* звучать як добавки *и, о*.

зі, зу, са..., ца..., ла..., па..., и. пр.: **дядина**, жолу́дєм, дід, медве́дю, тя́гár, жи́тє, ті́ло, жи́тю, за́тя, на́лу́зє. Бóзї, ки́зю, ся, лісє, сїяти, сюдú, шефця, бцї, сéрцю, королá, зілє, лід, лю́блю, пéня, запнé, пінї, нюхати.

Змáгченя ще другої шелестівки перед я, е, і, ю не трéба за-значувати ще з осібна знаком ь, коли обі шелестівки належать до одногого складу. Для того пíшемо, и. пр.: **слід**, **сліпий**, **снїг**, **Снýтин**, **після**, **снїдáнє**, **стінá**... а не **сълід**, **сълпій**, **сънїг**, **Сънýтин**, **після**, **сънїдáнє**, **сътїнá**.

Коли́ж мягкі шелестівкі належать до ріжних складів, то мáг-чене пéршої шелестівки трéба вазначити з осібна знаком ь; и. пр.: **читáль-ня**, їдáль-ня, копáль-ня, а не читáлня...; **Юль-ця**, а не Юлия...; **стріль-ця**, **погоріль-ци**, **пáль-цими**, **бáль-ня**..., а не **стріл-ци**, **погорілci**, **пáлцими**, **бáлня**...; **пиль-нїйший**, **силь-нїйший**, а не **пилнїйший**, **силнїйший**...; **куль-тї**, **нéнь-ци** а не **култї**, **нени**...

Коли́ж до слóва, що починається ся звúками я, е, і, ю, долúчить ся зпереду прýставка з-, роз-, від-, над-, перед-, тодí я, е, і, ю зна-чать тілько що йа, їе, ії, іу, і не маягати поперéдного з, д, бо ті шелестівкі належать властіво до віддільної від слóва прýставки и. пр.: **зїсти**, **зявіти ся**, **відїхати**...

II.

4. 1. При відмíнюваню слів трéба у всіх відмінках писати голосові шелестівкі корінні б, д, з, ж, і, хоті їх властіво чутi ви-разно лише тодí, як стоять перед голосівкою, т. зи. в однім від-мінку (у мýжеських іменників в 1-ім відм. одн., а у інших в 2-ім відм. мн.), и. пр. **парубкý**, **воробéць**, **порядки**, **оселéдci**, **образкý**, **ріжскý**, **пітї...**, **пáрубка**, **-ом**, **-ів** і т. д., бо 1-ий відм., одн. е: **пáрубок**, **воробéць**, **порядок**, **оселéдець**, **образóк**, **ріжóк**, **пóтоть**. Дáльше писати трéба: **рýбка**, **зáгадка**, **вáзка**, **киýжка**...; **ліжко**..., **рýбки**, **рýбci**, **рýбкою** і т. д., **ліжска**, **ліжку** і т. д., бо 2-ий відм. мн. е: **рибóк**, **загáдóк**, **вáзóк**, **киýжóк**, **ліжóк**.

Так само трéба писати корінні шелестівкі голосові б і з в словáх **скубти**, **гребстý**, **лїзти**, бо кáже ся: **скубý**, **скубéши**, **гребý**, **лїзу** і т. д.

2. Коли кóрінні áбо інї кінчаться ся голосовими шелестівками б, д, з, ж, і, то трéба задéрживати їх завсіди і у всіх словáх, вýведе-них з тих кóріннів áбо інїв. И. пр.: **сéрбський** (бо кáжемо Сéрби), **тру́баший** (тру́бий). **сусідство** (**сусіди**), **соло́дкий** (**солодити**), **рідкій**

(ріденький), **шев'якій** (Швейції), **модішній** (молодий), **блазни́й** (блазнений), **нізни́й** (низенький), **тижкій** (тиженько), **тижній**, **тижчій** (тиженько). **лігкій** (лєгенький), **мігкій** (мігенько) ... Але говоримо і нішемо: **ліжний**, **мяжний**.

Так само трέба задержувати безголосі шелестівкі корінні все і ве́ди, и. пр.: **просьба** (бо кáжемо просити), **кісъбі** (косити), **боротьба** (бороти ся)... і в зложенях як **велікден** (великий), **бсьре** (парів, се), **тижже** (тижко), **бтжсе** (от...) ...

Із тих порівнань бачимо, що аби знати, чи шелестівка на кінці коріння або ніяк є голосова, чи безголоса, трέба собі лише утворити з коріння або ніяк такé слóво або таку фóрму, де шелестівка стáла перед якúсь голосівку.

3. Без *від*, *на*, *об*, *під*, *роз*- нішемо ве́ди однаково, и. пр.: **без тóю**, **безкомéчній**, **безпéчиній**, **від хіти**, **відги**, **відкінути**, **віднісити**, **на дігусіти**, **на десантіти ся**, **обмірти**, **обчишка**, **підшишка**, **роз- судок**, **розчесіти** ...

При́менник *з* нішне ся все у всіх значіннях *з* (*із*), и. пр.: *з брітом*, *з пітом*, *з хіти*, *з вікні*, *із смріки*.

Приставку *з-* трέба писати *с* перед безголосими *н*, *т*, *к*, *ф*, *ж*, и. пр.: *спей*, *спéрти* (ліпрj), *списніти*, *спéрти* (літрj), *спіба*, *скрутити*, *спальшутити* ...

Однак перед *с*, *и*, *и*, *и*, *и* нішемо завéди *з-*: *зістти ся*, *зі- бати*, *зійтти*, *зіоріти*, *зігтути*. І в при́менниках зложених з тим *з-*, що по нім стóять 2-ий відмінок, нішемо *з*, а не *с*, бтже: *зід*, *зіонад*, *зірід*, *зіонід*.

4. В словах, що утворені з нів на *-т* пárостком *-сто*, букви *те* зливáють ся в знак *и*, бтже: *баламіцто*, *бочицто*, *броти- то*, *тилягóцто*.

III.

При пíсаню чужіх слів трéба держати ся отейх прáвил:

5.

1. Пárосток *-їй* нішеть ся в чужіх іменах осіб по цех шелестівках *-їн*: *Оадін*, *Мембін*, *Медінін*, *Тюдінін*, *Аманасін*, *Горанін*, *Батірін*, *Григорін*, *Лінін*, *Василін*, *Антонін*, *Платонін*... але *Верзін* (*Верзіль*), *Юлін*, *Помілін*, *Семпрінін*, *Асканін*... і так не ті, що в латинській мові кінчать ся на *-lius*, *-nus*.

2. Церковнослов'янський пárосток *-іє* нішемо в приштих з церковної мови словах завéди *-іє*: *мілосéрдіє*, *спасініє*, *зобосініє*, *кініє*, *оружіє*, *саміліє*, *братолюбіє*...

3. І пárосток *-ія* нішуть все по всіх шелестівках *-ін*, тілько по *и*, *и* — *ін*, и. пр.: *Аракін*, *комітін*, *Богін*, *партін*, *Лін*, *хін*.

нázia, поézia, komícia, Rócia, akácia, Fráncia, stácia, Ávstríja, iestórija, ária, matéria, ármia, akadémia, Arábia, Emíónia, Bolívia, paráfia. Kanadókia, pedazósia, monárхia..., Anhlia, Ítalija, Natália, batália, Eviénia, lénia, kompánia, ýpia, kolybňia... Dlátógo tákже: zimnázialnyi, materiályni, kolyonialnyi...

Однак в школі придержують ся при пíсаню сéго пárостка, а тákже і пárостків **-iй** і **-ie** прáвила, що пóдане пíд 4 для всíх прóчиx чужíx nárostkív.

4. Звúk *i* в чужíx пárostkax **-ik**, **-ika**, **-ist**, **-izm**, a vídtač v nárostkax **-iñij**, **-iñs'kiy**, **-iññij** i t. d. píshet' sя a) zavédi i po *n*, *b*, *v*, *m*, *f*; *k*, *g*, *x* i po golośivkáx, b) zavédi ī po *l*, *n*; v) po šelestívkáx *d*, *t*, *z*, *c*, *ç*, *ž*, *š*, *ch* zvuk i peréjšov v vimoví na *u* i dlátógo píshemo v takíx rázax *u*. N. pr.: a) épika, epíñiñij, kubíñiñij, atavízm, polémika, polémichij, etnografiñiñij, sofíst, sofízm, ostriakízm, llyósika, llyosíñij, monarhíst, arhaízm, ateíst, mosaíka...; b) provinçializm, árñika, mashiñist, mechánik, téhnika, tehnichij, anglíñs'kiy...; v) budízm, médik, metodika, metodichij, artíst, artízm, gramáтика, gramatichij, partíñiñij, simpatíñiñij, azíñs'kiy, muzikálnyiñ, фízika, klyásik, klyasichij, komisíñiñ, rosíñs'kiy, misticízm, políñiñiñ, bandajíst, austriýs'kiy, iestórik, iistoríchij, fabrika...

Але трéba písati: katólik, katolícykij, evanđelíst, akáfist, nýblika (v značení люди), publýchij.

5. Tréba písati zavédi: anti-, archi-, otже n. pr.: anti-nátiya, antiñfón, archiknáž, archimandrájt, archistratág, architékt...

6. Golośivku i v seredíñi chujíx slív peredaémo v ukraínskij móvi ábo через *i*, ábo через *ī*, ábo через *u* — zóvsem píslia togo samógo právila, jaké pódané v tóçci 4-iij. Lishé kolý po i naступáe v chujíx móvax golośivka, v takím rází se i píkóli ne zamínioet' sя u nas na *u*. Dlátógo píshemo: ciwélñij, ciwélëzácia (-ia), provinçia (-ia), epidémia, zimnázia (-ia), фízika, komisía (-ia), ryúna, krytik, simpatíia (-ia), misticízm, artiléréja (ia), koncistórija (-ia), etimolózija, shízma, prinçip, inteližéncija (-ia), llygia, políñia (-ia), organižácia (-ia), nývelováti, anopítm..., díazmóza, díametrálñij, patríárx, aedíscia (-ia), díscézia (-ia), diéti, diúrñist, biolózija, períoda, patríójt, kísek, mísionár, naçionálñij, mílëóni...

7. Chují iменá vláspi i názvi chujíx kraív, míst, gír, rík, ózer i t. d., z jakými Russií osoblíivo čeraz bíblíu, dávní lítópisci, cerkóvno-slovánskij kalendár, jaký panuváv i dósi že panuje na

Руси, і через школу познакомилися, а так само імена слов'янські, пішемо буква за буквою так, як вони у нас звичайно вимовляють ся, и. пр.: *Вифлеїм, Єрусалим, Єніпет, Давід, Мойсеї, Рафаїл, Соломон...*, *Ломоносов, Москві, Піщкін, Тургенев, Толстий...*, *Гедемін, Залєскій, Міцкевич, Собеський, Яніло...*, *Добрівський, Палицький, Радецький, Праїа, Рокитанський, Шафарик...*, *Білград, Даничіч, Вук Караджич, Славіч, Загреб, Мікльосіч...*, *Атена, Гомер, Зевс, Крез, Перикль, Рим, Сократ, Троя, Цезар, Ціцерон, Язьон...*, *Бокачіо, Данте, Камілерон, Колумб, Мануїлі, Петрарка, Піза, Рафаель, Тоскані...*, *Дон-Кішот...*, *Анжур, Беранжέ (2-ий відм. Беранжера), Бордо, Брестанів, Бурбон, Волтер, Діма, Доде (2-ий відм. Додета), Корнель, Париз, Расін, Руссо...*, *Байрон, Вальтер Скот, Свіфт, Лондон, Шекспір, Штурарт...*, *Гейне, Гете (-тою), Ленін, Лисєк, Марр, Опіц, Шіллер...*

В сполученню з настуїним о пішемо лише і (не ї), так само, коли перед і стоїть якась голосівка, и. пр.: *Сіон, Хіос, Біон, Аміон, Аристотель, Еміонія, Діон, Ніоба, Оріон, Ріо...*, *Кайн, Михаїл, Люіла, Енейда, геройчний...* Лише по л пішемо і в тих рэзах ї: *Ліон, Кліо...*

Менші знаті чужі імена власні найліпше писати так, як вони пішуться в чужих мовах. До таких імен власних належать, и. пр.: Brachelli, Du Bois-Raymond, Fizeau, Foucault, Fresnel, Mirabaud, Mirabeau, Neef, Salesbury, ten Brink, van Houten, O'Connell, Lützow, Wörishofen...

IV.

1. Великі букви початкові пішемо:

6.

а) на початку цілобі гáдки, отже завсіди по кроїці, також по питаннику або по окликнику, а по двóкроїці тоді, коли незмінено напòдимо чиòсь бéсéду, затé иéколи по серéднику або по зáпиниці;

б) на початку рядків вíршових:

в) в іменах власних, що нáми називаємо особи (людій, богів, духів, звірят і все, що собі уособляємо), товáриства, держáви, наро́ди, краї, містá, села і всікі місцéвости і їх мéшкаців, рíки і потóки, гори, бéзера і мóря, и. пр.: *Александер Великий, Баторія, Катерина, Михайлó, Петро, Тарас, Шашкевич, Шевченко...*, *Атена, Бог (але бóт Греції), Зевс, Марс, Михаїл...*, *Красул, Рабкó...*, *Місяцю лєсний...*, *Василіана, товариство Просвіта...*, *Австро-Угорщина...*, *Москалі, Поляки, Русь, Русин...*, *Буковина, Галичина, Швейцарія (-иї)...*, *Карлів, Кріків, Іванів, Кутти, Личаків, Ми-*

насторійська, Паріж, Снігур, Стрілецький Кут..., Буковина, Лівобільни, Тернопільщії..., Дністер, Дніпро, Прут..., Альти, Бескид, Піп Іван (гора), Чорногора..., Гесфор, Морське Око, Чорне море. Нázви місяців пíшемо малíми бóквами: січень, лютий...

г) в прикметниках вíведених від імéн особóвих, и. пр.: Івáнів, Шевчéнкові твóри, моїла Тарáсова, слúжба Бóжя, Боюродиши прáзник; так сáмо в прикметниках вíведених наростком -ів (-ов) від всéких імéн влáсних, и. пр.: Дніпрóві порóти, Дністрóві хвáлї;

д) в зáголовках книжóк і твóрів штýки, и. пр.: Енеїда, Ілїїда, Нáймичка, Перекомýполе, Три як рíдні братy, Шкóла атéнська (Рáфаеля).

е) Наконéць пíшемо в лíстах і в пíсьмах до начáльства і ýрядів вели́кими бóквами початковýми: тýтули осéб, начáльства і ýрядів тай особóві і присвóйні заіменники, колí стягають ся до осéбні, що до нéї пíшемо, и. пр.: Високоповáжаний Пáне Дирéктóр, Високопроподóбний Отче! Висóке и. к. Наміснýцтво! Съвítла и. к. Ráдо Шкíльна окрýжна! Сердéчно дíкую Тобí, доропý приятелю... Остаю з глубоким повáжанiem Пáна Старости покíрний сугá... Висóкий Вýдїле Красивý! Самé в порý полуцив я Вáще пíсьмо...

7. 2. Дíлене слíв.

Колí двосклáдного або многосклáдного слóва при пíсанію не мóжна помістíти в рядку, то дíлимо єго найлініше так, щоб обí ча́сти слóва мóжна булó якось пíзнáти. Для тóго трéба держáти ся отeїх прáвил:

а) Колí слóво злóжене або сприставкóване так, що складовí ча́сти кóждому лéгко розпíзнати, то дrúгу часть слóва перено́симо до дrúгого рядкá, и. пр.: бíло-лýцій, чорно-óкий, пройдý-світ, пай-лýбший, сюю-дня, безó-дня, бéз-лýч, не-дбáлій, по-вторýти, за-струнáти, за-ткнýти, зí-тхлій, зí-тхнýти, вí-вчити, відо-реáти, під-пéстти, піdó-ша, обo-вáзок, роз-дáти...

б) Так сáмо віddíлюють ся дéякі наростки дýже виráзно від пия і перенóсять ся до дrúгого рядкá, а особлýво наростки -ка, -ко, -ний, -кий, -мий, -ливий, -ство, -ник, -ший, -сыкий, -нути, закíнчене дíєіменника -ти, мину́вности -ла, -ло, -ли, и. пр.: квіт-ка, хýст-ка, чвérт-ка, юш-ко, лýч-ко, бід-тий, яс-ний, корóт-кий, віз-ник, лїп-ший, вéз-ти, нéс-ти, греб-тий (длятóго тákже греб-стý), пек-ля, нéс-ли, пабréск-лий, свар-лýвий, боже-ствó, згодtý-ство, лїнýв-ство, мішáн-ство, множе-ствó, рожде-ствó, лїкáр-ство, товáри-ство..., австрýн-ський, громád-ський, европéй-ський, королíв-ський, мішáн-ський, мóр-

ський, ше́о-ський... Але: памісніц-тво, рільніц-тво, ткац-тво, бояц-тво, різ-дво, їлишь-кій, пім'єш-кій, турéш-кій..., а також: ріс-кій, піс-кій, волбес-кій... і маліс-кій, погіс-кій..., піс-пухи, пірп-нущи...

в) Оба ті способи працювали, як постунати при діленю слів, новийніб вибір вістарчити, бож прещінь се залéжть взагалі від нашої волі, по якім складі хочемо рядок перервати. Однак де при надкóво є працюла не вистарчалиб, там переносимо до другого рядка тілько шелестівóк, кілько їх в українській мові може стояти на початку слів, и. пр.: пу-стай, брай-тва, лé-ди, бруж-ба, и-гра, фó-брой, кро-хміль, зér-но, лін-ва, пб-чта, кі-жопій, ві-спа, сá-джи, ро-тінки, пан-друвáти, міш-тра, пн-склі, скірб-нія, пá-ста, пер-стни, жéр-тва, шр-кva, жібл-ль-шикі... Лише рv, рж відділюємо (помімо рvти, ржса): пер-фік, пер-жати, бо р завсіди тісніше пристає до попередній голосівки, піж до настутої шелестівки.

3. **Рázом** пишуться ті слова, що зрослися до купи і стáли 8. поєднічним вýразом, бтже:

а) аджес, айїс, бéзїи, бéзїи, бодай, взялі, вздовж, атак, від-кіл, відрáгу, віден, вісін, вісін, вісін, тікніт, вікні, вперéд, вір-ше, вібовіт, віорожній, вірашній, врівніюди, дейнде, дікотрій, десь, ді-сто, дéто, дéякій, ділітю, діки, довкóла, дбен, досить, доста, достóту, зашиблишкій, зафовжскій, замлубишкій, замтрубишкій, заéдо, заéди, зівти, замтиришкій, замчай, запалом, зідля, замдалідь, зікім, залéдні, залюбки, зáмість, зінітто, запікотом, заразом, зінерез, жільшкій, жéри, звісні, звільна, зібом, здáвна, здобж, зза, змéжні, знаф, знафвóру, зов, зійтім, зтерéду, зій, зномéжні, зіміж, зіпнад, зіпній, зріау, зрéштою, інколи, ізя, коліс, котрійбуй, котрійнебуй, ліюбіч, мимо-хід, мимохідть, мимохóдом, панід, панідні, паніпереки, паніднорот, півіть, павкóлишки, павмані, павмісне, павнатій, павпростінь, пав-стрій, павстяж, падарéмі, падармо, паліт, пазустрій, паколи, паконéць, паліво, паселт, панéрі, панéлі, панрію, панранцій, панротиц, парáз, парéштій, пасамірі, паскілько, патоміст, патніс, недалéко (и. пр.: школа недалéко міста, але: місто ужé не далéко), немá, немóв, нешін, нерáю, нерáз, пібі, пібітто, пікбли, піяк, обіру, окіло, опіслі, опять, осілько, бесторонній, бтож, піфас, пібіч, погір, повісше, повіли, підіколи, подéкуди, піза, пішад, позівтра, позачири, повторік, поганк, погібаж, піки, помалу, помéжні, поміма, піміж, пінаш, пінайбільше, погéрі, погéрек, пітід, пінти, пірн, постро, построу, пошому, потраги, почисти, тракабич, притім, проміж, пропé,

самохіть, сею́днє, сьою́дня, силомі́ць, скоросъвіт, сночи, спасібі, спершу́, спрівдії, та́же, тай, та́кже, тако́ж, тимчáсом, тоїд, торік, упéрше, хтобу́дь, хтонéбúдь, хтось, чимáло, щоб, щоби, щобу́дь, щонéбúдь, щось, якийсь...

Трέба та́кже завсіди писати разом приіменник з принадéжним до нéго імáм, коли́ на́голос падé на приіменник, и. пр.: дóсъвіта, зáмуж, зáраз, зáщо, на́дто, на́шо, поночи, пошо...

б) Пíшемо разом, але віддíлюємо рóздíлкою (-) більше або ме́ньше звичáйні слова злóжені, як Австро-Угóричина, церкóвно-сло-вáнський, конéць-кінцéм, яко-тáко, всего-на́всего, раз-врáз..., і слова так слáбо сполúчені, що ще кóжда часть для сéбе відмíнює ся, и. пр.: хлїб-сíль, одýн-едýний і т. д.

Однак без рóздíлки навíзуємо до поперéдного слова -ж, -б, -съ: вонáж, булóб, пе́чíсь..., щоб, однáкож, прéцїж, колíж.

9. 4. Скорóчене. Словá і звóроти, що дýже ча́сто в мóві повертáють, не випíсуємо звичáйно в цíлости, але скорóчуємо:

і. = глядí	порів. або пор. = порівнáй
д. = добродíй	р. = рíк
др. = дóктóр	рб. = рубéль
і т. д. = і так дáльше	с. = сóтик
і т. др. = і такé дрúге	с. е = се е
і т. и. = і такé йóште	с. т. = сéб то
і т. н. = і тим подíбне	св. = съятíй
К або кор. = корóна	сл. = слíдúючий
карб. = карбóванець	стр. = сторона
кп. = копíйка	т. е = то е
н. пр. = на примíр, на	т. зв. = так звáний
прíклад	т. зн. = то значítъ
н. = пан	ц. к. = цíсárсько-королíв-
пр. = прýмíром	ський

Перепинанé.

Щоб зазначити грани́ці поодинóких рéчень головнýх і побіч-нýх, уживáємо рíжних знаків.

10. На кінцí цíлóго рéчения, чи цíлковýтого, чи єлітýчного, кладéть ся крóпка (.), коли́ рéчене виражáє твéрдженé, а питáйник (?), коли́ воно є рéченем питáйним; оклýчник (!), призначений особлýво для óкликов, мóже та́кже стояти по рéчениях, що виражáють бáжанé, прý-

каз або здивоване. Н. пр.: Чоловік учить ся до смерти. Кляса пята. Що се за чоловік, ніхто не знає. Котра іудина? Що? Що ви хочете, щоб я зробив? Будь здоров! Бийте ся Бóю! На бік з дорóш! Що ви за люди, то так не дбáєте про свою слáву! Господи мýлій, Господи прáведний! Відки тогó у матері тілько слíз тих берé ся, та тілько любí, та тілько жалю!

По питанях, що окрім тóго виражають ще і здивоване, кладéмо ѹнодé питáйник з окличником (?!): *Мін син та мав би забути на мене?*

Після залéжних питань не кладéмо питáйника, хиба що при-
падко во i в головнім рéченю містить ся тákже питанс, як и. пр.:
А знаєш ти, чою я отсé прийшов до тебе?

Всяке рéчене віddíлює ся від свóго пíдрядного рéченя зáпин-
кою, протé тákже імá від прикладки: и. пр.: *Хто бре-сіє, той
ся пáде.* Чоловік знає, коли виїжджає, та не знає, коли вéрнеть ся.
Володимирко, син Володаря, будував юрод Гáлич.

Коли серед якóгось рéченя розмістíв ся 5-ий віdmíok, ѹнь-
ший який óклик або цlé незалéжне рéчене, тодí тákже кладéмо
záпинку як знак переніпання: и. пр.: *Такá вже, бачите, у нас уста-
нова. Горе тобі, вóле, коли тебé корóви кóле.*

Зáпинка кладé ся все проміж рíвнорáдні частi рéченя стáг-
неного, коли вонi не спolúchení злúчинками i, a, та, тай, або;
перед тýмiж злúчинками звичáйно не трéба зáпинки, наколi вонi
спolúчують поодинокi частi стáгненого рéченя. Н. пр.: *Я дóма
не маю нї бáтька, нї матери. На комéдїї однi вихáдять, поюво-
рати тай пíсуть; дрjнi вийдуть, теж рóблуть; дéколi пíд мýзiku
сyпíвáють, сyміють ся, пíснують, бютъ ся, стрíляють ся, виляють ся i
умирають. А гостiй i в хáтї i в хóромах i на дворi i в сутках,
пáйтi i на гостинцi стояли дéлki, що не мáли де помістити ся на
обістю. Мой сестрá сиротá, а ще до тóю i біфна.*

Поміж рíвнорáдними частiми рéченя спolúченого кладé ся: 15.

1. зáпинка, коли тi частi належать тíсніше до сéбе: и.
пр.: *Дóбре все вміти, та не все рóбити. Сила без юловí шалíс, а
рóзум без сили мáє.*

2. серéдник, коли хóчено вýразити більшу віdrúbnistь га-
dók: и. пр.: *Мали мéле, мuká буде; яли мéле, бida буде. Вéсело i
тяжко зáдувати нам тебе, старий шапi дíбу, Кисеве; бо i велика
слáва тебе осияла, i велиki глибni на тебе з усiх бокiв збирáли сi-*

3. двóкро́нка:

а) коли́ дослóвно павóдимо словá йóшої осóби; н. пр.: *Дочкá малá, цéлýючи i мýлуючи тáта, склýкнула*: „*Колиб менé з тобóю ітú!*“ *Прийшáло пíд вíкóнце хлопáтко ѹ голбситъ*: „*Дай хлебця хоч трóхи!*“, так пíаче i прóсить: „*Дай хлебця хоч крýшику для Бóши съятóю, не ёё я сеіодня ще з рáнку пíчóго!*“.

б) коли́ щось дáльше вичислáємо (перед такýм вичислюванем тáкже i в рéченях поéднich); н. пр.: *Мáємо чотýри пóри рóку: веснí, лíто, осéнь, зимá.*

в) промíж головнí ча́сти дóвгого рéчения, що складáєть ся з кíлькóх поодинóких рéчень, i то на те, аби́ на пéршу ча́сть вказáти як на пойсненé дрúгої, або, щоби́ пíднести протíвність мíж обомá ча́стíнами; н. пр.: *Семéн був чоловíк ввíчливий*: знає, як до кóю з рéчами обернýти ся. *Не однá тíлько однáковість вдáчí звóдить людíй до кýпу*: ча́стíйше рóбить людíй близькими приятелями протíвність їх вdáчí. *Не хмáра сónце заступýла, не вýхор пóрохом ве́ртýть, не гáлич чóрна пóле вкryла, не бýйний вíтер се шумýть*: се вíйсько ѹде всéмá шляхáми.

16. Чи самázáпинка вистарчáє помíж рéченями рíвиорýдними, иро се гóдí постановýти пéвне прáвило; тут рíшає óгляд на лéгкість чýтаня. Де із самóї фóрми причíпленого рéчения ще не вýдко, чи вонó побíчнé, чи головнé, там, постáвивши серéдник або двокróпку, мóжемо тим зазначýти, що мáємо на дýмцї рéчения спolúчепi рíвиорýдно: так н. пр. зазнáчуємо се серéдником в 2-íм примíрі до тóчки 2. перед *бо*, а двокróпкою в рéченю: *Скажí менé: що тут віа-стíво прáведа?*

17. Нáпрáспí перéрви рéченя ознáчуємо пáвзою (—): *Наш нáрід мáє свої окréмí фíзíчнí i духовí прикмéти, свої пýтомí звичáї i оби-чáї, свою міловzvýчну мóву, свíй історýчний хáráктер, котрýй виражáє ся особлýво в боýтíй поéзíї людovíї, якóю пíд нáрід сло-вáнський повелічáти ся не мóжe — слóвом: наш нáрід мáє свої істó-рию, що викáзує съвітови вíк богатýрський пáших прéдкíв. Оглянувсъ — nemá.*

18. Скобкí слúжать для вíлученя мimoхíдних додáткíв; для такíх вставóк мáємо прóтé три знакí: зáпинку (,) пáвзу (—) i скобkí ( ).

19. Щоби́ навéсти чужý гáдку або чужý вýскaz, уживáємо зна-кíв навéдения „“.

ДОДАТОК II.

Українське віршоване.

Чоловік, утіхою або смутком глибоко зворушенний, висказує свої гадки таکже і піснею. Сыпівана річ, так само як і мельодия, мусить бути збудованою після якогось ритму, т. зв. наголошенні складі (сілляби) пісні, так само як з притиском піднесеної тони мельодії, мусить все наповіти і працильно по якімось часі по собі наступати. Ритм спочиває отже в тім, що наголошенні складі з ненаголошеними після якогось певного правила чергуються. Н. пр.:

*Нема танцю на всім світі, як та коломийка,
Вона фура віршила із мою сердечки.*

В гайдії, виказаній таким способом, кождий відчуває ритм, так що при тім можна наувіть танцювати.

Окрім цього на поданим примірі бачимо, що гадки виливаються тут в дуже працильні ритмічні (мелодійні) періоди, до яких і мова мусить пристосуватися. Аби се і в письмі зазначити, ишемо ритмічно збудовану річ осібними рядками, які від того називають латинська віршами (*versus*) або з грека стихами (*стихос*).

В ритмі важна річ наголос, а найважливіший є наголос при кінці кожного вірша. Сей наголос є головним наголосом ритмічним. Тут мусить наголос мовний відповідно згіджуватися з наголосом ритмічним. Н. пр.: *коломийка — сердечки*. — Бувас однак, що ритмічна періода (вірш) розпадається на кілька окремих частин, а тоді більшого значення може набрати ся і наголос при кінці кождої такої частини вірша.

Як з ритмічним наголосом наголос мовний мусить згіджуватися, так само бачимо, що у віршах конець слів паде завсіди на кінець ритмічної періоди або окремої частини, так що на цих місцях вірш немов пересікається (пересічка, цезура).

Наголошенні кінцеві склади віршів підносять ся часто в ритмічній періоді ще й таким чином, що чути в них ті самі звуки, т. зи. вони римують ся. Бувáє, що і віршові частини на пересічці такоже римують ся. Н. пр.:

*Сонце үріє, вітер віє,
А дівчина з жалю мліє . . .*

Рим називають м'ужеським¹⁾, як наголошений послідний склад вірша (*mіd* — лід; *четвér* — умér), а женським, як наголошений передпослідний склад вірша (*хмáри* — чáри; *пíре* — подвíре).

Дóвші пісні дають ся поділити на стрóфи, т. зи. на однаково за великі, а своїм рýтмом однакові части.

В піснях з осібним характером уживáють ся осібні рýтми.

А. Українські народні ритми.

I. **Коломийка** складається з двох віршів, що римують ся з собою; кождий вірш має по чотири такти, а кождий такт по чотири склади одинакової стійности, лише послідний такт кожного вірша має два склади подвійної стійности, і ті два склади римують ся. Наголос слів остілько означений, що пéрший з двох римованих складів наголошує ся. Рáзом з 2-им і 3-им тактом кожного вірша мýсить починати ся новé слово (пересічка, цезýра). Всі ті правила вýражені на отсíм вzíрцí²⁾:

Н. пр.: *Ой піду я межи гори там, де живуть Бóйки,
Де музика дрібно үрає, скачутъ по лейбóйки.*

¹⁾ Сі нázви (м'ужеський і женський рим) взяті від давних Провансальців і Францúїв, у котріх м'ужеські прикметники, як н. пр. *bonus*, мають наголос на посліднім складі (*bon*), а женські на передпосліднім (*bona*, *bone*).

²⁾ Для представлення рýтму послу́гуємо ся музикáльними знаками (нóтами, тактовýми перéдлóками), причому нóти покáзывають, кілько часу для відповідного складу належить ся ($\text{P} = 2 \text{ } \text{P} = 4 \text{ } \text{P}, \text{P}^{\cdot} = 3 \text{ } \text{P}$), а перéдлóки тактові, що на пéрший склад по перéдлóці падé ритмічний наголос. Кілько із часу, зазначеноого нóтою, припадає часом на віддих (пáвзу), сéго з осібна не трéба подавати. Окрім тóго зазначуємо пересічку зáлинкою, рим лінією під нóтами, а головний наголос ритмічний знаком наголосу над нóтою.

Отсéй взíрцевíй коломíйкóвýй ритм (вíрш) подíбúстé ся з вóй-
кими вíдмíнами, и. пр.:

1. Козак коня напувáв, Длюба воду брálа,
Козак собі заспíváв, Длюба заплакáла.

Се виражáє ся так:

2. Не ходí, не блудí попад берегáми,
Не сушí, не вялі чорними бровáми.

3. Ой не шуми лúжce, зелений байráче,
Ой чохож ти пláчеш, молодий колáче.

4. Ой летíла зауденка по Вкраїні,
Гей ронила свої пíря по долинї:
Ой як тяжко сивим пíрям по долинї,
А ще тяжше сиротинї на чужінї.

5. Пливи, пливи селезеню тихо по водї,
Прибуď, прибуď, мій батеньку, тепер ік менї.
Ой рош би я, дитя мое, прибути к тобі,
Насипано сиру землю на руки менї.

Або:

Ой летíла зауденка через море в іні,
Таї пустила сive пюре у тихий Іспані.
Плини, плини, сive пюре, долі за водбою,
А я собі молоденка чотиrom та тобі.
Проплінемо, сиве пюре, на жовтій пісочі,
А там тобі лисунівам усіх спісанок ...

В наведених тут відмінах коломійкóвого ритму бачимо 1.) що в другім тáкті замість чотирьох складів однакової стíнностi є три

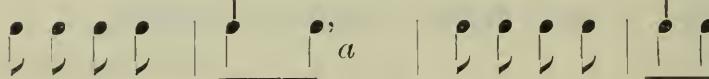
складі, а третій склад має тоді подвійну стійність; 2.) що не лише в другім, але і в першім такті два складі заступають ся однім. На складах подвійної стійності спочиває тоді наголос. Дальше 3.), що в другім такті замість чотирох складів є два склади подвійної стійності, а на першім з них спочиває наголос; 4.) що в третьому такті замість чотирох складів є два склади подвійної стійності (тут без відповідного наголосу); 5.) що нарешті в четвертім такті замість двох складів подвійної стійності є лише один склад.

Можливі є її інші відміни коломийкового ритму і всі вони можуть наявіть з собою чергувати ся. Н. пр.:

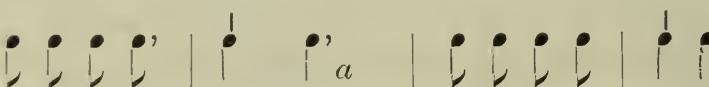
*Вибирає ся Козубей у бій з ворогами,
Та взяв собі самопал і лук зо стрілами;
Казав собі коня дати, коня вороню,
Шаблю із похвобю, фляшку із водбою.*

Т. зи. два рази

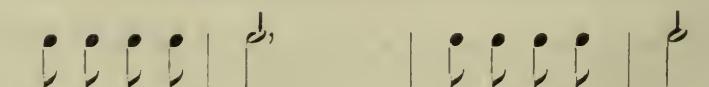

Або: *Ой на горі жайто, на долині жайто.
В чистім полі край дороги козаченка вбіто.*

Т. зи.

Або: *Ой їхає чумак сім літ по долах,
Не пайшов си пригоди на своїх волах.*

Т. зи.

Або: *Ой там за дубом, крутым бережком,*
Ой там размовляє сокіл з коюком.

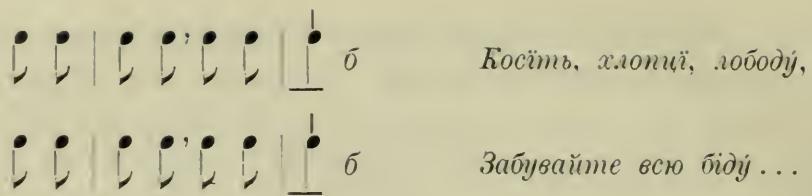

ІІ. **Шумка** збудована подібно як коломийка. Вона складається із чотирох віршів, які то по два, то лише другий з черв'ятим римуються. Кождий вірш є два такти завдовжки, а кождий такт має по чотири склади одинакової стійності. Характеристично для шумкового ритму є, що він починається двома ритмічно ненаголошеними складами (Auftakt), і що перестінка не падає на кінець тaktu. Всі ті правила виражені на отейм взірці:

Сонце греє, вітер віє.
 А півтина з жалю мігі;
 Знати, мати по тілі лінку,
 Що тужила цяу піску.

Отейм взірцевий шумковий ритм подібується з всікими відмінами, які кождий із наведених взірців сам собі пояснити може:

1.		<i>Ой півтина чорноїка,</i>
		<i>Не годи ти до потоки,</i>
		<i>Ой бо там ішибока ївота,</i>
		<i>Як сі синопія, було що-то.</i>
2.		<i>Що пам, хлопі, ти боба?</i>
		<i>Сонце у тій дободі!</i>

3. 1.
Гиля, гиля, сірі гуси,

2.
Гиля, гиля на ріку,

3.
Завязала голівонику,

4.
Не розважжу до віку.

4. 1.
І шумить і пудить,

2.
Дробен дошик іде,

3.
А хтож мене молоду́ю

4.
До домуньку поведé.

III. В колядках, щедрівках, весільних і обжинкових піснях чути ритм відмінний від коломийкового і шумкового. Характеристична ріжніця є та, що такти складаються не із чотирох або двох, а з трох або шістьох рівних часових одиниць. Наголос ритмічний паде завсіди на перший склад послідного такту (і перед пересічкою).

1. Колядковий ритм виглядає так:

a)

b)

Н. пр.: а) *Діва Марія церкву строїла
З трьома дверіма, з трьома вікнами ...*

б) *В перше вікноце скочило сонце,
В друге вікноце ясен місяцю.
В третє вікноце янол уріпув ...*

Важне се, що по кожном віршу іде коротший або довший приспів (рефрін) наявіть з відмінним ритмом, так що колядка виглядає властиво и. пр. так:

*Чий же то плюжок наїранише війшов? — Ой дай Бóже!
Василів плюжок наїранише війшов. — Ой дай Бóже!
Сам милій Господь велики юнить — Ой дай Бóже!
Пречиста бóва Істоњки носить — Ой дай Бóже! і т. д.*

Але є колядкі і без приспіву (рефріну) і з трохи відмінним ритмом:

Н. пр.: *Пречиста бóва, десь Христа обла? —
Хрестила єю во Йордані ...*

Вже на отейх прикладах бачимо, що колядкові вірші не мусять римувати ся, що число віршів неозначене і що кождий вірш розпадається на дві частини (пересічка по середній).

Часто повторяється в колядках друга половина вірша в наступному вірші, и. пр.:

*Ой скаржилася ся сонечко,
Сяяте сонечко милому Бóчу:
Не буду, Бóже, рано схожити.
Рано схожити, сяйт осмічати ...*

Щедрівкі так само збудовані як колядкі:

*Чи дома, дома газії дома?
Ой аже він дома, нам не скажіши.
Ой мож він робить? — Чертінці лічати.
Ой чи не дастъ нам ход по чергунці ...*

2. Своїм ритмом подібно збудовані і весільні пісні:

Н. пр.:

*Ой ходи мімко, ой ходи сéрце, до біленькою стола,
Викупі мімко, викупі сéрце, віночок від жіночок ...*

Або:

*Ой забреніли ковані вóзи на дворі,
Ой заплакала Ганина ма́ти в коморі.
Ой не плач нé плач, моя маті́нко за мною,
Не заберу я усього добра з собою.*

Або:

*А благослови Бóже і пречистая ма́ти,
І пречистая ма́ти весільє зачинати.*

Міжтýм як цéрша весільна пісня навýзує ще зóвсім до колядóк, так що і колядковий рефрén тут цемóв застúплений словáми до біленькою стола, віночок від жіночок, то в другій піснї бáчимо вже зáвязки строфової будóви і рýму.

Подібно тричасóвим ритмом сýпіває ся:

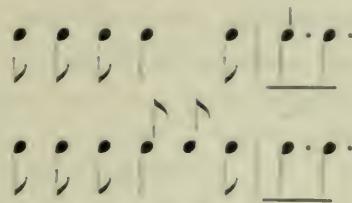
*Ой зацвили фіялочки, зацвили,
Камяну гороньку встелили.*

Т. зи.

Одиák на весíлях сýпівають тákже до тáнцю і очивýдно в ритмі рíжних тáнців (коломийковім, шумковім).

3. Трóхи інáкший ритм, як у весéльних пíснях, подíбуємо в пíснях обжинкових:

- a) *Місяцю парожéньку,
Світли шам дорожéньку,
Щоби ми не зблудíли,
Віночка не злубíли.*
- b) *Орішок зеленéнький,
Наш панок молодéнький,
Тінцяна зеленéйша.
Наша пані молодéйша.
Щастя доленьку мáє,
Задушу ся обжинáє.*

IV. Веснianий, гайлкý і купáльні пíсні збудовані у весéлім, понáйбільше чотирочасовім рýтмі. Рим лéдви слíдно, а головна рíч ритмічний рóзмíр, в якім хоровíд, чи йншина забáва ідé. Н. пр.:

*Ой ти зайчику,
Ти сивесенький.
Ти юлубику,
Ти гарнессенький;
Ані куди війти,
Ані виекоюти і т. д. іде в рýтмі*

Або: *Вербовая дочечка, дочечка,
По нїй ходить Настечка, Настечка,
На все боки леїв,
Відки милий наїде... іде в рýтмі*

Або: У нашого жученька, жученька
                 Золотая рученька, рученька.
                 Ой спи, жучку, спи, небоже,
                 Най ти господь допоможе,
                 Спи, жучку, спи! — іде в ритмі

Або: Через наше село
                 Там летіло помело — стовпом дим!
                 Рицарова голова
                 Заняла ся була тай горить — іде в ритмі

Але чути і тричасобний ритм:

Ой весна, весна, та весняночка.
                 Деж твоя дочка та паняночка?
                 Десь у садоцку шиє сорочку,
                 Шовком та білю та вишиває
                 Своїому милому пересилає.

Т. зи.

В пісні: Чому Галю не танцюєш, Галю, Галю!
                 Бо не маю черевичків, козаченку.

чути властіво вже коломийковий ритм:

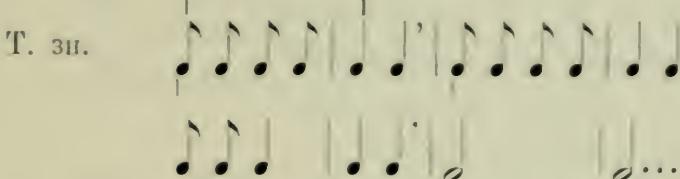

V. Думкі не съпівають ся до танцю, ані при обрядах; воні не мають своїх осібних ритмів, а збудовані то в коломийковім, то шумковім, то в колядковім ритмі. Воні складають ся звичайно з богато віршів, котрі діколи лукаль ся в строфі.

Так думкі: *Ой на горі жито, Вибирав ся Козубей, Ой їхав чумак* (гл. вісше) зложені в коломийковім ритмі. А ритм отсіх думок дасть ся також звести на коломийковий ритм:

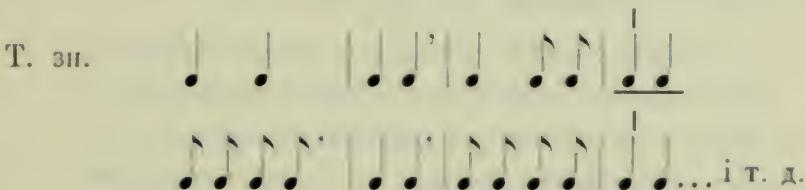
*Гей полети, талко, ісі полети чорна,
Та на Сін рибу їсти;
Та принеси, талко, та принеси чорна,
Від кошовою вісти.*

Або: *Вийду я, вийду, в садок вишнєвий
Стану си подумाय.
Виломлю я си з рожі квітіоньку
Та пушу по Дунай.*

Або ще інáкше:

*Ой не Байдя мід горілочки
Ти не день, не пікую, та не годиночки.*

Шумковий ритм чýсмо и. пр.:

*У сусіда хата біла,
У сусіда жінка міла,
А у мене нї хатіни,
Апї жінки, худобіни...*

Колядковий ритм чýсмо и. пр.:

*Ой закувала сіва західя
Та в лісі на теребічку,
Ой справляла мати синіонька
Свєло на війночку.*

VI. Думи, єс історичні пісні, які складали бандуристи (кобзарі) і які співáють, а властиво більше рецитúють бандуристи при грі на бандурі (кобзі). В дýмах немá музикáльного рýтму, вірші дум не є ритмічними одиницями, але воній понáйбільше римбовані.

а римовані так, що оден і той сам рим довго чути, доки не змінить его йиншій рим, що знов так само довго повтаряє ся. Н. пр.:

*Не сіза зазуленка в темпім лужі кувала,
Не дрібна я пташка в садку щебетала:
Се сестра із братом з ділеки розмовляла,*

Поклін посила:

„Братику май май, як голубонько сізий!

*Прийді до мене із чужої сторони,
Навісті мене при лихій годині!“*

*— „Сестро моя рідненка,
Як голубонька сизенька!*

Як я маю прибувати,

Тебе навіщати

За тёмними за лісами,

За дальними за степами,

За бистрими за водами?...“

— „Через темний ліс ясним соколом лети,

Через бистрії води білим лебедем пливі,

Через степи далекі перспілочком біжі,

На моїм брате, подвірю ти голубоньком паді,

Добре слово заговори,

Мое серце сирітське звеселі!

Чуєсі, брате, сестри з дому Божого ідути,

Всі як пілоники пудути,

На хліб, на сіль людій закликануть,

Мене ж, брате, словом не займають,

Мое в очи не знають...“

На лад пісень народних почали поодинокі люди складати вірші, які тим ріжняться від пісень народних, що вони не призначенні для співання, а для читання або декламовання. Такі вірші називаємо штучною поезією.

В штучній поезії уживані є по частині українські народні ритми, а по частині чужі.

З українських народних ритмів в штучній поезії найбільше улюблений коломийковий вірш у всіх своїх відмінах. Н. пр.:

1. *Думи мої, думи мої, лихо мені з віми!
На що стали на папері сумими рядами?
Чом вас вітер не розігнав в степу як пиліну,
Чом вас лихо не приспало, як свою дитину?*

(Шевченко.)

*Шуми, вітер, шуми буйний на лісі, на їри,
Мою журну неси думу на підлісокі добрі.
Тим спочинеш, моя думко, в зеленій сосніні,
Журбу збудиш, патішиш ся у лісій юбіні.*

(Шашкевич.)

*Мово рідна, слово рідне, хто вас забував.
Тої у трудах не серденько, тілько камінь міє.
Як ти мову може забути, котрою учіла
Нас всіх пенька говорити, пенька наша міла?*

(Воробкевич.)

*Розливай ся, лозо, борзо, зелена дібрів'я!
Оживис омертвіла природа наша.
Оживис, розривис пута зимової,
Обновляєш в світі тила і сміжні насті.* (Франко.)

2. *Пішов козак молодий в далеку дорогу,
Кинув жінку молоду та хату убогу,
Повертає за єїм літ, хату отімдіє,
Дивується сам собі, хати не підійде.*

(Руданський.)

3. *За горами їри хмарами повіті.
Засійті їрем, кроплю політі.*

(Шевченко.)

4. *У перетику ходила по ариї.
Мірошника полюбила для потіхи.*

(Шевченко.)

5. *Ой сія же він при столику при світлі думав,
Писанчико дрібнеченке, а ти ю читав.
Писанчико дрібнеченке, листочек як сній,
Склопія же він юловочку в століщи на рі.*

(Федъкович.)

6. *Ой вийду я з хати тай стапу гадіти,
Коби то не зброя, не білі кабати,
Ой тож бим полётів як куля, як кріс,
Дем орлом родів ся, дем соколом ріс.*

(Федькович.)

7. ¹⁾ *Оттак, Николаю, вкраїнські вірлята
І веселять душу й серце загрівають,
Оттак, Николаю, руські соколята
То в голос, то з тиха матери сипівають.*

(Шашкевич.)

Коломийкóвим рýтмом, але без рýму зложена отся́ поéзия (Рудáнського переклáд „Іллýди“ і „Боротьби миший з жабами“):

*Аж до неї мóвив Гектор шеломéнний:
„Не йди моя мати вина діставати;
Вино отумáнить і сили позбáвить.
Не съмію і Дію брудними рукáми
Вино проливати; уріх тому молýтись,
Хто так осквернів ся кровю і розбóем.
А зberи ти, нéнько, молодиць повáжних,
Та пíди з кадýлом до храму Паллáди
І візьми найкращу, найдовшу намітку,
Яка є в дómі тобі наймилішá,
І поклади в нóчи красної Паллáди.“*

(Іллýда VI. 263.)

Примíри шумкового ритму:

*Над Днїпровою сагю
Стойть лvіr між лозóю,
Між лозою з ягіною,
З червоною калиною.*

(Шевченко.)

*Вжсс сонічко пригріває,
Теплий вітер подувáє,
І річенки забреніли,
Темні лути зашуміли.*

(Головацький.)

¹⁾ З перехрéстними рýмами.

*Суне, суне чорна хміра
Наче військо із полюдня,
Королевки сонце вкріли
За горою бубни бубнятъ.*

(Франко.)

*Ой щебечуть соловії,
Розгивають ся лелії,
Цвіти сплюють ся з вишень;
Пара голубів туркоче,
Наче служати не хоче,
Соловейкових пісень.*

(Пачовський.)

*Нехай іметь ся лоза,
Куди вітер поїде,
Не обходить вони
Ні тебе, ні мене.*

(Руданський.)

Приміри колядкового ритму:

*Сонце заходить, гори чаріють,
Іташечка тихе, поле піміє,
Радіють люби, що одпочинуть.
А я дивлю ся і серцем ліну,
В темний садочок на Україну.*

(Шевченко.)

*Цвітка дрібнія молила пеньку.
Весну раненьку: Нене рідиня.
Вволи ми болю, дай мені болю,
Щоб я зафіла, все луці скрасіла,
Щоби я була як сонце исна,
Як зоря красна, щобим зорніла
Весь світ до сібе.*

(Шапкевич.)

Б. Чужі ритми.

У інших народів поетична місія зовсім іншій питомі собі форми. Греко-латинські вірші не є ритмічні, а метрічні, т. зв. не паголос (більше або менше піднесена голосу), а довгота або ко-

роткість складів є характеристичною прикметою будови сих віршів. А що в українській мові не відріжнємо довгих і коротких складів, то такі чужі вірші ми (як Німці) скандуємо, т. зв. ритмуюмо (довгі склади наголошуємо, а короткі лишаємо без наголосу). Таким чином сі чужі віршові форми зробилися придатними для українських поетів.

В середніх і новіх часах повстали у Провансальців, Французів, Італіянців і Німців свої римовані і ритмічні вірші, які принялися і у нас.

Чужі вірші діляться, по грекому і латинському звичаю, на стопи і розріжняються: ямб (_ _ т. зв. для нас) , трохей (_ _
) , дактиль (_ _ _ =) , анапеест (_ _ _ =) і т. д.

По три, чотири, пять або шість таких стіп складаються на оден вірш, а ті вірші ще в додатку часто на лад західноевропейський римуються з собою або парами, або на перехрест або і ще інакше.

I. Ямб.

Тристопові вірші:

Заснув глибокий став,
Заснув таємний гай...
Десь пугач закричав:
„Рятуй! Запомай!“
Прокинувся дуби
Мов браві козаки
На звуки боротьби,
Розправили шилки,
Мов чують всю біду...

(Одарка Романова.)

Чотиростопові вірші:

Осъ бліснув метеор і згас
Як у житю щасливий час,
І на всесвітнім цвіттарі
Ляли десь відламки зорі:
Так розпадають ся сьвіти,
Живуть і гинуть без мети.

(Маковей.)

Чотиростопові вірші чергують ся з тристоповими:

*Христос воскрес! Христос воскрес!
Покинь мертвіцькі сини,
Прокинь ся і ти, природо, фіссе.
Встань, вегно, воскресни!*

(Василь Щурат.)

З женськими римами:

*Еслі був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак,
На лихо жив ся він проворний,
Завзятійши од всіх бурлак...*

(Котляревський.)

Пятистопові вірші:

*Людина я. Де взяти такої вдачі,
Щоб примхи всі у край перемогти?
Нікчемніх мрій ті пориви торчі —
Як їх забутъ? Куди від них втекти?
Все враз порватъ...*

(Грабовський.)

Неримовані т. зв. білі вірші:

*Давно було. Дитій маленьких овоч,
Побравши ся за руки, по квітчастих
Луях півірських стежкою вулькан
Поперек нив в жаркую літню днину
Ішли з сели.*

(Франко.)

Шестистопові александрийські вірші:

*Не вмре поєдна, не ліпше творчість дуга,
Поки живе земля, поки на її живуть.
Поки природи іде людина сердем служа,
Клопоти крамарські її ще не обуют.*

(Самійленко.)

2. Трохей.

Чотиростопові вірші:

*Тихий сон по горах ходить,
За рученьку щастя водить,
І шумлять ліси все тихше,
Сон малі квітки колише:
Спіть, мої дзвіночки синї,
Дики рожі в полонині!*

(Маковей.)

П'ятистопові вірші:

*Я не жалуюсь на тебе, доле!
Добре ти вела мене мов мати.
Таж де хліб родити має поле,
Мусить плути квітки з корінем рвати.*

(Франко.)

3. Дактиль.

Чотиро- і трристопові вірші чергують ся з собою:

*З неба скотилася зоря промениста
В темну глибину океана...
В мирі порвала ся чесна та чистая
Жизнь, за братерство oddана.*

(Старицький.)

Гексаметер:

Кенська порука, котору дає хто за злих і нікчемних.

Двостих:

*Весно, ти мучиш мене! Розсипаєш ся сонця промінем,
Леготом теплим пестиши, в сині простори маниши.
Хмари вовнисті немов ті клубочки шпурляєш по небі,
І мов ілюкові пітки дош із них теплій снуєш.*

(Франко.)

4. Анапест.

Тристопові вірші почали з женськими римами:

*Я убогий родився. І в ті дні,
Як вмирати доведеть ся мені,*

*Тільки горе та стомлені руки.
Та ще серце зотіїсе з муки
Я зложу у дубовій труні.*

(Грінченко.)

Дуже рідко подібати в українській штучній поезії т. зв. силябічний вірш, де без боязни на ритм або на голос рішався лише скількість складів (сіляб). Найчастіше ще стрічається у нас 11- і 13-складовий вірш. Н. пр.:

*Тобішиин Галич великий, боїтий,
Обіймає пространь на пять іздин ходу.
Вбирáв ся в красні, золотій шати
Боїщтом ткани з горі аж до спóду.
Тут то сили церкви і палáти
І твердá кріпость князівського рóду.*

(Могильницький.)

*Зрадник од людій ласки не мати ме,
Сам він од себе в підліт тікати ме.
Ною рідне слово в пісні не тріти ме.
Ному пісня в серці відлем горіти ме.*

(Метлинський.)

*Сонце ясне помérkло; сijт пітьма пасіла,
Вишні і здовж двокіла сум ся розляє;
Чапарями пустими тьма вовків завіла,
Над тіном опустілим ілок іамір грає.*

(М. Шашкевич.)

Як чужі віршові фóрми, так само і чужа строфова будóва подібується у українських поéтів. Змежи них треба особливо назвати сонéт, октáву і терцийну. Ритм в них звичайно ямбічний.

Сонéт складається з чотирох строф: двох по чотири, а двох по три вірші. В сонéті римується ся все перший вірш із четвéртим, п'ятим і осьмим, другий з трéтим, шестим і сéмим, а девáтий, десятий і одинáйцятий римують ся з дванáйцятим, тринаáйцятим і чотиринаáйцятим. Однак поéти часто роблять ріжкі зміни в рýмах. Н. пр.:

Сонет.

*Приходь жé, весно: вже готові всі ми
Тебе, богине пішина, зустрічати,
І вілядієши твої зелені шати,
До тебе вийдем з съпівами чучними;*

*А ти устами пішиими твоїми
Як рівних всіх нас станеш щілувати,
І от тоді почнем ми оживати
І заміцнатись силами новими.*

*І забренить і полетить у гору
Наш съпів, окрілений твоїм коханням,
І вславить він твої молуки чари.*

*Усе до одного пристане хору,
І гимн людий з пташиним шебетанням
В одній гармонії прониже хмари.*

(В. Самійленко.)

Октава се стрóфа з вісмόх віршів. З них пérший римується з трéтим і пátим, дrúгий з четвéртим і шéстим, а сéмий з óсмим. Н. пр.:

*Ти звєши мене, ѿ на голос милий твой
З горячого любовю я половину;
Поки живутъ думки въ душі моїй,
Про тебе, нечайко, думати не кину.
Як мрію чистую з найкращих мрій
Я заховаш въ серці Україну.
І мрія та як съвітише ясне
Шляхом правдивим поведе мене.*

(Самійленко.)

Тéрцина се стрóфа злóжена з трох віршів. У нíй римується все пérший вірш з трéтим, дrúгий із пérшим і трéтим віршом настúпної стрóфи. Конéць терциної стрóфи становить осібний вірш, який мýсить римувáти ся з дrúгим віршом остатної терцини. Н. пр.:

*Снїжок паде. Летять листочки білі
Як у саді пахучий вишній цвіт,
Коли вітречі порушить з легка пле.*

*Сніжок паде... Оттак з забутих літ
Летять на мене незабуті мрії
Такі невинні, як лилії цвіт.*

*Сніжок паде... Немов крізь мраку мріє
Якийсь далекий, добрий, красний світ.
Де все щастя, съмістя ся і ласкі —*

То спомини з моїх дитинних літ...

(Б. Лепкий)

ДОДАТОК III.

Письмо церковно-словянське.

Українці мають релігійний обов'язок, учіти ся читати ще і свої книги церківні. Книги сі, як ужé вище скáзано, властіво не українські і друкують ся пàвіть йиншою азбúкою (кирíлицею):

Т, Оү, Ү, Ф, Х, ІІ, Ҕ, Ш, Ҍ, Җ, Ҙ, ҙ, Қ, Ҝ, Ҫ, ҫ, ҩ, ҭ, (А),
т, оү, ү, ф, х, іі, Ҕ, ш, Ҍ, Җ, Ҙ, ҙ, Қ, Ҝ, Ҫ, ҫ, ҩ, ҭ, (А),

Ѡ, Ѿ, Ӯ, Ѱ, Ө, Վ.
ѡ, ѿ, ѹ, ѱ, ѹ, ւ.

Сі бу́кви називають ся: аз, бу́ки, віди, гла́вль, добро́, есТЬ, живіте, зело́, земля́, іже, іжэ зо слітною, кáко, люди, мислїте, наш, он, покой, рци, слóво, твéрдо, уникý, ук, ферт, хíр, ии, черв, ша, ша, йор, йори, їр, е, ять, ю, я, о, от, кси, пси, фтýта, іжсция.

У нас читáємо тепéр церкóвні кни́ги так, що **е** по голосíвках значить тілько що *e*, **с** = *z*, **и** (найчастійше) в на́звуку і по голо-сівках тілько що *i*, в кóждім іншім разі = *u*, **ов** і **ө** = *y*, **ќ** не вимовляє ся, **кј** значить тілько що *u*, **ѣ** = *i* (*i*), **ѧ** (**ѧ**) = *a*, **ѡ** = *o*, **ѡт** = *om*, **Ѣ** = *kc*, **Ѱ** = *nc*, **Ѡ** = *fm* (*m*, *f*), **ѷ** = *i* (*u*), по голосівках = *e*. Інші бýкви мають такé самé звуковé значінє що і відповідні бýкви в українській мóві.

Лк. XV, 11—32.

Человекъ искъїй илѣкъ да сїа.

И рече юнѣйшии бѣо
бѣсъ: ѿче, даждь миѣ
достойнию чистъ илѣкъ:
и раздѣлій имъ илѣкнїе.

И не по миозѣхъ
днѣхъ сокрѣвъ ксѣ
мнїй скїнъ, ѿиде на
странѣ далёче, и тѣ
расточи илѣкнїе свое,
жиккїй блѣдиш.

Ізжївшъ же ємъ
всѣ, вѣстъ гладъ крѣ-
покъ на странѣ той,
и той начатъ лиша-
тисѧ.

И шедъ прилѣпїса
єдиномъ ѿ житель
той странї: и послѣ
его на сѣла своѧ па-
стїи свинїй.

И желаше паскити-
ти чрено свое ѿ жите-
ль странї: иже іадахъ сви-
нїй: и никтоже да-
ше ємъ.

Бѣкъ сїкѣ же при-
шедъ рече: колику
наемникомъ бїца мое-
го ізвѣкають хлѣ-
ви, хзъ же гладомъ
гїкли?

Воставъ илѣ
моемъ, и рече:

Славь-Стоцкий Грават.

Те мѣце читася
оттакъ:

Человикъ искъїй имѣ
два сїна.

И рече юнѣйшии
сю отцу: отче даждь
ми достойную чистъ
имїя: и раздѣлій имъ
имїсѧ.

И не по миозѣхъ
днїхъ собраѣ все мїй
синъ, отїде на страну
далёче, и ту расточи
имїсѧ свое, живий
блѣдно.

Ізжївшу же смѹ
все, бистъ гладъ крї-
покъ на странї той,
и той начатъ лиша-
тисѧ.

И шедъ прилїпїся
сдїному от житель
той странї: и послѣ
его на сѣла своѧ па-
стїи свинїй.

И желаше паскити-
ти чрено свое от
рожеца, яже ядяху
свинїй: и никтоже
дайше смѹ.

В себѣ же пришѣдъ
рече: колику наем-
никомъ отца моего
ізвѣкаютъ хлѣви, а
же гладомъ гїбли?

Воставъ іду ко отцу
моему, і реку смѹ:

То значить по руски:

У одного человїка
було два сїни,

і молодший з нихъ
каже батькови: Тату,
дайте менї чистку ма-
стоку, що припадає на
мене. И раздѣлівъ ймъ
батько масток.

По не богато дияхъ
молодший синъ, зібрав-
ши все, пїшовъ въ да-
леку стборону і тамъ
розтративъ свїй мастокъ,
жиночї розпїустно.

Колиже пройвъ усé,
настала страшена го-
лодиця у тїй сторонї,
і вїн зачавъ бїдувати.

І пїшовъ, пристаївъ до
одного жителя той сто-
ронї; і той пїславъ сї
на поля свое, пасти
свїй.

І вїн радъ бувъ па-
повити чрено свое
рїжками, щоихъ їли свї-
й, та пїхтоб не дававъ
їхъ смѹ.

І схаменувши ся
склонъ: Скілько най-
митівъ моего батька ма-
ють падто хлїба, а я
з голоду гїну!

Встаниу, пїду до мо-
го батька і скажу смѹ:

Їмѣ: єчє, согрѣшихъ
на нѣбо и предъ тобою:

И буже икона до-
стоникъ нареіїса синъ
твой: сотвори мя ѿ-
кѡ єдинаго ѿ наем-
никъ твойхъ.

И воставъ идѣ ко
иїмѣ своемѣ: єщє же
їмѣ далече сб҃їи, оу-
зрѣ єгѡ ициъ єгѡ, и
милъ їмѣ быстъ, и
текъ нападѣ на вѣю
єгѡ, и ѿблобызѧ єгѡ.

Рече же їмѣ синъ:
 єчє, согрѣшихъ на нѣ-
бо и предъ тобою, и
буже икона достоникъ
нареіїса синъ твой.

Рече же ициъ къ ра-
бомъ своимъ, изнесите
одежду пѣрвую, и
облещите егѡ, и да-
дите пѣрстень на
руку егѡ, и саноги
на нозѣ:

И приведше теленцъ
ѹпитанній заколите,
и ѹдше веселымся:

Іакѡ синъ мой сей
мертвъ бѣ, и ѿживѣ:
и ізгублъ бѣ, и обрі-
тесь: і начаша ве-
селитися.

Бѣ же синъ егѡ
старій на селѣ: і яко
грядій приближися

отче, согрѣшихъ на
нѣбо і предъ тобою:

И ужé иїсъ досто-
йшъ парещія синъ
твой: сотвори мя ѿ-
кѡ єдинаго отъ наем-
никъ твойхъ.

И воставъ іде ко
отцу своему: єщє же
ему далече сущу,
узрі его отецъ его,
і мил ему бистъ, і
текъ нападѣ на вѣю
его, і облобиша его.

Рече же їмѣ синъ:
 отче, согрѣшихъ па-
нѣбо і предъ тобою і
уже иїсъ достоинъ
парещія синъ твой.

Рече же отецъ ра-
бомъ своимъ: ізнесите
одежду пѣрвую, і
облещите егѡ, і да-
дите пѣрстень на
руку егѡ, і саноги
на нозѣ:

И приведше теленцъ
ѹпитанній заколите,
і ѹдше веселымся:

Яко синъ мой сей
мертвъ бї, і оживѣ:
і ізгублъ бї, і обрі-
тесь: і начаша ве-
селитися.

Бї же синъ егѡ
старій на селѣ: і яко
грядій приближися

Тату, я согрѣшивъ про-
тив неба і передъ вами,

і вже я недостой-
ний, звати ся синомъ
вашимъ; зробить мене
однимъ з наймитівъ ва-
шихъ.

И вставъ, пішовъ до
батька свого. Але ще
коли він бувъ далеко,
побачивъ его батько его,
і жаль ему его стало;
і побігъ, упаў на шию
его і поцілувавъ его.

А синъ каже ему:
 Тату, я согрѣшивъ про-
тив неба і передъ вами.
 і вже я недостойний,
 звати ся синомъ вашимъ.

А батько сказавъ до
рабівъ своїхъ: Принесіть
одежду саму пѣршу і
одягніть его, і дайте
пѣрстень на руку его
і чоботи на ноги.

И приведуть теля
годобоване і заріжте
его; іджмо і веселімся,

що отсей синъ мій
мертвий бувъ і ожививъ,
погибъ бувъ і пайшиовъ ся.
І почали веселити ся.

А синъ его старший
бувъ у поль. І падхо-
дячій коли приближивъ

жися къ дому, слышиша шкінє й ліки:

І призвавъ єдінаго от броя, вопрошаше, что ѿко сїл сѣтъ?

Онъ же рече ємъ: яко брат твой прииде: й заклѧ біцъ твой телца бутишанна, яко здрѣа сго прѣятъ.

Разглѣвася же, й не хотѧше вийти: біцъ же єгѡ измѣдъ молѧше єгѡ.

Онъ же щекиравъ рече біцъ: се то лико лѣтъ работаю таѣ, й николиже запаукъди твоѣ преступихъ, й минѣ николиже далъ есій козлѧте, да со дрѹги своїми возвеселѧся вуихъ.

Егда же синъ твой сей, ізъладкій твоїй лукнє съ любодкійцами, прииде, заклѧлъ есій ємъ телца пітомуаго.

Онъ же рече ємъ: чадо, ты всегда со мною есій, й всѣ молѧ твоѣ сѣтъ.

Бовеселитиже яко возврадовати подоваше, яко брат твой

къ дому, слышиша пініс і ліки:

І призвавъ сдінаго от броя, вопрошаше, что ѿбо сїй суть?

Онъ же рече сму: яко брат твой прииде: і заклѧ отецъ твой телца упитанна, яко здрѣа сго прѣятъ.

Разглѣвася же, і не хотѧше вийти: отецъ же сго ізмѣдъ молѧше сго.

Онъ же отвіцавъ рече отцу: се то лико лїтъ работаю тебі, і николиже заповіди твой преступих, і минѣ николиже далъ есій козлѧте, да со дрѹги своїми возвеселѧлъ ся бих.

Егда же синъ твой сей, ізъядій твоїй імініє з любодійцами, прииде, заклѧлъ сей сму телца пітомуаго.

Онъ же рече сму: чадо, ты всегда со мною сей, і велъ мой твой суть.

Возвеселитиже і возврадовати подоваше, яко брат твой

ся до хати, почу в съпіви і таїці.

І поклікаль одногого з хлопців і спитавъ ся: Що бо се таке?

А той каже сму: Щобрат ваш приишої, і зарізав ваш батько телї годбоване, що отсё знои сго здорового дістаяв.

Розсірдив ся же він і не хотів увійті. Тож сго батько вийшов і просів сго.

Він же відновів батькови кажучій: Ось, я стілько лїтъ служу вам, і ніколи заповіди вашої я не переступив, і мені ви ніколи не дали кізляти, щоб я з приятелями своїми повеселів ся.

Як же приишов син ваш отець, що з розпушниками проїв наї маєток, зарізали ви для него телї годбоване.

А він склалъ сму: Дитино, ты все с зомбю, і все, що має, то твоє.

А трѣба будь веселити сї і радуватися, що брат твой отець

сéй мéртвъ бѣ и ѿ-
живѣ: и изгіблъ бѣ,
и ѿбрѣтесѧ.

сей мертв бі, і мёртвий був і ожів,
оживе: і ізгібл бі, погіб був і найшов ся.
і обрітесь¹⁾.

¹⁾ Зріштою так докладно буква в букву церковних книг звичайно не читають; але руцьше єщє при читаню текст більше або менше, щоби був для народу яко-тако зрозумілий. Так читають и. пр.: ізнесіте, облещіте, веселім ся, нікто же (ніхто же), прийт, тьми, амінь (амінь)... замість ізнесіте, облещіте, заколіте, веселім ся, никто же, прийт, тми, амінь...; відтак змінюють голос: пасти, наситити, вчити, іде, отиде, обрітіти ся, приближіти ся, работати, хбщу, упітаний, єю, твоя, сія, моєго, моєму, своєму, страну, свінія, руку, тёлець, теляца, отріб...

Азбучний показчик.

(Числа товсті вказують §.)

а (голосівка) 2, 3, *a*, я із № 41; *и* (злучник) 237, 2, 332, 2, 333.

анальтоїя 24, 90, 198, 200, 208.

б (шестівка) 6, 11, в визвуку 30, 3; -*б* (*би*) 325.

бажанє 212.

безголосі шестівки 6, 7, 11, 30.

бездіметові речени 218, 255, 1, 281.

бесіда пряма а залежна 241.

би 325.

буфай 323.

будучість 190, 193, 313, 314.

було, було, було 322.

бути (злучка) 217, 310, 311.

с (звук) 3—5, 7, 11, в визвуку 30, 6, в назвуку 31, 1, вставне 35.

види дієслів 49, 71—93.

визвук, зміни в визвуку 30.

вишад шестівок 19.

виказові речени 244, 3.

відмінки 105, 265—298; відмінок 1-ий підметовий 219, 1, 265, 266; відм. 2-ий 267—282, означає походжене, причину, творця, родовід, матерію, цілість 268, ґатунок, власника 269, принадлежність 271, 2-ий відм. наїковий 271, 272—281, підметовий, предметовий, часу, місця, порівняння, причини 271, з приіменниками 282; відм. 3-ий предметовий 283, з приіменниками 284, етичний 306; відм. 4-ий предметовий, часу, простору, мірі 285, предметовий в реченах безпідметових 286, з приіменниками 287;

відм. 5-ий 288, як підмет 289; відм. 6-ий 290—295, часобовий, способовий, присудковий 290, відм. 6-ий присудковий а згода 291—294, з приіменниками 295; відм. 7-ий 296—298.

відмінюване 105—210, іменників 110—147, прікметників 148—158, займенників 159—181, числівників 182—187, дієслів 188—210.

відносні займенники 175, речени відносні 244, 1.

віршованє: додаток 2-ий.

власні імена 46, 1, відмінюване чужих ім. власних 146, 147.

вставка голосівок 34, шестівок 20.

ж 8, 11, в визвуку 30, 4, вставне 35.

головні числівники 48, 182, 309; речени головні 235.

голосівки 1—5, без наголосу 32, 33.

голосові шестівки 6, 7, 11.

ж 6, 11, в визвуку 30, 3.

ґатункові імена 46.

о 6, 11, в назвуку 30, 3.

давноинувшість 193, 322.

двійни 106, 116, 130, 138, 259.

двозвуки (голос.) 4, 5, (шестів.) 9.

дзвінкість 2.

дієіменник 192, 194, 317, із злучниками 318.

дієприкметники 192, 319.

дієвирислівники 192, 319.

дієслова 45, як помічні і способові 49, яксп дієслів 63, види 45, 71—93, дієслова довгі і недовгі 71, протягом і наворотом 72—77, по-

- ростковане і приставковане дієслів **78—92**, перегляд **93**, особи, числа, часи, способи, стани **188—191**, форми дієсловіні **192—194**, відмінюване **195—210**, дієслова перевідні **222**, складня **310—319**.
- доконані дієслова **71**.
- дрожачі шелестівки **8**.
- е* **3**, без наголосу **32**, по *и*, *я*, *р*, *и* **27**, в складі замкнутім **36**, **37**.
- еліптичні речена **233**, **243**.
- етичний, 3-ий відмінок **306**.
- е* **5**, **2**.
- ю* **7**, **11**.
- женський рід **108**, **109**, **124—134**, **251**, **252**.
- з*, *зь* **7**, **10**, **11**; приіменник з **67**, **330**, як прислівник **332**.
- займенники **45**, групи **47**, відмінюване **159—181**, особові **167**, зворотній **168**, присвоїлі **169**, указові **170**, **171**, питайні **173**, відносні **175**, неозначені **177—181**; складня **305—308**; частини займенників **172**, **174**, **176**, **180**.
- закінчене **51**.
- замірова звязь **237**, **6**, речена замірові **244**, **5**.
- збірні імена **46**, числівники збірні **48**, **183**.
- зворотний займенник **168**, **306**.
- звуки мовні **1—12**.
- згода **229—232**.
- зложене слів **59**, **69**, **70**.
- злучка **217**, **311**.
- злучники **45**, **249**, синіорядкові **332**, **333**, підпорядкові **334**, **335**, як прислівники **336**.
- зміни звукові **17—44**.
- значінє слів **44—104**.
- и* **3**, **42**.
- й* **7**, **11**, в двозвуках *ъ*, вставне **35**.
- и* **2**, **3**, **36**, **37**; злучник *и* **333**.
- ї* **36**, **41**, **42**.
- ікане в складі замкнутім **36**, **37**.
- імена **45**, іатушкові, збірні, матерій **46**, власні **46**, **146**, **147**.
- іменники **45**, відмінюване **110—147**.
- и* **6**, **11**, **18**.
- класи дієслів **63**.
- корінь **57**.
- и*, *ль* **7**, **11**, **12**, в визвуку **30**, **2**, **7**.
- лад слів **337—339**.
- и* **8**, **11**, **12**, в визвуку **30**, **2**.
- матерій імена **46**.
- милозвучність **44**.
- минувшість **190**, **193**, **322**.
- множина **106**, **259—264**.
- можливий спосіб **190**, **193**, **325**.
- мужеський рід **108**, **109**, **112—123**, **251—253**.
- мягкі шелестівки **10**; отвердінє мягких *и*, *ль*, *р*, *и* **27**.
- мягчеє **22—29**.
- и*, *иль* **8**, **10—12**.
- наворотові дієслова **49**, **72—77**.
- наголос **14**, **15**, рухомий **16**, по числівниках, у прислівників **16**.
- назвук, зміни в назвуску **31**.
- наї*, *нехай* **323**; *най-* **68**.
- наростки **59—65**, для творення іменників **61**, прикметників **62**, дієслів **63**, прислівників **64**.
- наростоване дієслів **63**, **78—93**.
- наслідкова звязь **237**, **4**; речена наслідкові **244**.
- не* **326**.
- недоконані дієслова **71—91**, **315**.
- нехай*, *най* **323**.
- нї* **326**.
- послові шелестівки **8**, **10—12**.
- о* **3**, без наголосу **32**, в складі замкнутім **36**, **37**.
- одинна **106**, **259—262**; іменники без одинини **143**.
- оклики **45**.
- опуст голосівок **34**, частий речена **233**.
- особи **160**, **188**, **302—304**.
- особові займенники **167**, **305—307**.
- и* **6**, **11**.
- пень слів **51**, **58**.
- перезвук ікане **36**, **37**, перезвук словотворний **43**.
- переставка **44**.

- перечка 326.
 пестиві імени 61, 10, і. прикмети 62,
 9, і. форми дієслів 63.
 питайні займенники 173, 308, реченя
 питайні 244, 2.
 питане 212, 308, 2.
 питомі слова 52.
 підмет 213, 218, 219.
 підметний стан 191.
 підметові реченя 239, 2.
 побічні реченя 235, 239—248.
 повноголос 38.
 помічні дієслова 49.
 порівняльні реченя 244, 8, порівняльна
     звязь 237, 8.
 порівнянє 62, 11.
 правоились: додаток 1-ий.
 предмет 213, 220—222.
 предметний стан 191.
 предметові реченя 239, 3.
 придаток прикметниковий 213, 226—
     228, прислівникогій 213, 223—
     225.
 прихований збук 8, 11.
 приїменники 45, 327—330. як при-
     слівники 331.
 приказ 212.
 прикладка 228.
 прикметники 45, відмінюване 148—158,
     уживане іменниковах форм 157,
     300.
 прикметникові реченя 239, 5.
 прилади мовні 1.
 приступові звязь 237, 7, реченя при-
     ступові 244, 7.
 прислівники 45, 50, 64, 65, складні
     320—326.
 прислівникові реченя 244, 1—3.
 приставки 66—68.
 приставковане дієслів 82, 89, 91—93.
 присудкові реченя 239, 1.
 присудок 213, 215—217.
 причинна звязь 237, 3, реченя при-
     чинові 244, 6.
 проритні звуки 6.
 протиспеці звуки 7.
 протиставна звязь 237, 2.
- протягові дієслова 49, 72—77.
 прямий спосіб 190; бессіда пряма 211.
 р 8, 11, 12.
 речене 211, іруни речені 212, часті
     реченя 213, реченя голоні а нобіці 214, 234, 235, реченя бен-
     шідметові 218, 255, 1, 281, еліти-
     тичні 233, 243, сполучені рівно-
     рядно 236, звязь звука, проти-
     ставна, причинова, наслідкова,
     умовна, замірова, приступова, по-
     рівняльна, часова 237, реченя
     присудкові, підметові, предметні,
     прислівникові, прикметникові 239,
     стагнені 238, 243, 2, скорочені
     243, 3, сполучені підрядно 239—
     248, відносні, питайні, висказові,
     наслідкові, замірові, причинові,
     приступові, порівняльні, часові,
     умовні 244.
 роди 108, 109, 251—258.
 розз'їз 35.
 с, съ 7, 10, 11.
 середній рід 108, 109, 251—258.
 синоніми 101—104.
 склади 13.
 скорочені реченя 243, 3, 245—248.
 слово 1, слова питомі а чужі 52—56.
 словотворене 45—93.
 сполучка речені 234, 235.
 спосіб прямий, приказовий, можливий
     190.
 способові дієслова 49, 317.
 ст із тт, от 21
 стан підметний, предметний 191.
 степенование 62, 301.
 стагнені реченя 238, 243, 2.
 т, тъ 6, 10—12.
 тверді шелестіві 10.
 тверджене 212.
 теперішність 190, 312.
 ѿ 2, 3, 39.
 укалові займенники 170, 171, 308.
 умовна звязь 237, 5, реченя умовні
     244, 10.
 уводівські шелестіві 18—21.
 ѿ 7, 11.

<i>в</i> 7, 11.	слівники числівникові 186, складні 273—277, 309.
<i>и, ив</i> 10, 23, 27.	чужі слова 52—56.
церковно-словянське письмо: додаток 3-ий.	<i>и</i> 7, 11.
<i>и 23</i> , із <i>ет, кт</i> 21, 25.	шелестівки проривні, протиснені, дро- жачі, посові, придихові, безголосі, голосові, тверді, м'які 6—12.
числ 190, 312—314.	<i>и 23.</i>
часова звязь 237, речення часові 244.	<i>ю</i> 5, 2.
часті мовні 45, в реченню 249; часті речення 212—228, опуст частий речення 238, 243.	<i>и 41.</i>
<i>чи</i> 324, 333, 335.	<i>я</i> 24, 5, 6, 39, із <i>и</i> 41.
числа 106, 189, 259—264.	<i>и 22, 30, 34, 40.</i>
числівники 45, 48, збірні 48, 183, по- ділові 185, порядкові 187, при-	<i>и 42.</i>
	<i>и 30, 34, 40.</i>

З МІСТ.

	Стр.		Стр.
Введене (Мова, Українці, Словяни, Церковно-слов'янська мова, Письменники українські)	3-4	Нені і закінчене	30
Часть перша.			
Звуки	5	Слова питомі і чужі	30
Звуки мовні	5	Корінь	32
Голосівки	5	Наростки, приставки, зложенс	34
Шелестівки	7	I. Наростки	34
Склади	9	для творення іменників	35
Наголос	9	для творення прикметників	39
Зміни звукові	12	для творення дієслів	41
1. Уподібнене шелестівок, винад, вставка .	12	для творення прислівників	42
2. Мягченс	14	II. Приставки	43
3. Зміни в визвуку . .	18	III. Зложенс	45
4. Зміни в назвуку . .	19	Види дієслів	45
5. Голосівки без наголосу	20	Наростковане і приставковане	48
6. Онугут і вставка голосівок	20	Перегляд	52
7. Роззів	21	I. Безприставкові дієслова .	52
8. Перезвук ікане . . .	21	II. Сприставковані дієслова .	53
9. Деякі давні зміни звукові	22	B. Про значінє слів	56
10. Деякі подробиці . . .	26	Часть третя.	
Часть друга.			
A. Словотворене	27	Відмінюване	60
Части мови і їх поділ . .	27	A. Відмінюване імен	60
		I. Іменники	62
		1. Рід мужеський	63
		2. Рід женський	72
		3. Рід середній	76
		4. Іменники без однини .	79
		5. Іменники невідмінні .	80
		6. Чужі імена власні .	80

Стор.		Стор.	
ІІ. Прикметники	81	5. Придаток прикметниковий	110
ІІІ. Займенники	83	Згода	111
1. Займенники особові .	84	Опуст частий речея	112
2. Займенник зворотний .	85	Сполука речея	113
3. Займенники присвоїні .	85	Речея сполучені рівно-	
4. Займенники указові .	86	рядно	114
5. Займенники питайні .	87	Речея сполучені підрядно .	117
6. Займенники відносні .	87		
7. Займенники неозна-			
чені	87		
ІV. Числівники	88	Б. Части мови в речею і	
1. Числівники головні .	88	форми відмінювання	122
2. Числівники збірні .	90	Про рід і число	123
3. Числівники порядкові .	90	Про відмінки	126
Б. Відмінюване дієслів . . .	90	Відмінок 1-ий	126
I-а відміна	95	Відмінок 2-ий	127
А. Підвідміна рівно-голо-		Відмінок 3-ий	131
сівкова (мягка)	95	Відмінок 4-ий	131
Б. Підвідміна рівно-шеле-		Відмінок 5-ий	132
стівкова (твєрда)	96	Відмінок 6-ий	132
В. Підвідміна нерівно-го-		Відмінок 7-ий	136
лосівкова (мягка)	98	Про прикметники	136
Г. Підвідміна голосівково-		Про особи	137
шелестівкова	98	Про займенники	138
ІІ-а відміна	100	Про числівники	139
ІІІ-а відміна	102	Про дієслова	140
Часть четверта.			
Складня	104	Про прислівники	143
A. Речене (гадка)	104	Про приіменники	146
Речене поєдинче	104	Про злучники	153
Поодинокі часті речея .	106	B. Про лад слів у речею	156
1. Присудок	106	Додаток І.	159
2. Підмет	107	Правописъ	159
3. Предмет	108	Переписане	168
4. Придаток прислівни-		Додаток ІІ.	171
ковий	109	Українське віршоване	171
		А. Українські нар. ритми	172
		Б. Чужі ритми	185
		Додаток III.	192
		Письмо церк.-слов'янське .	192

1

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 18 06 13 014 3